

Руслан Кацавець

Мова у професії юриста

2-е видання, перероблене та доповнене

Підручник
для студентів вищих навчальних закладів

*Затверджено
Міністерством освіти і науки України
як підручник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2007

ББК 81.2УКР-9я73
К 30
УДК 821.161.2'27(075.8)

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист №14/18-2811 від 27.12.2004)*

Рецензенти:

Паламар Л. М. – доктор педагогічних наук, професор Київського національного університету імені Тараса Шевченка;

Молодован В. В. – доктор філософії в галузі права, професор Міжгалузевого інституту управління;

Пашенко Н. І. – кандидат філологічних наук, доцент Київського національного університету будівництва і архітектури.

Кацавець Р.С.

К 30 Мова у професії юриста. 2-ге видання. Підручник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 304 с.

ISBN 978-966-364-541-4

У підручнику висвітлюється теоретичний і практичний матеріал під кутом вимог, які ставлять вищі навчальні заклади до мовної підготовки майбутніх правників. Підручник написаний відповідно до програми чинного курсу.

Він складається із п'яти розділів, котрі гармонійно пов'язані між собою. Вони орієнтують, зокрема, на: особливості усної і писемної мови; норми українського правопису; роль мови в оформленні думки; засоби творення мелодики мови; комунікативні якості мовлення; невербальні форми інформування; основні види красномовства; тонкощі ораторського мистецтва; спілкування із судовою аудиторією; складання промов та процесуальних документів.

Система подачі матеріалу підпорядкована принципу виділення основного й необхідного, переведення його у міцні знання й навички.

Для студентів вищих навчальних закладів. Також для викладачів, аспірантів та широкого загалу читачів.

ББК 81.2УКР-9я73

ISBN 978-966-364-541-4

© Кацавець Р.С., 2007

© Центр учбової літератури, 2007

ПЕРЕДНЄ СЛОВО

Мова – це найважливіший засіб у спілкуванні людей. Вона формує особистість, виявляє ділові якості, інтелектуальні й естетичні інтереси. У мові відбивається інтелігентність людини, її вміння точно й правильно мислити, чітко й зрозуміло висловлюватися.

Знати закони і принципи української літературної мови, усвідомлювати її комунікативну й інформаційну значимість – має кожна освічена, культурна людина.

Оскільки мова є базою здобуття фаху у вищому навчальному закладі, основою професіоналізму майбутніх правників – то бездоганне володіння нею і користування при виконанні службових обов'язків є нормою.

Великий вчений, мовознавець Іван Огієнко пише: “Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма нашого організування”.

У підручнику висвітлюється теоретичний і практичний матеріал під кутом вимог, які ставлять вищі навчальні заклади до мовної підготовки майбутніх правників.

Підручник написаний відповідно до програми чинного курсу. Система подачі матеріалу підпорядкована принципу виділення основного й необхідного, переведення його у міцні знання й навички.

Перший розділ знайомить з розвитком словникового складу української мови, її функціональними стилями, мовними й стилістичними нормами, лексичними засобами. Звертається увага на слово та його функції у мові, речення як основну одиницю спілкування, текст як структурно-граматичну єдність речень; особливості усної і писемної мови юристів.

Другий розділ присвячений ораторському мистецтву. Головна тематика – роль мови в оформленні думки. Йдеться, зокрема, про: основні види красномовства; комунікативні якості мовлення, що створюють гармонію думки і слова; невербальні форми інформування; засоби творення мелодики мови; підготування публічних виступів (промов) та спілкування судових риторів з аудиторією.

Третій розділ наголошує на складних випадках правопису. Це написання префіксів; відмінкових закінчень іменників, прикметників, числівників, займенників; прислівників і прислівникових

сполучень; сполучників, прийменників, часток. Додаються вправи. Робота над ними спрямовує студентів на творче опрацювання мовного матеріалу, активізує його засвоєння.

Четвертий розділ подає зразки процесуальних документів з контрольнo-тренувальними завданнями. Важливим елементом тут є фабули справ, призначені для складання процесуальних документів. Це навчає самостійно мислити, зрозуміло викладати думки, нормативно й грамотно складати документи. Доповнює розділ тлумачний словничок юридичної термінології.

П'ятий розділ містить висловлювання українських письменників, класиків світової літератури, відомих мовознавців, блискучих риторів, юристів-практиків античного й сучасного світу. Вони ілюструють лексичне багатство, стилістичну виразність і красу слова; виробляють чуття до нього; формують мовний смак; вчать відчувати найглибші пласти духовності.

Для студентів вищих навчальних закладів. Також підручник стане у нагоді викладачам, аспірантам і всім, хто цікавиться сучасною українською літературною мовою.

Руслан Кацавець

РОЗДІЛ І

МОВА – НАЙВАЖЛИВИШИЙ ЗАСІБ СПІЛКУВАННЯ ЛЮДЕЙ

Тема 1. ЛІТЕРАТУРНА МОВА В ЖИТТІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Мова веде... на вершини знань
і відчиняє двері до духовної
скарбниці людства

І. Вихованець.

Українська літературна мова – могутнє знаряддя духовної й матеріальної культури людського спілкування. Це мова державних, громадських, політичних установ та організацій; науки, преси, телебачення, радіомовлення, театру, художньої літератури, ділового листування – всіх галузей господарського й культурного призначення.

Окраса української літературної мови – милозвучність, яка досягається створенням великого лексичного фонду, різноманітністю граматичних форм і засобів.

Калиноюю, солов'їною називали прекрасну українську мову поети. Це неповторна мова Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, М. Старицького, М. Рильського та інших представників красивого письменства.

Літературна мова відіграла й відіграє надзвичайно важливу роль з погляду культури й необхідності її в суспільстві. Адже розвиток науки, техніки, літератури, мистецтва – неможливий без літературної, писемної мови і як засобу істотного виявлення, і як чинника культури взагалі. А розвиток культури, відповідно сприяє вдосконаленню і збагаченню літературної мови. Отже, досвід і надбання народу в усіх галузях культури передається саме за допомогою літературної, писемної мови.

Така важлива роль мови у суспільному житті зобов'язує добре знати правила й закони її розвитку. Тому кожна свідома людина повинна дбати про високу культуру мови.

Сучасна українська літературна мова становить унормовану й оброблену форму національної загальнонародної української мови.

Поняття “сучасна українська мова” – це мова українського народу від часів І. Котляревського.

Це сталося в 1798 році. Це був рік появи “Енеїди”. Він став поворотною історичною датою в розвої української літературної мови.

І. Котляревський широко і майстерно використовував багатство української народної живої мови, українського фольклору, а також традиційні книжні старослов'янські елементи, які згодом увійшли до складу літературної мови. У своїх творах письменник відобразив переважно риси полтавського діалекту.

Наслідувачі І. Котляревського – Г. Квітка-Основ'яненко, П. Гулак-Артемівський, Є. Гребінка – теж у своїх творах відображали риси, властиві їх рідним місцевим діалектам.

Тоді ще не було визначеної мовностилістичної системи, загальноновживаних, лексичних, граматичних та правописних норм.

На основний ступінь розвитку українська літературна мова піднеслася у творчості Тараса Шевченка. Його творчість вказувала шляхи розвитку української літературної мови на загальній основі. Мова Тараса Шевченка в історії української літературної мови має велике значення, бо власне його мова стала “наріжною підвалиною літературної мови”. У мові творів Тарас Шевченко всебічно використовував загальнонародну мову, її лексику, синоніміку, засоби образності й експресивності, всі стилі народної розмовної й поетичної мови; синтезував усі компоненти загальнонаціональної мови і створив міцну мовностилістичну систему. У мові його творів виступають чіткі лексичні, фонетичні й граматичні норми, які загалом і характеризують сучасну українську літературну мову.

Шевченко свідомо уникав у своїй мові жаргону, що часто чується в живій народній мові. Це робило мову чистою й надавало їй ознак літературності. Так само уникав Шевченко й архаїзмів. Правда, вони в його мові є, та завжди на своєму місці, як окраса стилю.

Мова творів Тараса Шевченка стала основою для побудови національної мови. “... Шевченкова мова мала всі якості, щоб стати мовою літературною: вона була найчистіша серед мов усіх

тодішніх письменників і походила з географічного осередку української землі із Звенигородщини, чому могла легко стати соборною мовою. І так це й сталося, і рік 1840-й, рік виходу першого видання “Кобзаря”, поруч з роком 1798-м, роком виходу “Енеїди”, став знаменним етапом в історії розвою української літературної мови”.*

Багато нового в різні жанри української літературної мови вніс І. Франко. Він виступав проти засмічення української мови націоналістами й різними реакційними елементами.

У наукових і публіцистичних працях, у творах художньої літератури він вживав наукову й абстрактну лексику. І правильно вважав, що наукова термінологія є важливим і цінним джерелом збагачення лексики української літературної мови. І. Франко перший почав вживати у своїх творах соціально професійну та виробничу лексику.

Його твори збагачені словесно-образними засобами – порівняннями, епітетами; складними синтаксичними конструкціями, майстерно побудованими своєрідними повторами.

Українська літературна мова формувалась переважно на художніх творах. Високого рівня розвитку вона досягла у творах Панаса Мирного, І. Нечуя-Левицького, П. Грабовського, І. Карпенка-Карого, М. Старицького, М. Кропивницького.

Значний вклад у розвиток української літературної мови внесли сучасні письменники: О. Гончар, В. Яворівський, Б. Олійник, Л. Костенко, Григорій Тютюнник та інші.

Особливо високого рівня розвитку досягла українська літературна мова в розширенні словникового складу, збагаченні стилістичних і образних засобів, удосконаленні орфографічних і орфоепічних норм.

Створення чітких, єдиних і загальнообов’язкових граматичних, правописних і лексичних норм – є величезним досягненням української літературної мови. Внаслідок незалежності України – державною мовою стала українська. На даному етапі українською літературною мовою (писемною і усною) для свого щоденного слугування може оволодіти кожна вихована людина.

* *Огієнко І.* Історія української літературної мови. К., 1995.

Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української літературної мови в усіх сферах суспільного життя, сприяє розвитку української нації, її традицій і культури. І це гарантує Конституція України.

“Яка радість чекає кожного, хто відчув глибину мови серцем і розумом, усвідомив необхідність свого постійного вдосконалення”
(І. Вихованець).

Поговорімо про таке:

- 1. Яка роль літературної мови у суспільному житті?*
- 2. Що означає поняття “... мова українського народу від часів І. Котляревського”?*
- 3. Яка роль Т. Шевченка у створенні національної літературної мови?*
- 4. Який вплив мала творчість І. Франка на формування української літературної мови?*
- 5. На основі чого формувалась українська літературна мова?*
- 6. Як розвивається і збагачується сучасна літературна мова?*
- 7. Як функціонує українська мова в Україні?*

Тема 2. МОВНА НОРМА – ІСТОРИЧНО ОБУМОВЛЕНЕ ЯВИЩЕ

Мова відгукується на зростаючі
духовні запити людини, сприяє
піднесенню вашої загальної культури

І. Вихованець.

Літературна мова є найвищим досягненням мовної культури народу. Вона слугує засобом спілкування і розвитку суспільства на всіх етапах історії. Літературна мова – це неоціненний скарб українського народу. В ній відображено його характер, історію, звичаї, побут. Українська літературна мова – одна з найрозвиненіших у світі. Вона має багату лексику, фразеологію, синоніміку; вирізняється різноманітністю способів словотворення, стрункістю й гнучкістю граматичної будови, відсутністю нагромадження голосних та приголосних звуків, послідовністю їх чергування.

Літературна мова має певну систему лексичних, граматичних, фонетичних, орфографічних і орфоепічних норм.

Щоб усвідомити закони розвитку мови і оволодіти як слід нормами сучасної української літературної мови, треба глибоко вивчити її лексичний склад, фонетичну систему, граматичну будову і стилістичні властивості.

Мовна норма – це науково встановлені й загально обов’язкові правила вживання слів, їх сполучення у мові. Насамперед, у мові виявляється смислова сторона окремих слів і будови мови, їх повна відповідність, висловлюваній думці.

Поняття норми (нормативності) літературної мови – це дотримання певних правил при доборі лексики, утворенні граматичних форм, правописі та вимові.

Мовна норма забезпечує правильне розуміння висловлюваних думок, сприяє розвитку мовного спілкування та зростанню культури. “Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова ...” (*М. Рильський*).

Мовна норма – історично обумовлене явище. В ній проявляються історичні закономірності розвитку мови, а також типові для кожної епохи звичаї й традиції, підтримані й схвалені суспільством у мовній практиці. Залежно від розвитку мови взагалі, і, відповідно до її законів, мовна норма, звичайно, може змінюватися – така істо-

рична та життєво реальна закономірність. Але процес має відбуватися повільно і поступово. Сьогодні це один з найважливіших чинників мовної норми. “Українська мова в багатстві, витонченості й гнучкості форм не поступається ані жодній із сучасних літературних мов слов’янства ...” (М. Драгоманов).

Норми української літературної мови склалися поступово. Їх створювали й вдосконалювали покоління освічених людей, які дбали про виразність, чистоту й правильність мови. Кращі письменники свого часу, учені добирали найдосконаліші форми висловлювання своїх думок, дотримувалися певних правил – і це сприяло стійкості усталених норм української літературної мови, як усної, так і писемної. Тому близькою і зрозумілою є мова творів різних епох – майстрів слова, представників української культури дожовтневої доби Т. Шевченка, І. Франка, М. Коцюбинського, Панааса Мирного, І. Нечуя-Левицького; визначних письменників нашої сучасності М. Рильського, О. Гончара, Г. Тютюнника, І. Драча та інших.

Згадаймо, стиль – це різновид літературної мови, що обслуговує певну сферу суспільної діяльності мовців і відповідно має свої особливості добору й використання мовних засобів.

Кожен стиль має свою сферу слугування, призначення, поширення системи мовних засобів і стилістичну норму.

Стилістична норма – це норма використання слова чи форми у певному стилі або з певним стилістичним значенням.

Літературна мова охоплює всі сфери використання мовних одиниць у літературному мовленні (це – відшліфоване, культурне мовлення). Стилістична норма – це частина літературної норми, вона не заперечує, а лише обмежує використання літературно унормованої одиниці певним стилем мовлення (наприклад, слова чи форми).

Так, стилістичною нормою для слів (*заява, доктрина, наказ, протокол, звернення*) є їх використання тільки в офіційно-діловому стилі. Слугуючись в іншому стилі, вони також мають забарвлення офіційності. Або ось ще такий приклад. *Нестягнені (дорогая, золотая, веселая – дорогії, золотії, веселії)* і короткі (*ясен, красен, срібен, зелен, рад*) форми прикметників вживаються в художньому стилі – здебільшого мова фольклору і поезії. І це є їх стилістичною нормою. В інших стилях вони можуть слугувати лише за умови, що

їхнє фольклорне забарвлення буде стилістично виправдане, тобто не порушить стилістичної норми.

Отже, стилістична норма – це володіння стилістикою – добірним і досконалим літературним мовленням. І про це має дбати кожна культурна, вихована людина, яка шанує українську мову і прагне показати знання мовного багатства рідного народу.

“Мова формувалась уподовж віків, завжди відгукуєчись на зміни в житті” (І. Вихованець).

Поговорімо про таке:

- 1. Що є мовною нормою української літературної мови?*
- 2. Як складалася мовна норма?*
- 3. Чому мовна норма історично обумовлене явище?*
- 4. Хто є носіями створення й удосконалення мовних норм?*
- 5. Що називається стилістичною нормою?*
- 6. Яка роль стилістичної норми?*
- 7. В чому полягає різниця між нормою літературною і стилістичною?*

Тема 3. СТИЛЬОВІ РІЗНОВИДИ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Цінною ознакою доброго стилю
є ясність мови

І. Огієнко.

Лексичне багатство сучасної української літературної мови широко використовується в усіх її функціональних стилях. Кожний стиль мови має свою сферу вживання, характеризується відповідною лексикою та добром різних мовних засобів.

Стиль має суспільну природу. Він формується у процесі мовного розвитку нації і є невід'ємною частиною загальнонародної мови. Безперечно, кількість і структура функціональних стилів, особливості їх використання пов'язані з історичними умовами розвитку й функціонування самої української літературної мови.

Розрізняють такі основні функціональні стилі: офіційно-діловий, науковий, публіцистичний, художній, розмовний.

Залежно від мовленнєвих ситуацій та конкретних завдань у межах кожного стилю вирізняються підстили (жанри).

Офіційно-діловий стиль характеризується логізацією викладу; вживанням усталених конструкцій, зокрема, безособових та наказових; відсутністю емоційного забарвлення, мовної індивідуальності автора, двозначних слів та висловів. Це мова законів, розпоряджень, указів, постанов, наказів, звернень, звітів, інструкцій тощо.

Текст офіційно-ділового стилю має бути змістовним, точним. Він вирізняється чіткістю, стислістю та високою стандартизацією вислову. Для офіційно-ділового стилю характерні усталені мовні звороти (початок і закінчення документа), специфічні терміни, традиційні форми. Побудова речень відзначається лаконізмом.

Зразок стилю: *Освіта - основа розвитку особистості, суспільства, нації, держави, запорука майбутнього України. Вона є визначальним чинником політичної, соціально-економічної, культурної та наукової життєдіяльності суспільства.* (3 Національної доктрини розвитку освіти).

Запам'ятаймо, офіційно-діловий стиль має такі підстили:

– законодавчий (закони, укази, постанови, статuti);

- дипломатичний (міжнародні угоди – конвенції, повідомлення – комюніке та ін.);
- адміністративно-канцелярський (заяви, довідки, накази, розпорядження, звіти, інструкції).

Науковий стиль обслуговує різні галузі науки й техніки. Йому властиві складні речення, зокрема, складнопідрядні, що відтворюють причинно-наслідкові зв'язки між частинами тексту. Мета цього стилю – інформування про результати досліджень, доведення теорії, обґрунтування гіпотез, роз'яснення різних явищ. Характерною ознакою наукового стилю є точність, однозначність, послідовність, понятійність, узагальненість, переконливість, висновки.

“Ясний стиль мусить бути і в мові науковій, щоб читач легко розумів автора...” (І. Огієнко).

Щодо мовних засобів, то тут використовуються терміни (часто іншомовні), абстрактні слова, наукова фразеологія (стійкі термінологічні сполучення), цитати, посилання. Текст наукового стилю вирізняється відсутністю всього того, що вказувало б на особу автора чи його уподобання, насамперед, емоційно-експресивних синонімів, художніх троп, індивідуальних неологізмів. У тексті багато речень, що ускладнені зворотами. У реченнях переважають іменники й відносні прикметники.

Зразок стилю: Мова є першоелементом культури, вона лежить в основі розвитку всіх інших видів мистецтва. І ті естетичні цінності, які ними породжуються, зумовлені значною мірою естетичними можливостями мови (театр, кіно, радіо, телебачення) (Посіб.).

Запам'ятаймо, науковий стиль має такі підстилі:

- власне науковий (з жанрами тексту – монографія, стаття, наукова доповідь);
- науково-популярний (виклад наукових даних для нефаківців – книги, статті);
- науково-навчальний (підручники, посібники, лекції, бесіди).

До речі, кожен підстиль, зберігаючи основні ознаки стилю, характеризується своїми особливостями використання мовних засобів.

Публіцистичний стиль відображає факти даної дійсності, дає їм оцінку, формує громадську думку.

Він слугує у громадсько-політичній, суспільно-культурній, виробничій діяльності, у навчанні.

Характерною ознакою є поєднання логічності викладу, доказовості й переконливості з емоційно-експресивною образністю.

Мета публіцистичного стилю – пропаганда певних думок, переконань і агітація їх втілення у життя; політичні заклики, що можуть привернути увагу слухача або читача та вплинути на нього.

Тут використовується суспільно-політична лексика, залучаються емоційно оціночні засоби інших стилів. Тобто, можуть поєднуватися елементи наукового, офіційно-ділового, художнього стилю.

О мово вкраїнська! Хто любить її, той любить мою Україну
(В. Сосюра).

Запам'ятаймо, публіцистичний стиль має такі підстили:

– стиль засобів масової інформації (газети, журнали, радіо, телебачення);

– художньо-публіцистичний (памфлети, фейлетони, нариси);

– науково-публіцистичний (літературно-критичні статті, огляди).

Всі ці підстили мають свої жанрові й мовні особливості.

Х у д о ж н і й с т и л ь найяскравіше виявляє лексичне багатство мови. Він засвідчує високий рівень розвитку сучасної української мови. І це ілюструється довершеністю художнього мовлення, текстів художньої літератури. Цей стиль використовується у творчості письменників і слугує взірцем культури й естетики, багатством найрізноманітнішої лексики літературної мови взагалі.

Художній стиль має здатність впливати на розум, думки й почуття читачів, формувати моральні якості й естетичні смаки. Тому головними ознаками цього стилю є естетика мовлення, образність, зображуваність, поетичність. У художньому стилі (зокрема, в художніх творах) все подається через світобачення та відчуття автора і спрямовується на особистість читача. Тому тут, крім об'єктивності реального світу, існує і суб'єктивність сприйняття його людиною.

Основні мовні засоби, що вживаються в художньому стилі: емоційно-експресивна лексика; різні види синонімів, омонімів, фразеологізмів; історизми, архаїзми, діалектизми, просторічні елементи (служують з стилістичною метою).

Тут використовуються всі типи речень; особливості інтонування, ритмомелодики. Зразок стилю: *Сонце вдарило з-за лісу червоним промінням на кийські гори. Широка зелена Оболонь і Поділ відкри-*

лись тінню й потеплішали. Виразніше виступили високі смужки київських гір під ясним чистим небом, обсіпані збоку червонястим промінням. Тисячі вікон в домах, позолочені хрести та бані на церквах ніби зайнялись і запалали. Од їх посипались наче пучки золотих стрілок... Вигляд на Київ стає якийсь фантастичний (І. Нечуй-Левицький).

Запам'ятаймо, художній стиль має такі підстилі:

- епічні (роман, епопея, повість, оповідання, нарис);
- ліричні (поема, поезія, пісня, балада);
- драматичні (комедія, драма, мелодрама, водевіль);
- комбіновані (драма-феєрія, усмішка, ліро-епічний твір).

Тож кожен з них має свої мовні особливості.

Р о з м о в н и й с т и л ь характеризує розмовне мовлення, що задовольняє спілкування людей у повсякденному житті. Це стиль усного мовлення, складниками якого є інтонація, жести, міміка; короткі прості і неповні речення, просторіччя. Але невмотивоване вживання просторіччя, вузької територіальної лексики засмічує мову, призводить до естетичного збіднення. У писемному варіанті розмовний стиль використовується як діалогічне чи полілогічне мовлення в художніх творах.

Зразок стилю: *На початку серпня, коли в Ковбиші, велике село по обидва боки вузької річки в очереті та верболозах, з'їжджаються до батьків усі колишні ковбишівці, що отам по війні подалися з дому шукати постійного заробітку і щонедільного вихідного, коли по дворах тільки й чути: “Папа, а как зараз навпростець дійти до лавки?”, а батько, намагаючись у всьому догодити дітям, отказує: “Та как! Отако грядками і йди. А там – низом. Хіба ти забув?”; або: “Мама, як у Вас нащот стірального порошка? Нет? Дак я пришло по приїзду” (Григор Тютюнник).*

Функціональні стилі не є замкненими системами, вони перебувають у постійній взаємодії, тому кожен із них містить елементи іншого. Але основою кожного стилю є стилістично нейтральні засоби сучасної літературної мови.

Поговорімо про таке:

- 1. Які основні функціональні стилі української мови?*
- 2. Які характерні ознаки офіційно-ділового стилю?*
- 3. Яке призначення наукового стилю?*
- 4. Які мовні засоби використовуються в публіцистичному стилі?*
- 5. Які особливі прикмети має художній стиль?*
- 6. Яка сфера вживання розмовного стилю?*
- 7. У процесі чого формується функціональний стиль?*

Тема 4. СЛОВНИКОВИЙ СКЛАД УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Слова в словнику вказують на те,
про що думають люди, а граматики –
як саме вони думають

І. Вихованець.

Лексичне багатство української мови виявляється у величезній кількості слів. Їх налічується кілька сот тисяч. Відомий вчений мовознавець Іван Вихованець пише: “Словникарі начебто скликають слова на віче, куди приходять найкращі, найдобріші представники словесного океану”.

Словниковий склад мови дуже рухливий. Це характеризується появою нових слів, що з’являються у житті суспільства і виходом з ужитку застарілих.

З розвитком зовнішньо-економічних та ринкових відносин, культури, побуту, науки, техніки, мистецтва – сучасна лексика постійно поповнюється новими словами, специфічними термінами. Тож у словниковому складі безпосередньо відбиваються всі зміни в житті суспільства. Мова лексично постійно збагачується й оновлюється. Однак не всі слова зникають назавжди. Часом вони повертаються до активного вжитку, набувши нового значення. Новостворені слова поступово засвоюються і поширюються в мові. Вихід застарілих слів також відбувається не відразу. Тому у мові завжди існує активна й пасивна лексика.

А к т и в н а л е к с и к а – це слова повсякденного слугування, що є життєво необхідними для всіх членів суспільства в процесі їх діяльності. Це слова, що мають загальнонародне значення і є зрозумілими для всіх, хто користується даною мовою, незалежно від фаху, віку, статі. Також сюди належать й ті слова, що вживаються в різних галузях науки, виробництва, мистецтва і зрозумілі тільки окремим верствам населення. Цим і пояснюється їх стійкість у мові. А стійкість слів обумовлюється стійкістю понять, що їх означають слова.

Головна ознака активної лексики – систематичне використання її в якійсь сфері діяльності людини.

У процесі стрімкого сучасного розвитку нашої держави, зокрема, її професійного буття, культурно-освітнього рівня з’являються нові поняття, що стають загальноновживаними, згодом

закріплюються в мові і входять до активної лексики, так званого основного словникового фонду. Наприклад: *гросбух, банкнота, авізо, баланс, менеджер, рієлтор, реконверсія, облігація, факторія, рента, рантьє, альпарі, акція, акредитив, демаркетинг, сальдо, ембарго, своп.*

П а с и в н а л е к с и к а – це слова, котрі ще не ввійшли до активного вжитку, і ті, що виходять з мови, поповнюючи розряд застарілих. Тож розглянемо їх.

Н е о л о г і з м и – нові слова, словосполучення, фразеологізми покликані до життя потребами суспільства, що відбивають сучасність. Неологізми живуть доти, поки в них відчувається їх свіжість і новизна. Як тільки предмет, явище, дія входять у побут людини, той саме слово, що його означає, перестає бути неологізмом. Наприклад: *промоутер, тендерн, рефант, саміт, інгредієнти, рецепція, дроїфінг, макдрайв; земельний сервітут, екологічний моніторинг, букмекерський клуб.* Такі слова і словосполучення ще недавно були неологізмами, сьогодні стають загальноновживаними. Неологізми дуже рухлива група лексики.

Однією з причин появи неологізмів є бажання предметів, явищу, що вже існує в мові й має назву, дати іншу назву, образнішу, таку, що більше відповідає світосприйманню людини. Це, як правило, індивідуально-авторські неологізми. Вони творяться окремими людьми (письменниками), надовго зберігають забарвлення авторської образної індивідуальності й рідко переходять в загальноновживану лексику.

Чимало неологізмів з'являється в мові у період великих суспільних змін, докорінних перетворень у житті народу. Приміром, у мові нашої держави виникло багато слів у період суспільно-політичних подій в Україні. Неологізми виникають увесь час і не лише в галузі суспільно-політичної лексики. Це нові терміни з науки, освіти, літератури, мистецтва: *акредитація, ліцензування, кліпмейкер, йога-спорт;* юридична лексика: *біпатриди, варрант, оптація, корпорація, легітимація, легалізація;* економічна лексика: *багатоукладна економіка, монопольний надприбуток, вільне підприємство, одноосібна праця, конкуруюче виробництво;* банківська лексика: *депозитні вклади, банкова емісія, дисконт векселів, інтервенційний курс, банківий кліринг, фінансовий інжиніринг,* тобто слова і словосполучення, що назива-

ють нові поняття, які виникають у галузі культурно-побутового обслуговування.

Отже, неологізми є категорією історичною. А значить їхня належність до пасивної лексики не вічна. Поява й існування неологізмів виправдані лише тоді, коли є потреба у виконанні спілкувально-називної або художньо-зображувальної функції. Якщо ж такої необхідності немає, новотвір зайвий і позбавлений перспективи закріпитися у лексичному складі мови.

“... Кожний новотвір (неологізм – Р. К.) добрий, якщо ми його розуміємо, і витворений він не проти законів нашої мови” (І. Огієнко).

Пасивний запас української лексики також становлять слова, що вже застаріли і вийшли або виходять з ужитку. Вони теж різняться ступенем архаїзації. Є такі, що зовсім вийшли з ужитку і незрозумілі в мовній практиці на її сучасному рівні розвитку. Наприклад: *терниця, жердка, півміток, запічок, жлукто, шаплик, ступа, скриня, коромисло* (специфічно-побутова лексика).

До іншої групи застарілої лексики входять слова, що іноді вживаються у сучасній літературній мові, вони зрозумілі її носіям. Наприклад: *агітатор, революція, профспілка, активіст, ударник, радгосп, висуванець, бульдозерист, автолавка*.

У пасивному запасі української лексики збереглися історизми й архаїзми.

І с т о р и з м и – це назви осіб за соціальним станом та сферою діяльності певного періоду, предметів старої культури, побуту: *губернатор, князь, боярин, лакей, гетьман, отаман; сребреник, золотник, гривня, гривеник, округ, повіт, волость*.

Історизми не мають синонімів у сучасній мові. Вони використовуються в наукових, публіцистичних, художніх творах; як терміни та не термінологічні назви понять для змалювання минулих епох.

А р х а ї з м и – це застарілі слова, що виходять з ужитку. Але реалії, названі ними, залишаються й мають уже інші сучасні назви: *словеса (слова), регти (говорити), град (город), врата (ворота), глас (голос), вольний (вільний), творитель (творець)*.

Як бачимо, архіїзми можна замінити відповідними новими словами – синонімами.

Архіізми не вживаються в розмовній мові, побуті, але використовуються в літературі для відтворення фактів і подій минулого; створення реалістичного колориту при зображенні старовини.

Застаріла лексика вживається також як засіб гумору, іронії, сатири.

Словниковий склад української мови живе багато віків і прислужує джерелом для появи нових слів, що творить народ в процесі історичного розвитку свого суспільства.

“Словники розширять ваше знання, поведуть у захоплюючий світ мовних скарбів” (І. Вихованець).

Поговорімо про таке:

- 1. Як розвивається словниковий склад української мови?*
- 2. Що є характерним для словникового складу української мови?*
- 3. Що таке активна і пасивна лексика?*
- 4. Що таке неологізми?*
- 5. Як з'являються у мові неологізми та чи завжди виправдане їх існування?*
- 6. З якою метою використовуються історизми та архаїзми в українській лексиці?*
- 7. Як Ви розумієте слова великого вченого Івана Огієнка “Завжди треба мати певний такт і глибоке мовне чуття при творенні нових слів”?*

Тема 5. СЛОВО: ЙОГО ЗНАЧЕННЯ У МОВІ

Слово – найвеличніший володар:
видом мале й непомітне, а справи
творить чудові

Георгій.

Наша мова складається із слів. Якщо мова є засобом спілкування, то слово – необхідна частина засобу спілкування. Окремо взяте слово відрізняється від словосполучення та речення, бо не має вираженого зв'язку з іншими словами, не має ствердження й заперечення.

С л о в о – це звук або комплекс звуків, що має певне значення і вживається в мові, як єдине ціле. Наприклад: *Великдень. Сонце. Сяйво. Жито. Літо. Тесляр. Правознавець. Яблуна. Київ. Університет. Світлий. Розкішний.*

Отже, слово – це одна з основних одиниць мови. За допомогою слова людина здатна називати предмети, явища, процеси; характеризувати їх дії, ознаки або вказувати на них. Тому основна роль слова у мові – називна.

У слові, як основній одиниці мови, взаємодіють лексичні, граматичні й фонетичні можливості.

Кожне слово в мові має своє значення, в основі якого лежить певне поняття.

П о н я т т я – це відображення у свідомості людей реальної дійсності в мисленні, що втілюється у слові. Тому поняття не може існувати без слів. Здатність слова називати поняття – важлива особливість мови як засобу спілкування. Але не всі слова називають поняття. Наприклад, не називають поняття – прийменники, сполучники, частки. Вони використовуються лише для відтворення зв'язків між повнозначними словами. Вигуки теж не називають поняття, бо виражають тільки різні почуття та емоції.

Слово і поняття – утворюють єдність. Але вони не тотожні. Слово – одиниця мови, а поняття – одиниця мислення.

Всі слова у мові, незалежно від їх ролі в процесі спілкування, мають відповідне значення.

З н а ч е н н я с л о в а – це його співвіднесеність, зв'язок з певними явищами дійсності. Воно включає і додаткову характеристи-

ку вираженого словом поняття, і відношення мовця до означуваного словом факту дійсності, і стилістичне забарвлення.

На основі значення відбувається поділ слів на самостійні повнозначні і несамостійні службові.

Повнозначні слова – означають назви певних понять або уявлень. Їх значення відображають дійсність предметів, явищ, дій та взаємозв'язки між ними. Реальний зміст слова становить його лексичне значення. А здатність взаємодіяти з іншими словами за правилами граматики становить граматичне значення.

Неповнозначні слова – лексичних значень не мають, оскільки вони не позначають назв будь-яких понять чи уявлень. Їм властиві граматичні значення.

Серед повнозначних слів розрізняють слова з конкретним і абстрактним значенням.

Слова, що є назвами, співвідносними з конкретними предметами, речами, властивостями – належать до категорії слів з конкретним значенням. Наприклад: *підручник, автомобіль, комп'ютер; високий, чистий, світлий; складає, виконує, читає.*

Слова з конкретним значенням вживаються в усіх стилях української літературної мови. “Прекрасна справа – уміти в усіх випадках володіти словом” (*Дж. Боккаччо*).

Слова, що означають назви понять, не співвідносних з конкретними предметами, речами, властивостями, діями – належать до категорії слів з абстрактним значенням. Здебільшого, це іменники, що означають назви процесів, властивостей, станів, відчуттів тощо. Наприклад: *радість, бадьорість, ніжність, гордість; краса, давнина, ідея; близький, сучасний, надійний.*

Слова з абстрактним значенням у мові з'явилися пізніше, ніж слова з конкретним значенням.

У мові є слова однозначні і багатозначні.

Слова, що мають лише одне значення, називаються **однозначними**. Наприклад: *Благовіщення, небо, колосок, людина, птахи.*

Здатність слова мати кілька значень називається **багатозначністю** або **полісемією**. Первісно слово виникає для назви предмета, але в процесі спілкування воно набуває нових значень, і стає багатозначним. Однак, при перенесенні назви з одного предмета на інший, на основі схожої ознаки чи подібності, первісне значення слова не втрачається. Отже, у багатозна-

чному слові є основне значення і додаткове, семантично зв'язане з першим.

Наприклад: *Кришталевий стакан; кришталева ваза* (первісне значення слова означає вироби з кришталю). *Кришталева зима; кришталевий козушок; кришталевий посох; кришталевий узор; кришталева чистота; кришталевий спів; кришталеве слово; кришталева вода; кришталеві роси* (тут переносні значення слова означають схожість ознак).

Залежно від того, на якій підставі відбувається перенесення назви, розрізняються такі типи виникнення багатозначності: м е т а ф о р а, м е т о н і м і я, с и н е к д о х а.

М е т а ф о р а – це перенесення назви з одного предмета на інший за схожістю ознак, форм, якостей, властивостей, функцій (*срібний перстень і срібний серпик місяця*),

Така подібність буває очевидною або віддаленою, прихованою, уявною.

М е т о н і м і я – це перенесення значення за суміжністю. Скажімо, назва матеріалу може переноситись на назву речі (*срібло на стаканах*); прізвище автора називають замість назви його творів (*читаю Тютюнника*).

С и н е к д о х а – це вид переносного значення, що формується на заміні назви цілого – назвою його частини (передбачає вживання однини замість множини, рідше навпаки). Наприклад: *Пташка красна своїм пір'ям* (замість) *пташки красні своїм пір'ям, смородина* (кущова рослина і плід цієї рослини).

Більшість слів у мові вживається як у прямому, так і в переносному значенні. Основне, вихідне значення слова, називається п р я м и м. Решта значень того самого слова – п е р е н о с н і і вони виявляються лише в контексті. Наприклад: *У мангалі багато жару* (тут значення слова *жару* – пряме). *Він завдав йому жару* (в цьому реченні значення слова *жару* – переносне).

Розвиток полісемії є один із засобів збагачення словникового складу української літературної мови.

“У багатобарвності і могутності рідного слова втілюється краса людини – творця мови” (*І. Вихованець*).

Поговорімо про таке:

- 1. Що означає слово? Яка його основна роль у мові?*
- 2. Що означає одиниця мови, а що – одиниця мислення?*
- 3. Які основні функції повнозначних слів у мові?*
- 4. Як відрізняється конкретне значення слова від абстрактного? Наведіть приклади.*
- 5. Які слова називаються однозначними?*
- 6. Що називається полісемією?*
- 7. Яка роль та значення багатозначних слів в українській літературній мові?*

Тема 6. СЛОВОСПОЛУЧЕННЯ: ЙОГО ФУНКЦІЇ У МОВІ

Культура мови – це духовне
обличчя людини. Вона свідчить
про загальний розвиток особистості...

О. Федик.

Освіченість людини, її обізнаність в певній галузі може виявлятися і поєднанням слів у словосполучення. Адже побудова словосполучення свідчить про рівень знань мовцем семантико-граматичних особливостей мови та її норм взагалі.

Слова поєднуються у словосполучення за відповідними мовними законами, які й визначають специфіку даної національної мови.

Словосполучення з'являється для найменування в складній формі глибше пізнаних предметів, дій, явищ, ознак, які не вкладаються в номінацію, виражену окремим словом.

С л о в о с п о л у ч е н н я – це синтаксична одиниця, що утворюється за нормами й правилами національної мови з двох чи більше лексично повнозначних слів на основі підрядного або сурядного зв'язку.

П і д р я д н и й з в ' я з о к – у словосполученні виражає граматичну залежність одного слова від іншого. Наприклад: *Боже благословення; чарівне слово; мудра думка; наша перемога; чинне законодавство.*

С у р я д н и й з в ' я з о к – у словосполученні виражає граматичну рівноправність, незалежність одного компонента від іншого, тобто кожен із компонентів не пояснюється іншим і не пояснює його сам. Наприклад: *Небо вночі чисте і видно зірки* (Є. Гуцало).

Характерними для української мови є словосполучення, що передають різні обставинні значення. Зокрема, усталилися словосполучення з прийменниковими конструкціями. Вони найбільш специфічні для даної мови. Наприклад: *на нашу думку; на власний розсуд; відповідно до; у зв'язку з; згідно з; взяти до уваги; за власним бажанням; на належному рівні; за обставинами; за відсутністю фактів; на нашу користь; за моїм уподобанням.*

Словосполучення тільки в складі речення входить до комунікативних засобів мови. Словосполучення відрізняється від речення тим, що воно не вказує на закінченість повідомлення.

Словосполучення виконує у мові певні функції, зокрема, слугує будівельним матеріалом для речення, входить до його складу; вжи-

вається в ролі назви, а також заголовка; виступає складовим елементом тексту.

В основі словосполучення лежить пріоритетне слово. Залежно від того, якою частиною мови воно виражене, словосполучення поділяються на такі групи: дієслівні, іменникові, прикметникові, числівникові, займенникові, прислівникові.

Дієслівні словосполучення: *ухвалити закон; збільшити зарплату; затвердити проект; розмовляти українською; вивчати мову; підготувати лекцію; говорити про справи.*

Іменникові словосполучення: *норма закону; подарунок матері; наказ ректора; кафедра правознавства; кабінет юриста; рішення декана; приміщення офісу.*

Прикметникові словосполучення: *відомий правознавець; україномовні підручники; окремий варіант; радий успіху; законодавча влада; нове положення; юридична консультація.*

Числівникові словосполучення: *семеро з факультету; три слідчих; п'ять книг, сто з України; триста студентів; дев'ять кілометрів від університету; чотирнадцять відсотків.* До речі, в українській мові числівникові словосполучення мало поширені.

Займенникові словосполучення: *кожен з нас; той з них; хто-небудь зі студентів; хтось із слухачів; інший з колег.* Займенникові словосполучення теж мало поширені. В них переважно виступають вказівні, означальні й неозначені займенники.

Прислівникові словосполучення: *більше за вас; дуже добре; надзвичайно гарно; зовсім недавно; краще від них; занадто швидко; близько додому.*

Словосполучення бувають вільні й фразеологічні (стійкі).

Вільні словосполучення утворюються за граматичними нормами мови в процесі спілкування відповідно до ситуації для вираження певної думки. Наприклад: *зручний для роботи; нарадча кімната; парламентські вибори; узгоджувальна рада.*

До вільного словосполучення можуть входити повнозначні й неповнозначні слова, причому повнозначні слова виступають в ролі самостійних членів речення. Тому вільне словосполучення є синтаксичним сполученням. Синтаксичне сполучення складається з двох, трьох і більше слів, кожне з яких у процесі мовлення зберігає своє лексичне значення.

Фразеологічні словосполучення вживаються у мові з метою вираження образності, виразності, яскравості. Мова набуває певного стилістичного забарвлення.

У фразеологічних словосполученнях кожен із компонентів втрачає свою семантичну самостійність й утворює разом з іншими компонентами єдине за змістом стійке словосполучення. Воно становить семантичну цілісність і не замінюється іншими словами. Безумовно, такі стійкі словосполучення не виникають у процесі мовлення, а вживаються у мові в усталеній формі та з певним значенням. Їх ще називають фразеологічними одиницями, фразеологічними зворотами, фразеологічними виразами, фразеологізмами. Це – літературні цитати, професійні вирази, крилаті слова, прислів'я, стійкі звороти наукових понять, античні вирази, а також натяк на певні ситуації, звичаї.

Фразеологічні словосполучення співвідносні зі словом, є носіями понять і виконують номінативну функцію – визначають: предмети (*дар слова, дорога свободи, поле діяльності*); дію, стан (*жити на широку ногу, брати верх*); ознаки дії (*на швидку руку*) тощо.

Зверніть увагу! Не кожне поєднання слів є словосполученням. Не належать до словосполучень:

– поєднання слів повнозначних частин мови зі словами службових частин: *аж у Київ, нехай знають, на морі, читали б, навколо будинку*;

– складені форми слів: *будемо писати, будемо друкуватись, будуть знати* (майбутній час дієслів); *найбільш відомі, більш зручний, найбільш визнані* (ступені порівняння прикметників); *став відомим, буде професором* (іменний складений присудок – зв'язка й іменна частина);

– поєднання слів за допомогою сурядних сполучників, в таких поєднаннях немає залежності одного слова від іншого: *батько й мати, весна і літо, яблука або груші; ректор чи декан; прокурор та адвокат*.

Не є словосполученням і поєднання підмета та присудка, бо це становить граматичну основу речення і зв'язок між ними називають координативним. Наприклад: *Літо прийшло. Птахи співають. Квіти пахнуть. Сонце гріє*.

Запам'ятаймо, у діловому тексті варто слугуватися звичними стандартизованими формами словосполучень. Це прискорює складання і сприйняття документа.

З погляду норм сучасної української мови правильними є словосполучення, побудовані за законами цієї мови. Тому при побудові словосполучення, слід враховувати засоби й типи синтаксичного зв'язку, семантичну й граматичну особливість та лексичну й стилістичну диференціацію.

Поговорімо про таке:

- 1. Що є словосполученням?*
- 2. Якого типу словосполучення характерні для української мови?*
- 3. Які функції в мові виконує словосполучення?*
- 4. На які групи поділяються словосполучення?*
- 5. Яке поєднання слів не належить до словосполучень?*
- 6. Як утворюються в мові вільні словосполучення?*
- 7. З якою метою у мові вживаються фразеологічні словосполучення?*

Тема 7. РЕЧЕННЯ ЯК ОСНОВНА ОДИНИЦЯ СПІЛКУВАННЯ

Речення... - як чаша терпіння.
Воно повинно бути повним,
але непереповненим

Григір Тютюнник.

Речення – основна одиниця спілкування людей. Це головний засіб формування, вираження і повідомлення думки. В основі речення лежить судження, що є основною формою логічного мислення. Однак не можна ототожнювати судження з реченням.

Р е ч е н н я – це граматично оформлена, інтонаційно завершена, комунікативна мовна одиниця, в якій формується й виражається відносно самостійна думка, що відображає частинку реальної дійсності й показує різні відношення повідомлюваного змісту до буття. Наприклад: *Виконуючи покладену законом функцію захисту, адвокат, як і прокурор, повинен домагатися того, щоб у результаті дослідження доказів у суді була встановлена істина* (Посіб.).

Речення є одиницею повідомлення. Воно виражає відносно закінчену думку, і характеризується смисловою завершеністю.

Речення має закінчену інтонацію, яка робить його цілісним для сприйняття на слух. Кожен вид речення має відповідну інтонацію. Інтонацією розрізняються повідомлення, ствердження, наказ, прохання, заперечення, питання, захоплення тощо. Ось читаймо: *Яке чудове й тепле літо! Чи бачили ви, як котиться полем туман? Вивчаймо українську мову!* (Авт.).

С у д ж е н н я – виявляє такі поняття: суб'єкт судження (це думка про певний предмет); предикат судження (це думка про певну частину змісту цього предмета); зв'язка (це думка про зв'язок між виділеною частиною змісту і предмета).

Основною характерною рисою речення є предикативність.

П р е д и к а т и в н і с т ь – це ствердження або заперечення мовцем наявності зв'язку ознаки і предмета.

Предикативність властива всім реченням, бо вона, як основа речення граматично оформляється в категоріях модальності, часу, особи. Під модальністю речення розуміється відношення мовця до реальності повідомлюваного про факти дійсності. Адже мовець в реченні, висловлюючи щось про факти дійсності, виражає і своє відношення до висловлюваного як реального, або як можливого, або як необхідного і бажаного.

Б у д о в а р е ч е н н я – визначається за кількістю граматичних основ: одна граматична основа – просте речення, дві або більше граматичних основи – складне.

Будова простого речення визначається за кількістю головних і другорядних членів речення, вставних конструкцій. Наприклад: *Найдорожчою людиною на землі для кожного з нас є Мати* (Посіб.).

При визначенні будови складного речення враховуються змістові відношення між частинами складного речення і граматичними засобами їх вираження. Наприклад: *Пожовкло листя на березах, почервоніло на осиках; багрянцем спалахнули ягоди шипшини; з широкого галуззя клена звисає плетиво із срібних ниток бабиного літа* (Г. Кацавець).

До граматичного оформлення речень відносяться способи вираження членів речення, підрядного та сурядного зв'язку, засоби вираження синтаксичних відношень між членами складного речення. На відміну від словосполучень речення має не тільки підрядний але й сурядний та безсполучниковий зв'язки.

П о р я д о к с л і в – це розміщення членів речення по відношенню одних до одних. Порядок слів є засіб такого розташування слів у реченні, який забезпечує можливість найлегшого взаємного розуміння. Порядок слів є одним з важливих способів організації мови у реченні. В сучасній українській мові певні логічні взаємозв'язки членів речення, їх смислові граматичні відношення відзначають здебільшого сталий порядок слів у реченні. Так, підмет стоїть перед присудком; додаток – після того слова, яке ним керує; узгоджене означення – перед означуваним словом; неузгоджене означення – після підпорядковуючого слова; обставини часу, обставини способу – прислівники – частіше препозитивні. Отже, такий порядок слів у мові називається **о с н о в н и м** (прямим).

Але сталість розташування слів у реченні в певній мірі – відносна. Синтаксична будова української мови з її розвиненою флекційною системою дає можливість використовувати різні варіанти порядку слів у реченні. Змінений порядок слів у реченні називається **з в о р о т н и м** (інверсійним). Прямий і змінений порядок слів у реченні вживається в усіх жанрах української мови. Варіанти слів у реченні використовуються як стилістичний засіб вираження різноманітних відтінків думки мовця. Це досягається логічним підкресленням того чи іншого слова, наданням реченню емоційного відтінку, досягненням ритмо-мелодійного оформлення речення.

Однак, в деяких випадках граматичне значення слова залежить саме від порядку слів у реченні.

Порядок слів має виразно синтаксичне значення в реченнях, якщо підмет і присудок виражені однаковою формою, і в реченнях з кількісно-іменними сполученнями, зокрема, коли йдеться про значення приблизності. А також у реченнях, в яких називний і знахідний відмінок не відрізняються за формою – підмет і додаток розрізняються на основі порядку слів.

Щоб досягти належного мовного рівня, необхідно вміло й грамотно слугуватися варіантами порядку слів у реченні. Особливої уваги вимагає використання інверсії. Слід пам'ятати, що цей засіб повинен не затемнювати, а краще виражати думку, її різноманітні відтінки – і цим збагачувати культуру мови.

“Подбайте про те... щоб кожне речення і кожний ваш період, привабливий і повнозвучний з найбільшою можливою і доступною вам простотою й жвавістю передавав те, що ви хочете сказати”
(*М. Сервантес*).

Поговорімо про таке:

- 1. Що називається реченням?*
- 2. Що лежить в основі речення?*
- 3. Що таке судження?*
- 4. Що означає предикативність?*
- 5. Як визначається будова простого і складного речення?*
- 6. Яке значення має порядок слів у реченні?*
- 7. З якою метою використовується змінений (інверсійний) порядок слів у реченні?*

Тема 8. ІНОШОМОВНІ СЛОВА У СКЛАДІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛЕКСИКИ

У світі не має такої мови, що не мала б у своєму словникові чужих слів. Справа тільки у тому, щоб не вживати їх непотрібно

І. Огієнко.

Джерелом поповнення лексики сучасної української мови є іншомовні слова. Запозичення йшли усним і писемним шляхом в різні історичні періоди. Тому багато з них вже давно втратили ознаки своєї первісної мови і увійшли до активної української лексики. Наприклад: *майстер, менеджер, спонсор, вишня, огірок, юрист, академія, м'ята*. Від основ таких слів в українській мові творяться нові слова за допомогою різних словотворчих засобів. Наприклад: *академік – академія, академічний, академ-містечко*. Тут треба бути досить уважними. Адже є низка специфічних слів, що мають виразні ознаки іншомовних: *адажіо, фрикасе, ландшафт, шасі, тріо, піаніно* та ін. Вони не є загальноновживаними і не мають словотворчих форм.

У словниковому складі української мови особливе місце посідають запозичення грецького походження – грецизми. Це назви рослин, тварин: *кедр, мигдаль, кит, крокодил*; назви побутових предметів: *парус, миска, ванна*; поняття церковно-релігійні: *вівтар, ангел, ікона, ієрей, ладан, літургія, монастир*; терміни науки, культури, мистецтва: *граматика, логіка, філософія, кафедра, театр, бібліотека, комедія, хор, сцена, планета, інодром, гігант*.

В українській мові чимало слів латинського походження, вони належать переважно до понять науки, техніки, мистецтва, політичних і суспільних відносин, медичної, юридичної термінології. Наприклад: *індустрія, реакція, мотор, меридіан, аргумент, префікс, ординатор, консиліум, юстиція, юрист, прокурор, нотаріус, ректор, декан, екзамен, студент, університет, гумор, цирк, екскурсія, експедиція, депутат, консул, секретар, адміністрація*.

З французької мови запозичені слова, що стосуються побуту, предметів одягу, науки, техніки, мистецтва, суспільно-політичні, технічні та військові терміни. Наприклад: *люстра, абажур, маскарад, браслет, одеколон, пудра, порт'єра, мотив, сюжет, афіша, актор, партер, бюлетень, екіпаж, костюм, пальто, блуза, кабінет*,

сержант, гарнізон, корпус, маршал, комюніке, дебати, кур'єр, департамент, шосе, паркет, пансіон.

З німецької в українську мову прийшли деякі адміністративні, технічні, медичні, торговельні, військові, виробничі терміни, назви предметів побуту, рослин, птахів, ігор тощо. Наприклад: *штат, шахта, стамеска, штукатур, слюсар, цех, бухгалтер, вексель, ма-сштаб, курорт, флейта, балетмейстер, офіцер, орден, кухня, бутерброд, фари, пащет, квасоля, шпинат, фартух, страус, танці, кеглі.*

Англійські запозичення вживаються в українській лексиці, що стосується техніки, політики, спорту, мореплавства, транспорту, одягу, їжі, напоїв. Наприклад: *шоу, бізнес, тролейбус, комбайн, тунель, лідер, мітинг, бюджет, фініш, аут, бокс, спорт, яхта, танк, вокзал, рейс, світер, кекс, пуни, ром.*

З італійської прийшли до нас такі слова, як: *опера, інтермецо, лібрето, арлекін, дебет, кредит, банк, каса, валюта.*

З голландської запозичені українською мовою переважно терміни мореплавства й суднобудування: *гавань, матрос, боцман, дамба, фарватер, руль*, а також слова *синець, дюйм, картуз.*

Із скандинавських мов увійшла до української мови незначна кількість слів, зокрема: *дротик, оселедець, якір.*

З тюркських та інших східних мов українська мова запозичила слова: *гарба, сарай, могорич, чарка, балик, лапша, кавун, гарбуз, ізюм, халва, кабан, торба, табун, чабан.*

Більшість сучасних українських імен осіб є також запозиченнями. Так, з грецької мови прийшли до нас імена: *Анатолій* (схід сонця), *Андрій* (сміливий, мужній), *Артем* (здоровий, повний сили), *Василь* (царський), *Євген* (благородний), *Зоя* (життя), *Настя, Анастасія* (воскресіння), *Галина* (спокій), *Катерина* (чиста), *Микола* (переможець), *Олександр* (захисник), *Петро* (камінь), *Тарас* (бунтар).

З латинської мови запозичено імена: *Валентин* (сильний), *Вікторія* (перемога), *Віталій* (життєздатний), *Марина* (морська), *Павло* (малий).

Особливу роль у нашій мові відіграють старослов'янізми. Вони належать до стилістично забарвленої лексики, створюють урочисто-піднесений колорит мовлення. Наприклад: *істинна, благословення, благо, злато, возрадуватися, премудрий, учитель, мислитель.*

Входячи в українську мову, іншомовні слова засвідчували чутливість лексики до змін у житті суспільства – політичних, економічних та культурних — і водночас збагачували словниковий склад нашої мови.

Іншомовні слова стрімко вливаються і в ділову мову. Вони поповнюють словник професійною термінологією, словами міжнаціонального спілкування. Багато їх у сфері української науки, юриспруденції, економіки, ринково-комерційної діяльності. Важливо уміти правильно слугуватися іншомовними словами. Насамперед, слід знати, якщо іншомовні слова можна замінити відповідними українськими, то їх вживання – недоречне. Наприклад: *брокер* – укр. *посередник*, *лімітувати* – укр. *обмежувати*, *домінувати* – укр. *переважати*, *пріоритет* – укр. *першість*, *репродуктувати* – укр. *відтворювати* тощо.

Використовувати потрібно іншомовні слова тільки ті, що ввійшли до активного словника ділової мови. Це загальноновживана фінансово-економічна лексика: *банк, банко, тратта, камбіо, ажю, авізо, демаркетинг, факсиміле, дебет*; торговельно-комерційна: *маркетинг, декор, джобер, інсайдер, пабліситі, дискаут*.

Отож, слугуючись іншомовними словами, варто дотримуватися таких рекомендацій:

а) не ставити у текст іншомовні слова, коли є відповідники в українській мові;

б) вживання іншомовного слова у справочинстві допустиме лише в тому значенні, в якому воно зафіксоване у словниках;

в) не слід користуватися в одному і тому самому документі іншомовним словом і його українським відповідником на позначення того самого поняття. Бажано користуватися в таких випадках національною мовою, що значною мірою полегшить ведення справочинства.

Слід пам'ятати, що в будь-якому діловому тексті необхідно використовувати іншомовні слова лише тоді, коли вони потрібні.

“Мова нікому не прощає недбалого ставлення до неї” (*І. Вихованець*).

Поговорімо про таке:

- 1. Чи являються іношомовні слова джерелом збагачення української лексики?*
- 2. Чому ряд іношомовних слів типу вишня, м'ята сприймаються як українські?*
- 3. З яких мов найбільше запозичені терміни науки, культури, мистецтва?*
- 4. Про що свідчать іношомовні запозичення в українській мові?*
- 5. З якою метою в українській мові вживають старосло'янізми?*
- 6. У яких випадках не рекомендується вживати іношомовні слова в ділових паперах?*
- 7. Як часто Ви слугуетесь іношомовними словами у своїй мові?*

Тема 9. ОСОБЛИВОСТІ УСНОЇ І ПИСЕМНОЇ МОВИ

Мова писемна чи усна,
характеризує людину більше,
ніж навіть її зовнішність...
Д. Лихачов.

Українська літературна мова має дві форми свого виявлення: усну і писемну. Спілкування людей фіксується як в усній так і в писемній формах. Форми мови (мовлення) – усної і писемної – мають як спільні, так і відмінні особливості. За змістом – вони подібні, адже обидві передають думку, різняться ж засобами вираження і сприймання.

Що ж до розмежування та використання слів м о в а і м о в л е н н я, міркуймо.

Фактично, мова і мовлення перебувають в єднанні як загальне (мова) і конкретне (мовлення). Тож загальне виражається і здійснюється в конкретному.

М о в а – це система фонетичних (звукових), лексичних (словесних) і граматичних засобів, що служать для оформлення і вираження думок, почуттів; це об’єктивний фактор, бо існує незалежно від бажань і почуттів людини.

М о в л е н н я – це використання окремою людиною мовних засобів (звуків, слів, словосполучень, речень, граматичних правил) для вираження своїх думок і почуттів; це суб’єктивний фактор, бо належить окремій людині.

Щодо поняття і значення слова м о в л е н н я добре сказав О. Мерзляков: ”Слово “мовлення” у вузькому розумінні означає міркування, складене за правилами мистецтва і призначене для усного вимовляння”.

Однак при єдності функцій мова усна і писемна розв’язують це завдання по-різному.

Перевага писемної мови полягає в тому, що до її змісту можна при необхідності повертатися, перечитувати потрібне, розраховуючи, передусім, на точність з фактичного боку висловлювання. “Стиль мовлення писемного – самий точний...” (*Арістотель*). Тож писемна мова слугує людству “як засіб матеріального втілення мислення”.

Усна мова вирізняється інтонаційними можливостями, що характеризуються логічним наголосом, мелодійністю.

У писемній мові інтонаційне вираження виявляється частково пунктуацією (бо пунктуація ґрунтується на синтаксичній структурі речення).

Усна і писемна мова мають обов'язкові для всіх норми: орфоепічні, орфографічні, пунктуаційні.

У с н а м о в а. Це слухове сприймання певної інформації.

За допомогою усної мови спілкування і обмін думками відбувається безпосередньо. Усна мова – діалогічна, має ряд лексичних особливостей.

В усній мові вживається побутова й діалектна лексика, просторіччя, своєрідні фразеологізми тощо.

Синтаксична будова усної мови характеризується тим, що в ній здебільшого вживаються прості речення, часто – неповні. У складних реченнях переважає сурядність. Зв'язок речень переважно безсполучниковий. Рідко вживаються дієприкметникові й дієприслівникові звороти. Речення усної мови часто не вкладаються в звичайні синтаксичні рамки.

В усній мові широко використовуються додаткові засоби вищовлення: інтонування, жестикуляція, міміка, погляд, вираз очей, – що надають відтінок переконливості та емоційності.

Важлива ознака усної мови – це простота і природність.

Звичайна сфера застосування усної мови – бесіда, розмова.

Публічні виступи (доповіді, звіти, лекції) є проміжною формою між усною і писемною літературною мовою. Це складніший вид усного мовлення, ніж розмовний, бо тут дещо обмеженіше використовуються допоміжні засоби (жести, інтонація, рухи, емоції). Але більші вимоги до орфоепічних норм.

Усна мова кожної людини свідчить про рівень її освіченості, культури взагалі.

“За змістом і манерою мовлення можна уявити про рівень духовного розвитку людини, про її внутрішню культуру” (*І. Вихованець*).

П и с е м н а м о в а. Вона спирається на усну і є вторинною. За характером спілкування переважно монологічна. Має свої лексичні й стилістичні особливості, відповідну граматичну будову.

У писемній мові точніший добір лексики. Тут вживаються різні терміни, професійна й загальноживана лексика. Не вживаються просторіччя, застарілі й територіальні слова. З діалектної лексики

добираються лише найцінніші життєво необхідні слова і граматичні форми.

У писемній мові використовуються складні речення, різні форми сурядності й підрядності, відокремлення, вставні слова тощо.

Одиницею писемної мови є текст. Він має бути літературно унормованим, професійно точним та відповідати призначенню. Його поділяють на абзаци, що логічно пов'язані один з одним.

Форма викладу залежить ще й від того, про який стильовий різновид йдеться. Наприклад, художній текст відрізняється від публіцистичного, науковий від ділового і т. д. “Пишучи, ніколи не треба забувати, що читачі будуть різні, і тому треба дбати про мовну ясність написаного” (І. Огієнко).

Писемна мова передається не лише словами й літерами, а й графічними знаками, схемами, таблицями, малюнками.

Щодо ділової писемної мови доречно сказати, що тут можливий не лише текстовий виклад. Є папери, котрі містять тільки конкретні цифрові дані, схеми, таблиці. Це документи стандартного типу. Вони дають можливість ефективно підготувати максимум даних. А є й такі ділові папери, що містять лише загальні відомості. Тут відповідно добираються й мовні елементи. Такі документи мають дещо вільну від стандарту форму викладу.

Ефективність того чи іншого документа залежить від мовних засобів, насиченості найнеобхіднішою інформацією. Ось чому кожна організація чи підприємство прагнуть виробити свої типові документи. Перевага їх у тому, що вони не потребують багато часу для складання, легко сприймаються і зручні у використанні.

Поговорімо про таке:

1. *Які форми виявлення має українська літературна мова?*
2. *Що таке усна мова?*
3. *Яка лексика характерна для усної мови?*
4. *Які допоміжні засоби висловлення використовуються в усній мові?*
5. *Що таке писемна мова?*
6. *Що таке одиниця писемної мови?*
7. *Якими способами передається писемна мова?*

Тема 10. ВЖИВАННЯ ТА ПРИНЦИПИ ЧЕРГУВАННЯ ДЕЯКИХ СЛУЖБОВИХ СЛІВ

Щоб правильно розмовляти й писати,
треба прагнути до удосконалення
своїх знань, ...треба любити
українську мову й свою справу
В. Сухомлинський.

У текстах ділових паперів для усного та писемного призначення, як і в інших жанрах літературної мови, широко використовуються службові слова, зокрема, прийменники й сполучники. Особливістю для деяких з них є принцип чергування. Тож правильне вживання прийменників та сполучників робить текст легким у вимові, м'яким для слухового сприймання. Адже збіг голосних або приголосних звуків є незвичним явищем для української мови. Тому практикується принцип чергування окремих прийменників та сполучників. Це є однією з характерних фонетичних рис національної мови.

Прийменники й сполучники слугують для вираження синтаксичних відношень між реченнями, а також відтворюють у тексті відповідну звукову гаму. Тому важливо знати принцип чергування окремих прийменників і сполучників, використовуючи їх для поєднання слів, словосполучень, речень.

Прийменник – прадавня частина мови. Відомості про нього зустрічаються ще з кінця II ст. до н. е. Сама ж назва прийменник означає слово, що стоїть при імені.

За допомогою прийменників сполучаються іменники й займенники з дієсловами та іншими частинами мови. Зв'язок слів за допомогою прийменника посилюється закінченням іменника. А якщо закінчення відсутнє в слові, то показником граматичного зв'язку виступає нульове закінчення разом з прийменником.

В українській мові, і, зокрема, в ділових паперах часто використовуються прийменники (**у, в**).

Вони, як виразники синтаксичного зв'язку між членами речення вживаються тільки з родовим, знахідним та місцевим відмінками, і разом з відмінковими формами характеризують певне коло смислових відношень; приналежність; місце, куди спрямована дія; міру; стан; розмір тощо.

Прийменники (**у**, **в**) чергуються у певних позиціях, залежно від моментів звукового характеру.

Літера (**у**) вживається для того, щоб уникнути збігу приголосних. Ось в яких випадках це буває.

Між приголосними. Наприклад: *Заплітає клен у свою чуприну вересневий жовтоцвіт* (І. Цюпа).

На початку речення перед приголосним. Наприклад: *У світі немає такої багатой і мелодійної мови як українська* (Підруч.).

Незалежно від закінчення попереднього слова перед наступними (**в**, **ф**) та сполученнями літер (**св**, **хв**, **тв**, **льв** і т.д.). Наприклад: *Говорить лише тоді, коли у Вас є що сказати* (Іржі Томан). *Образ зерна у світогляді Григорія Сковороди відіграє важливу роль* (Підруч.). *Велике значення у формуванні характеру має виховання поваги до рідної мови* (Підруч.).

Після паузи, що на письмі позначається комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире, дужкою й крапками, перед приголосним. Наприклад: *У золотoverхому Києві, у мальовничій Полтаві – у кожній шанованій родині забриніла, завітувала українська мова* (Авт.). *Мову вивчають скрізь: у вищих навчальних закладах, у коледжах, у ліцеях – бо... у мові – сила розуму* (Підруч.).

Літера (**в**) уживається для того, щоб уникнути збігу голосних. Це відбувається між голосними. Наприклад: *Загальноживані слова в українській мові складають основу лексики* (Підруч.).

На початку речення перед голосними. Наприклад: *В українській мові налічується кілька сот тисяч слів* (За словн.).

Після голосного перед більшістю приголосних (крім **в**, **ф**, **хв**, **св**, **тв**, **льв** і т.д.). Наприклад: *Він мав свій талант і знайшов себе в ньому* (О. Довженко).

Отже, слугуючись принципом чергування (**у – в**), слід урахувати не лише момент звукового характеру, а й темп та ритм вимови. Це може залежати від мовленнєвої ситуації, а також темпераменту мовця.

Скажімо, якщо попереднє слово закінчується на голосний звук, а наступне починається з приголосного, то залежно від швидкого або прискореного темпу мови і від ритму її, може вживатися прийменник (**у**) і (**в**).

На початку речення здебільшого вживається прийменник (**у**), але нерідко трапляється і прийменник (**в**).

Наприклад: *У промові прокурор підтримує пред'явлений ним або цивільним позивачем позов, якщо цього вимагає охорона державних чи громадських інтересів. В структурі судових дебатів виділяються такі функції судової промови, як комунікативна та інформативна (Посіб.).*

Готуючи текст для усного чи писемного слугування, іноді виникає невпевненість у використанні варіантів прийменника (**з – із, зі, зо**).

Насамперед, слід знати, що прийменники (**з, із, зі, зо**), вживаються при самостійних словах у родовому, знахідному, орудному відмінках і, відповідно, означають момент, спосіб, причину, простір, напрям дії чи стану, підставу, твердження, процес, розмір, приbliżу кількість, зв'язок між предметами чи особами тощо.

Така широка сфера слугування цих прийменників виробила певні позиції їх чергування, що дають можливість уникнути збігу приголосних тяжких для вимови та досягти гармонії в мовленні.

Прийменник (**з**) уживається перед голосним початку слова, незалежно від паузи та закінчення попереднього слова. Наприклад: *Цінну працю з історії українського права написав Микола Василенко (Посіб.).*

Перед приголосним (крім **с, ш**), рідше сполученням приголосних початку слова, якщо попереднє слово, закінчується голосним, а також на початку речення, після паузи. Наприклад: *Дніпро (Бростен) з глибокої давнини був головною торговельною дорогою (Підруч.).*

Варіант (**із**) уживається переважно між звуками (**з, с, ц, ч, ш, щ**) та між групами приголосних (після них або перед ними). Наприклад: *Арбітри – асистенти трьох кафедр із семи чоловік.*

Варіант (**зі**) вживається перед сполученням приголосних початку слова, зокрема, коли початковими виступають (**з, с, ш, щ** та ін.), незалежно від паузи та закінчення попереднього слова. Наприклад: *Зі святом Різдва Христового!*

Фонетичний варіант прийменника (**зі – зо**) завжди вживається при числівниках *два, три* (отримав *зо три тисячі*), а також може виступати й при займеннику **мною** (*зі мною, зо мною*). Але: *зі Львова.*

Характерною рисою сполучників як службових слів є те, що вони, зв'язуючи окремі члени речення і частини складного, вказують на різні синтаксичні зв'язки і розкривають смислові взаємозв'язки слів і речень.

З плином часу система сполучників збагачувалася і вдосконалювалася. Із старовинних сполучників (а їх зафіксовано 29), збереглося лише 8: **а, і, бо, або, але, ані, ні, аби**. Деякі дійшли вже у змінній фонетичній формі. Окрім старовинних сполучників, що успадкувала староукраїнська мова від давньоруської на основі прислівників, займенників, часток і давніх сполучників утворилися нові сполучники.

Сучасна система сполучників це довготривалий історичний процес.

У мовній практиці сполучники є важливим граматичним засобом вираження узагальнених понять про різні зв'язки між предметами і явищами навколишньої дійсності. Вони належать до основного лексичного запасу мови.

У ділових паперах часто вживаються сполучники (**і, й**). Їх єдина роль має особливе значення. Адже мелодійність, легкість мовлення залежить від їх вмілого використання. Тому необхідно знати певні правила

Літера (**і**) вживається, щоб уникнути збігу приголосних, важких для вимови. Це буває у таких випадках.

Після приголосного або паузи, що на письмі позначається крапкою, комою, тире, крапкою з комою, двокрапкою; крапками, перед словами з початковим приголосним. Наприклад: *Палахкотять яскраво-червоні жоржини, і крапельки ранкової роси виблискують на бархатних пелюстках; і дивишся на них – і не надивишся ... і щоразу (!) усвідомлюєш, як добре виростити їх під своїм вікном* (Г. Кацавець).

На початку речення. Наприклад: *І вкладання угод про надання кредиту фізичним особам – теж входить до службових функцій юристів нашого банку* (Посіб).

Літера (**й**) уживається, щоб уникнути збігу голосних.

Між голосними. Наприклад: *Розглядали протоколи й акти; читали й обговорювали земельний кодекс; відповідали й очікували результату*.

Після голосного перед приголосним. Наприклад: *Рухи й жестикуляція – природні елементи поведінки мовця* (Посіб.).

Чергування (**і-й**) не буває в таких випадках;

– при зіставленні понять, наприклад: *весна і літо, батьки і діти, мороз і сонце*;

– перед словом, що починається на **(й, є, ї, ю, я)**. наприклад: *навчальні ігри виявляють, хто і як володіє голосовими прийомami, засобами мовної виразності, жестами, рухами* (Авт.); *Руслан і Юля – правознавці, Жанна і Євген – економісти;*

– у заголовках книг, журналів, газет; назвах розділів книг, статей, документів, наприклад: *Менеджмент і аудит* (Посібник). *Наука і освіта* (періодичне видання); *Гроші і кредит* (Нове положення про оплату керівників і спеціалістів); *Адвокати і Прокурори* (глава 7).

Запам'ятаймо: відхилення від правил чергування може зустрічатися при вживанні прийменників (**у – в**), (**з – із, зі**), сполучників (**і – й**) у народних піснях, колядках, афоризмах – для змалювання, увиразнення звичаїв; у поезії для рифмування тощо.

Щоб мова була багатою, грамотною й мелодійною потрібно знати чинний правопис, багато читати.

Поговорімо про таке:

- 1. Яке призначення у мові мають прийменники й сполучники?*
- 2. З якою метою використовуються варіанти чергування службових слів (прийменників та сполучників) у мові?*
- 3. Чи може залежати чергування прийменників та сполучників від мовленнєвої ситуації?*
- 4. Яка роль прийменників (у, в), (з, із, зі – зо) та сполучників (і, й) у тексті ділових паперів?*
- 5. Який з прийменників (у чи в) слід вживати на початку речення?*
- 6. З якою метою зустрічається відхилення від правил чергування при вживанні прийменників та сполучників?*
- 7. В яких випадках не чергуються сполучники (і – й)?*

Тема 11. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У ТЕКСТІ

Грамотна, багата мова – не тільки ефективний засіб передачі й сприйняття думок, а й вияв поваги до людей, з якими спілкуєшся, до народу, який створив цю мову
О. Федик.

Щоб упорядкувати свої думки і подати їх на папері, насамперед, треба мати чітке поняття про текст. Текст це змістовна, структурно-граматична єдність речень, в якій ширше й повніше, ніж у самому реченні, розгортаються й конкретизуються думки. Важливим компонентом у тексті є пунктограми (розділові знаки).

Розділові знаки – один із засобів загальноприйнятої унормованої писемної мови. До них належать: крапка, кома, тире, крапка з комою, двокрапка, дужки, лапки, багатокрапка. Вони допомагають на письмі розмежовувати текст відповідно до змісту, синтаксичної будови, інтонації; передати думку, її відтінки. Наприклад: *Не обіцяй добро зробиш людині, а просто – якщо можеш, то зроби* (М. Карпенко). *Яке то щастя – свій народ у світлі бачити!* (Д. Павличко).

Розділові знаки, що зумовлюються синтаксичною структурою речення, є обов'язковими. Бувають випадки, коли розділові знаки можуть зумовлюватися авторським бажанням щось увиразнити, виділити, підкреслити саме його значенням. З'являються, так би мовити, авторські пунктограми. Але вони підпорядковуються певній логіці викладу думок.

Кожна освічена й вихована людина, яка шанує рідну мову і її творця, має знати правила і принципи української пунктуації і дотримуватися їх.

К р а п к а – відображає найбільшу паузу в усному мовленні. Вона ставиться у кінці розповідного чи спонукального речення, якщо воно вимовляється без окличної інтонації. Наприклад: *Попелястою стрічкою в'ється стежка, яка веде до вітряка, що ліниво погойдує лопастями, злегка торкаючись білих, шовкових ромашок. Повій, вітре, сильніше, і запрацює млин. І потягнуться до нього люди, ще нестоптанною ранковою стежкою...* (Г.Кацавець).

Але крапка не ставиться після заголовків (*Рідна мова*); на вивісках (*Прокуратура Шевченківського району м. Києва*); у скороченнях

них назвах метричних мір: *г* (грам), *л* (літр), *м* (метр), *т* (тонна), *км* (кілометр); в абревіатурах, між складовими частинами: *ВР* (Верховна Рада), *ЗАГС* (запис актів громадянського стану).

К о м а – один з найпоширеніших розділових знаків у писемній мові. В усному мовленні це не велика пауза, але залежить вона ще й від характеру і темпераменту мовця та мети мовлення.

Розгляньмо, коли ставиться кома у простому реченні.

Між однорідними членами речення, що поєднуються інтонацією без сполучників. Наприклад: *Майбутні фахівці мають грамотно складати процесуальні документи: постанови, протоколи, захисні промови тощо* (Посіб.).

Між однорідними членами речення, що з'єднуються двома або більше однаковими сполучниками: **і ... і, й ... й, та ... та, то ... то, або ... або, ні ... ні, чи ... чи, чи то ... чи то**. Наприклад: *І юристи, і мовознавці, і музиканти – люди різних професій і занять прибули на відкриття автомобільної виставки*.

Між однорідними членами, що з'єднані протиставними сполучниками: **а, але, та, проте, зате, однак, хоч**. Наприклад: *Це підприємство не державне, а приватне. Фірма не велика, але прибуткова*.

Перед другим парним сполучником: **не тільки ... а, не так ... як, як ... так, хоч ... але, не стільки ... скільки**. Наприклад: *Хоч склад слухачів і був неоднорідний, але ритору вдалося установити контакт із аудиторією, досягти взаєморозуміння* (Авт.).

При повторенні слів, якщо між ними є пауза. Наприклад: *Чисте, чисте небо. Білий, білий сніг. Квітуй, квітуй прекрасне слово!*

Для виділення порівняльних зворотів, що вводяться словами: **наче, ніби, немов, як, як і**. Наприклад: *Летиться мова українська, наче пісня солов'я* (Авт.).

Комами виділяються всі види звертань: поширені й непоширені; конкретні, узагальненні; риторичні. А також вигуки в середині речення, в якій би позиції вони не стояли.

Слутуючись розділовими знаками на письмі, іноді виникає сумнів щодо розмежування деяких форм дієслова. Треба знати, що кома не ставиться між однаковими формами дієслова, якщо вони позначають одне загальне поняття дії з метою, а не окремої дії. Наприклад: *піду подивлюся* (не піду і подивлюся, а подивитись). Таке ж об'єднуюче значення мають і вирази типу *думаєш не надумаєшся; дивишся не надивишся; дихаєш не надихаєшся* та інші.

Речення, що складається з двох або кількох простих, об'єднаних змістом, інтонацією і граматичними засобами називається складним.

Складні речення поділяються на складносурядні і складнопідрядні.

Кома у складносурядних реченнях ставиться між простими реченнями перед сполучниками сурядності: **і, та, а, але, проте, зате, однак, або, чи-чи, то-то** та ін. Наприклад: *Земля не може жити без сонця, а людина без щастя* (Посіб.).

Але, якщо є спільний для обох простих речень другорядний член, то кома перед сполучником не ставиться. Наприклад: *У ботанічному саду квітує магнолія і розпускається бузок* (Посіб.).

У складнопідрядних реченнях підрядні речення, де б вони не стояли (перед головним, після нього, чи в середині), завжди виділяються комами. Наприклад: *Як тільки травень стукає у двері, кияни йдуть у ботанічний сад, милуються незрівнянним квітуванням бузку, вдихають його п'яний аромат* (Посіб.).

К р а п к а з к о м о ю – менш вживаним розділовим знаком. В усному мовленні йому відповідає пауза як при крапці.

Крапка з комою іноді вживається у простому ускладненому реченні між поширеними однорідними другорядними членами, які мають свої розділові знаки. Але частіше крапка з комою вживається у складному безсполучниковому реченні на межі простих речень, якщо кожне з них поширене, має свої розділові знаки.

Д в о к р а п к а. У простому реченні вона вживається після узагальнюючого слова перед однорідними членами речення. Наприклад: *Давній період української мови породив багатий український фольклор: історичний, календарний, обрядовий, побутовий, соціальний, господарський* (Посіб.).

У складному реченні двокрапка вживається між простими реченнями, якщо друге розкриває зміст першого або доповнює його. Наприклад: *Мова – це засіб формування, оформлення та існування думки: без називання немає думання, осмислення реальності* (Посіб.).

Двокрапка прислужиться при прямій мові та в діалогах після слів автора.

Т и р е – специфічний розділовий знак. В усному мовленні йому відповідає велика пауза і різка зміна інтонації. На письмі тире ставиться у простому реченні після однорідних членів перед узагальненим словом; у неповному реченні на місці пропущеного члена речення; між підметом і присудком перед словами: **це, значить, ось**.

У складних реченнях тире ставиться на межі простих речень, якщо їх зміст протиставляється; між простими реченнями, якщо відчувається, що є пропущені слова, і зміст другого містить результативність дії першого.

Тире також виділяються вставні словосполучення і речення.

Д у ж к и – розділовий знак, що широко використовується у мові і має певне значення.

Для виділення підзаголовків, розшифрування назв, пояснення іншомовних та маловідомих слів. Наприклад: *Словотвір (деривація); Фразеологія (вивчає усталені звороти мови); Абетка (порядок графічних знаків); Камбо (вексель, позиковий лист); Своп (банківська операція з обміну валют); Фіск (державна скарбниця).*

Для виділення вставних слів і речень, зокрема, таких, що дають інформацію чи повідомлення. Наприклад: *Іван Огієнко (митрополит Іларіон) наш земляк з Брусилова на Житомирищині – славетний мовознавець і літературознавець, редактор і видавець, перекладач і поет... православний митрополит та історик української церкви (За підруч.).*

Для виділення імен і прізвищ або тільки прізвищ, що стоять після займенників. Наприклад: *Вони (Сумароков, Фонвізін, Пушкін) високо цінувати спадщину видатного українського письменника, вченого, ритора Феофана Прокоповича (Посіб.).*

У дужки береться прізвище автора після цитат, речень чи уривків з його твору. Наприклад: *Половіли жита й вилискувались на сонці. Червоніло ціле море колосків пшениці (М. Коцюбинський).*

У дужках можуть наводитися приклади. Наприклад: *Одиниці мови (звуки, морфемі, слова, словоформи, словосполучення, речення, висловлювання, текст) по-різному беруть участь у виконні функцій мови (Посіб.).*

Дужками виділяються ремарки у драматичних творах при прямій мові.

Наприклад:

М а р у с я (чванливо). Чого ж це ви так запишалися, чи не в міщане приписалися!.. (Помовчала). Чи не ворожать оце тітка на зорях!.. Треба піти та й собі повчитись; бо, либонь, незабаром і мені прийдеться декого відшіптувати... (Глянувши з сміхом на Микиту, побігла з хати).

М и к и т а (*встає і довго ходить по хаті. Балакає ніби про себе*).
Парсона, настояща парсона!.. Пава, панянка...

(Марко Кропивницький).

Б а г а т о к р а п к а використовується для передачі незакінченого мовлення. Наприклад: *І нехай завжди у хаті нашій буде хліб...*

Багатокрапка вживається у реченні при великій паузі, коли далі висловлюється щось несподіване. Наприклад: *Студенти затамували подих... рішення прийнято.*

У питальних та окличних реченнях багатокрапка ставиться так: у кінці речення знак питання або оклику і дві крапки в ряд (?..), (!..).

Також багатокрапка використовується у тексті як стилістичний розділовий знак, щоб створити ефект перервності, змінності картин, ситуацій та на позначення пропуску. Наприклад: *Мово моя! В тобі щирість віків і пам'ять тисячоліть... і переможний гук лицарів твоїх у днину побібну... В тобі, мово, неосяжна душа народу – його щирість і щедрість...* (С. Плачинда).

Поговорімо про таке:

1. Яка роль пунктограм у тексті?
2. Що означає поняття “авторські пунктограми”?
3. Який розділовий знак вживається для виділення вставних конструкцій, що дають інформацію або повідомлення?
4. Які розділові знаки вживаються для виділення підзаголовків?
5. Які розділові знаки можуть вживатися у складному поширеному реченні?
6. У яких випадках у складносурядних реченнях не ставиться кома?
7. З якою метою вживається у тексті багатокрапка?

Тема 12. ФРАЗЕОЛОГІЗМИ: БАГАТСТВО Й ОКРАСА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Добірна національна фразеологія – душа
кожної мови, сильно її красить і збагачує
І. Огієнко.

Українська мова славиться багатою фразеологією. Прислів'я, приказки, крилаті слова і вирази відбивають глибоку мудрість народу, його культуру, прагнення до справедливості, виражають ставлення до знань і науки; засуджують чванливість окремих індивідумів; навчають мистецтву говорити і слухати; звеличують людину. Наприклад: *Коли слово привітне, то все навколо квітне; Знаєш – кажи, не знаєш – мовчи; Стисло та ясно, тому й прекрасно; Правду говорить не язик, а душа; Від теплого слова і лід розмерзається; Бесіда дорогу скорочує; Сила та розум – краса людини; Людина світлого розуму.*

Ф р а з е о л о г і я – розділ мовознавства, що вивчає сталі звороти мовлення, склад фразеологічних одиниць і висловів мови.

Ф р а з е о л о г і з м и (ф р а з е о л о г і ч н і о д и н и ц і) – стійкі сполучення слів, граматично організовані за моделлю словосполучення або речення. Фразеологізми характеризуються семантичною здатністю компонентів, цілісністю значення й автоматичним відтворенням у мовленні.

Джерелом виникнення фразеологізмів в українській літературній мові є:

- вислови з античної культури: *золотий вік* (щаслива пора, епоха розквіту); *золотий дощ* (несподіване багатство); *сінь землі* (кращі люди свого часу); *сади Семіраміди* (прекрасні місця); *самозакоханий Нарцис* (самозакохана людина); *обітована земля* (багатий край);

- крилаті вирази українських письменників: *Добро твориться просто – ні за так* (І. Драч); *Закон життя: злякатися – кінець* (Л. Костенко); *Надмірне світло людям очі сліпить* (Д. Павличко); *Шукайте цензора в собі* (Л. Костенко); *Скорочуйте дистанції до істин* (Л. Костенко). *Кохання виліковують коханням* (Д. Павличко); *Майбутнє спочатку почати ніколи не пізно* (А. Кичинський); *Нам треба голосу Тараса* (П. Тичина); *Нехай не забувають люди, що дурень всюди дурнем буде* (Л. Глібов);

- переклади крилатих виразів російських письменників: *Народжений плазувати – літати нездатний* (М. Горький); *Любіть книгу* (М. Горький); *Сидіння між двома стільцями* (М. Салтиков-Щедрін); *Герой нашого часу* (М. Лермонтов);

- переклади крилатих виразів зарубіжних письменників: *Весь світ театр і люди в нім актори* (В. Шекспір); *Бути чи не бути* (В. Шекспір); *Синій птах* (М. Метерлінк); *Машина часу* (Г. Уеллс);

Багатий фонд прислів'їв та приказок – це велика книга життя, яка розкриває людські цінності, формує його життєвий і соціально-історичний досвід; свідчить про гострий розум народу; його духовний світ, етичні й естетичні почуття.

Характерні ознаки прислів'їв та приказок – їх ідейний зміст і висока художність, стислість вислову, метафоричність. Прислів'я та приказки багаті на протиставлення, епітети та інші засоби образного вислову. Не випадково І. Франко назвав прислів'я та приказки “скарбом нашої мови і народного досвіду”.

Прислів'я та приказки найчастіше використовуються в розмовній мові, у творах художньої літератури, в публіцистиці. За своїм змістом вони охоплюють майже всі сторони життя. Тут лише дециця із золотої скарбниці народу, а саме:

- про силу знань: *Знання роблять життя красним; Хто знання має, той мур зламає; Пташка красна своїм пір'ям, а людина – знанням;*

- про корисність навчання: *Грамотний – видючий і на все тямуций; Грамоти вчиться – завжди пригодиться; Письменний бачить поночі більше, ніж неписьменний вдень;*

- про охочих вчитися: *Добре того вчити, хто хоче все знати; Шануй учителя, як родителя;*

- про нещирість людей: *Слова ласкаві, та думки лукаві; Дивиться лисицею, а думає вовком; Вовк прийшов в овечій шкурі; Ходить, як овечка, а буцькає, як баран;*

- про перевагу внутрішнього перед зовнішнім: *По одежі нас вітають, а по розуму проводжають; Гарна птиця пером, а людина – розумом; Борода не робить людину мудрою;*

- про думку і мову: *Не довго думав, а добре сказав; Що на думці, те й на язиці; Птицю пізнати по пір'ю, а людину по мові;*

- про красу і силу слова: *Коня кують уздами, а чоловіка – словами; Ласкаве слово, що весняний день; Красне слово – золотий ключ;*

- про єдність слова і діла: *Будь господарем своєму слову; Не кидай слова на вітер; Мовиш слово, треба бути йому паном; Кажу не кажи, а своє слово держи;*

- про засудження пустопорожньої балаканини: *Товче воду в ступі; Набалакав три мішки гречаної каші;*

- про влучність слова: *Народ скаже, як зав'яже; Чітко та мітко; Коротко і ясно;*

- про доцільність мовлення: *Треба знати, що де казати; Жарт місце має;*

- про відносини між словом і справою: *Більше діла – менше слів; Де слова з ділом розходяться, там непорядки водяться;*

- про перевагу слухання перед говорінням: *Менше говори – більше вчуєш; Вмієш казати, вмій і мовчати; Ви мовчіть, а я буду слухати; Людина має два вуха, щоб багато слухати, а один язик, щоб менше говорити; Сказане слово – срібло, а мовчання – золото;*

- про мистецтво вести розмову: *Не завжди говори, що знаєш, а завжди знай, що говориш; Красна мова знаходить добрі слова; Добре тому жити, хто вміє говорити;*

- про тих, хто зневажає свою мову: *Хто своєї мови цурається, хай сам себе стидається;*

- про зазанайство, чванливість: *Пани мої дрібнесенькі, а воші як біб;*

Щодо використання фразеологізмів у професійній мові, то у письмовій мові (офіційних документах) вони не допускаються. Але добре прислужаються в усній мові. Прислів'я, приказки, афоризми вживаються у публічних виступах, під час бесід з метою підкреслити щось, а найчастіше — як засіб влучного і образного вираження певного значення, надання мові емоційного забарвлення.

Адже фразеологізми відбивають різні сфери життя і є дійовим засобом людського мислення. Тож все, що створює атмосферу різноманітності й толерантності, – потрібно і слухачам, і мовцю. Допоможуть в цьому, зокрема, знання фразеологічних можливостей.

Поговорімо про таке:

- 1. Що означають поняття: фразеологія і фразеологізми?*
- 2. Де найчастіше використовуються фразеологізми і з якою метою?*
- 3. Чи використовуються фразеологізми в мові професійного спілкування?*
- 4. Що є джерелом виникнення української фразеології?*
- 5. Яку роль відіграють в українській мові переклади висловів видатних діячів культури, літератури і мистецтва?*
- 6. Назвіть, які Ви знаєте прислів'я, приказки, крилаті слова і вирази?*
- 7. Як Ви розумієте значення вислову відомої української письменниці Ліни Костенко “Скорочуйте дистанції до істин”?*

Розділ II

ОРАТОРСЬКЕ МИСТЕЦТВО : РОЛЬ МОВИ В ОФОРМЛЕННІ ДУМКИ

Тема 1. УСТАМИ БЛИСКУЧИХ РИТОРІВ

Риторика – найбільше для людей добро
Платон

Неоціненний скарб – мудре слово, бо йде воно від мудрих і великих... Це золоті зернини, що з сивини віків відклалися, проросли дорідно, кристалево задзвеніли... І їх відгомін з далеких нетлінних сторінок прислуговує й нині. Вражає сила мудрості, краса думки, велич слова. Читаймо.

ПРО КОРИСНІСТЬ КРАСНОМОВСТВА (Фрагмент)

Багато благ як громадських, так і приватних, а також божественних, і вигід людського життя походять з красномовства. Суспільна його користь така: передусім завдяки красномовству люди відокремились від тваринного і дикого життя, і далі, об'єднавшись в єдиній общині, заснували міста та встановили тверді закони.

Про це прекрасно говорить Цицерон у першій книжці “Про підбір матеріалу”. А оскільки його слова дуже витончені, я їх тут наводжу: “Був, каже, час, коли люди блукали полями, як тварини, і підтримували своє життя дикими плодами, і ніхто не виконував своєї роботи за обдуманим планом, а переважно фізичними силами. Тоді ще... ніхто не бачив законного подружжя, ані не чекав законних дітей; ніхто не знав, яку користь приносить справедливе право. І тому внаслідок блукання і незнання сліпа і нерозважна володарка душі – жадоба, щоб наситити себе, зложивала фізичними силами, своїми найнадійнішими помічника-

ми. В той час якийсь, очевидно, великий і розумний муж пізнав, яка сила і яка можливість виконувати найбільші завдання приховується в душі людини. Справа полягає тільки в тому, щоб її можна було розкрити і вдосконалити шляхом навчання. І ось цей муж зігнав в одне місце розпорощених по полях і захованих в лісових колибах людей, зібрав до купи і примусив їх виконувати якусь корисну та почесну роботу.

Спочатку люди опиралися, бо справа була для них незвичною, а згодом, прислухаючись уважніше до розумної мови, стали лагідними і покірними. Але мені здається, що цього не могла зробити ані мовчазна мудрість, ані мудрість, яка позбавлена мови. Вона не могла відірвати раптово людей від звички і звернути їх на інший шлях життя. Справді гарно! Після заснування міст люди навчилися шанувати вірність, зберігати справедливість, добровільно підкорятися іншим і брати на себе не лише труди, а й вважати, що треба віддавати й життя заради загальної користі; неможливо ж, щоб люди не могли силою слова обґрунтувати того, що вони винайшли своїм розумом. Дійсно, хто, крім зворушеного переконливою і приємною промовою, захотів би підкоритися праву без застосування сили, якою міг досягти більшого, бути рівним з тими, серед яких він міг виділятися і добровільно відступати від найприємнішої звички, що внаслідок давності стала для нього природною. І спершу, справді, так і народилась і поступово далі розвивалась красномовність, яка й пізніше в найважливіших справах миру і війни принесла людям найбільше користі". Це сказав Цицерон.

...Отже, в час миру велика користь красномовства, каже Арістотель у першій книзі "Риторики", полягає в захисті справедливості, яка є немаловажною справою для справжніх хоч і малих талантів, бо вони зовсім не зворушуються голими аргументами, а відстоюють високохудожню і багату промову.

Силами красномовства допомагаємо друзям, відбиваємо зазіхання ворогів, захищаємо невинних, засуджуємо нечесних, викриваємо засідки, перешкоджаємо розрухам безпутників, відвертаємо шкоди і небезпеки. Потім цим шляхом нав'язуємо і зберігаємо дружбу, ним же потішаємо пригноблених, ...викорчовуємо ненависть, здобуваємо прихильність, втихомирюємо сварки і незгоди.

Мудро говорить Платон у “Федоні”, що дар переконливої мови є той самий, що і дар лікування, бо лікування допомагає тілові, а переконлива мова лікує душі... Адже ж чеснота, якщо її хвалити, збільшується і росте не лише в душі однієї людини, а й інших, закликає до наслідування. Крім того, хіба ж усі інші галузі мистецтва і науки, й навіть сама дослідниця речей – філософія, не потребує сприяння і підмоги красномовства? Якби вона їх не мала, не змогла б вийти на денне світло, а замикалася б у вузьких межах розуму однієї людини. Бо чим допоміг би нам розум, коли б ми не могли висловити нашої думки? Тому Туллій у творі “Частини промов” слушно називає красномовство супутником і слугою мудрості.

Але ж це під час миру. А що ж під час війни? Хіба ж плани вождів не викладаються красномовством? Хіба ж не потрібно красномовного заохочування, коли відчай охопив пригнічених, або найшов страх на воїнів, коли вони побачили ворогів, або кволість охопила душі, або неvigідність місцевостей, або трудність і довжина доріг відлякує від розпочатого діла, або коли загрожує бунт, або коли, нарешті, малодушність і жадоба не дають змоги завершити перемогу.

Отже, ясно, що зброя мало допомагає, якщо воїнський дух не підбадьорюється промовою красномовної людини чи то до нападу, чи до відігнання ворога. Тому Філіпп Македонський, як свідчить Плутарх, звичайно говорив: “Красномовство Демосфена скоріше рятує Афіни, ніж відвага Фемістокла”. І в Гомера Агамемнон вимагав для взяття Трої не десять Аяксів, але десять Несторів.

Це суспільні блага, а приватні такі: за допомогою красномовства ти можеш здобути найбільшу прихильність, найміцнішу дружбу, найбільшу відданість, адже часто незнатні люди, що народились у неславному місці, стають дуже славними і домагаються й досягають найвищих щаблів почестей, і як вони звикли відвертати кривди від інших, так можуть і від себе самих відвернути, що той, хто навчився допомагати іншим порадою, у великих ділах не забуде і про себе самого. І нарешті й тому, що красномовство, як каже Цицерон у “Бруті”, – це прекрасне світило таланту, яке робить нас здатними до красномовства і підготовленими до навчання.

Сюди ж належить прекрасна вказівка Корнелія Таціта, або, як це вважають інші, Фабія Квінтіліана. Таціт сказав у “Діалозі про ораторів”: “Отже, сила і користь красномовства забезпечують притулок і опіку іншим, коли вони добре живуть. Коли ж з’явиться небезпека... тоді, їй-богу, панцир і меч не є певнішою обороною в бою, ніж красномовство для звинуваченого і підданого загрози, — ця оборонна і водночас наступальна зброя, якою можеш однаково відбивати удари і наступати: буде це в трибуналі, чи в сенаті, чи перед імператором”. Стільки сказав Таціт, і цілком слушно, бо хто захищається зброєю, той не може стримати беззаконня і не може захистити невинність, а силою красномовства він робить одне і друге, тобто силою відбиває силу.

Отже, ті, які приступають до вивчення цього мистецтва, найдостойнішого і найкращого, хай найперше навчаться бути чесними і корисними для людського життя. Нехай вони знають, що оратори, як і воїни, одержують від вождя мечі не на те, щоб переслідувати чесноту, а щоб відбивати вади, щоб відстоювати справедливість, щоб нести допомогу невинності, щоб сміливо захищати Батьківщину і церкву. Бо й Христос проповідував, що нам колись доведеться звітувати не лише за свої вчинки, а й за слова. І якщо за порожні, хоч і менше шкідливі, слова нас притягають до відповідальності, то наскільки більше ми повинні боятися, щоб нас колись не судили за те, що ми погано використали таку сильну зброю, як промови.

...Хибне уявлення сучасників, які вбачають призначення красномовства і витрачають сили для оволодіння ним на те тільки, щоб вміти люб’язно вітати гостей, на бенкетах складати сердечні побажання друзям або володарям і в святкові дні протягом року сердешно їх вітати. Все це я не вилучаю з практики ораторського мистецтва, але заявляю, що це надто маловажні теми для виступу, і водночас кажу, що є набагато важливіші...

Феофан Прокопович

Поговорімо про таке:

1. Як визначає Феофан Прокопович суспільну користь красномовства?
2. Як Ви розумієте слова Цицерона, наведені з книги "Про підбір матеріалу"?
3. Що сказав Арістотель про користь красномовства у книзі "Риторики" ?
4. Як Ви розумієте слова Платона "...дар переконливої мови є той самий, що і дар лікування"?
5. Що про красномовство говорив Філіпп Македонський?
6. Що для Вас значить висловлювання Корнелія Таціта про силу і користь красномовства у "Діалозі про ораторів"?
7. Як Ви розумієте користь красномовства?

КОРОТКА РИТОРИКА

(Фрагмент)

Слово мовлення у вузькому розумінні означає міркування, складене за правилами мистецтва і призначене для усного вимовляння.

Завидний талант складати такого роду твори, поєднаний із здатністю промовляти їх приємно й переконливо, називається взагалі красномовством; той, хто володіє всіма обдарованнями, для цього необхідними, йменується оратором.

Промови за їх змістом і намірами бувають різних родів. Головний зміст промови може бути або загальним, або частковим. Загальне буває теоретичним чи практичним. Часткове має ще багато видів. За цими відношеннями є промови духовні, в яких пропонуються істини й обов'язки релігії; є промови політичні, в яких оратор міркує про вигоди, відносини й потреби суспільства; судові, де захищається безвинно ущемлений або викривається злочинець; похвальні, які містять у собі похвалу заслуг відомих осіб; академічні промови, які стосуються учених предметів із природи чи наук. У древніх усі промови розділилися на три роди: похвальні, дорадчі й судові.

Оратор... прагне не тільки переконати розум, але особливо хоче вплинути на волю. Переконання розуму служить йому засобом для досягнення мети, до могутнього запалення пристрас-тей.

У слові чи розмові лежать три наміри оратора: научення, переконання і мистецтво зворушити слухача.

Мистецтво полягає не в одному лише запалюванні пристрастей, а й заспокоєнні їх, звичайно, тих, які є противними меті оратора... Часто досить одного смішного для відкидання найважливіших пропозицій; часто поважний, спокійний вигляд супротивника знищує усі шпильки досконалого оратора.

Стиль промов змінюється до безконечності, відповідно до їхнього змісту. Оратор використовує всі три головних види роду стилю, як-то: простий, або народний, – в поясненні своєї справи, у пропозиціях чи розгляді думок; середній – для того, щоб деякими пристойними прикрасами замінити сухий і нудний образ доказів та пояснень, щоб оживити його картинками, описами й роздумами; і, нарешті, високий – у тих місцях, де володарює пристрасть, де вживається усе, щоб запалити уяву й зворушити серце.

Між обдарованнями вродженими оратора повинні відрізнити: геній, проникливий погляд, швидку дотепність, смак, високість духу, уяву, пам'ять, силу почувань і, нарешті, силу, приємність і гнучкість голосу; між здібностями набутими – пізнання людської природи, філософію здорового глузду, відомості історії та всезагальної літератури, обізнаність у риторичних правилах і часті вправи у творенні промов та в усному їх проголошенні.

Виникнення красномовства відноситься до перших часів суспільного життя, хоча воно було тоді більше даром природи, ніж плодом мистецтва. Коли греки склали із красномовства науку, тоді з'явилися між ними так звані оратори, які використовували своє мистецтво або у справах державних, або у судових дослідженнях... Найславніші промови, які дійшли до нас, належать Демосфену, Есхіну, Лізіасу та Сократу.

Олексій Мерзляков

Поговорімо про таке:

- 1. Як визначає Олексій Мерзляков значення слова "мовлення"?*
- 2. Як визначає Олексій Мерзляков поняття: красномовство і оратор?*
- 3. Які три наміри оратора, за визначенням Олексія Мерзлякова покладено у слові чи розмові?*
- 4. Що пише Олексій Мерзляков про мистецтво оратора і в чому його сенс?*
- 5. Які три головні види стилів використовує оратор за визначенням Олексія Мерзлякова?*
- 6. Кому належать найславніші промови, що дійшли до наших днів?*
- 7. Чи знайомі Ви з промовами античних риторів?*

Тема 2. ОСНОВНІ ВИДИ КРАСНОМОВСТВА

Красномовство... супутник і
слуга мудрості

Цицерон.

Роди й види ораторського мистецтва сучасності розрізняються на основі ораторського монологу й ораторського діалогу.

До основних форм ораторського монологу належать: соціально-політичне красномовство, парламентське красномовство, академічне, соціально-побутове, судове, лекційно-пропагандистське, дипломатичне, військове, торговельне (рекламне), церковно-богословське красномовство.

Соціально-політичне красномовство є одним із найдавніших родів красномовства, що уславило імена Цицерона, Демосфена й інших видатних ораторів античності та пізніших часів. Демократизація суспільного життя стимулює ораторську творчість громадян на зборах, мітингах, сесіях Верховної Ради, сесіях Рад народних депутатів, на радіо, телебаченні тощо. Духовно-інтелектуальна енергія людей передається завдяки активізації публічного переконуючого слова, яке в силу соціально-економічних, політичних питань стає все більш вагомим і необхідним в умовах відстоювання певних позицій, власних поглядів.

Політична промова – один із найважливіших видів соціально-політичного красномовства, класичний жанр ораторського мистецтва, до того ж найдавніший. Дієвість політичних промов змушує політиків надзвичайно вдумливо ставитися не лише до їх змісту, а й до форми — мови, стилю, композиції усного або письмового політичного виступу (тексту). Політичні промови античних ораторів, зокрема Демосфена, Цицерона – неоціненна скарбниця досвіду публічних виступів, особливо в період зростання національної самосвідомості народу України, його духовно-інтелектуального відродження.

Парламентське красномовство – різновид соціально-політичного роду ораторського мистецтва, в якому є чимало «секретів» публічного переконання аудиторії, зокрема оригінальність думок, ґрунтовні спостереження, яскраві описи, гумористичні сценки, щирі почуття тощо.

Мітингова промова має на меті з'ясувати, зробити зрозумілою якусь актуальну, значущу, хвилюючу громадську проблему, спонукати слухачів до певних дій. Вона перебуває на стику полі-

тичного й дипломатичного жанрів красномовства, відзначається посиленою експресивністю, виразністю, апелює до колективних емоцій, прагнень, часом виступає “своєрідною прелюдією до мобілізації колективних зусиль для важливої та невідкладної мети”.

Теоретичне й практичне оволодіння всіма різновидами соціально-політичного красномовства як формами публічного виступу необхідне тим, хто займається активною освітньо-виховною, громадсько-політичною діяльністю.

Академічне красномовство – один із найдавніших видів ораторського мистецтва, зокрема у риторичній традиції слов'ян. Просвітницька діяльність Ярослава Мудрого, князя Володимира та багатьох інших видатних діячів культури заклала основи академічного (шкільного, вузівського) красномовства. Видатні науковці, зокрема Феофан Прокопович, Іоанікій Галятовський, Григорій Сковорода, Михайло Ломоносов, Петро Могила та інші були не лише творцями, а й пропагандистами наукових знань, які вони прагнули наблизити до найширших народних мас.

Академічне красномовство поділяється на три види:

- 1) власне академічне (наукова доповідь, реферат, огляд, дискусія);
- 2) вузівське красномовство (лекція, цикл лекцій); шкільне красномовство (шкільна лекція, розповідь, опис, бесіда тощо).

Питання вузівського красномовства вчителя досліджували багато вчених, вони відзначали могутній етико-естетичний, пізнавально-виховний потенціал живого слова вчителя, що було спрямоване не лише до розуму, а перш за все, до серця вихованців. Педагогічна та риторична спадщина А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, Івана Огієнка, С. П. Іванової, Є. О. Ножина, Ю. В. Рождественського та інших справила значний вплив на формування академічного красномовства вчителя, вихователя, лектора в нових демократичних умовах.

Соціально-побутове красномовство охоплює соціально значущі побутові ситуації. Сюди відносять ювілейну, похвальну промову, усну побутову оповідь, тост (застільна промова), анекдот тощо. Соціально-побутове красномовство має яскраво виражені національні традиції, виступає частиною національної духовної культури народу, його лого-сфери, живить розвиток усіх інших видів красномовства.

Спеціалісти відзначають велику роль побутового красномовства у розвитку ораторських здібностей мовця. Адже він повинен завжди діяти адекватно ситуації – переконливо, впливово; у найрізноманітніших соціально-побутових ситуаціях виховувати комунікативну культуру своїх слухачів.

Неперевершеним розповідачем своїх усних гумористичних оповідань був український письменник Остап Вишня. Близькучі “вечірні розмови” тривалий час вів із слухачами Максим Рильський. Особливою пошаною у всьому світі користуються майстри застільних промов (тостів) народів Закавказзя, Середньої Азії. Полонив серця вихованців усними побутовими оповідями-імпровізаціями, мудрими казками великий педагог В. О. Сухомлинський.

Судове красномовство почало активно розвиватися в Росії із середини ХІХ ст. з появою суду як елемента демократизації суспільного життя, коли слово правозахисника ставало інструментом у відстоюванні закону.

Імена знаменитих судових ораторів, людей найвищої професійної кваліфікації, високого морального обов'язку, демократів за переконанням, стали відомими у політичній, науковій, громадській сферах – А. Ф. Коні, О. І. Урусов, П. С. Пороховщиков, П. О. Александров, Н. П. Карабчевський та багато інших.

У теорії судового красномовства вищим достоїнством вважається простота, ясність викладу, що досягається нелегко. Судовий стиль характеризується чітким вираженням мети, відсутністю штучної розпливчатості, манірності, доступністю у сприйнятті, вмінням доцільно використовувати художню літературу, засоби естетичного впливу на слухачів, правильний тон промовця тощо.

Високою є відповідальність судового промовця перед долею людини, тому він повинен приділяти величезну увагу підвищенню свого професіоналізму, зокрема рівню ораторської культури.

Судове красномовство поділяється на такі види:

- 1) звинувачувальна (прокурорська) промова;
- 2) захисна (адвокатська) промова;
- 3) самозахисна промова;
- 4) промова громадського, звинувачувача;
- 5) промова громадського захисника;
- 6) судова промова.

У освітньо-виховній роботі часто використовуються елементи всіх видів судового красномовства; приділяється значна увага процесу набуття знань, умінь, у всіх видах красномовства, зокрема у самозахисній промові. Це безперечно, прислужиться у навчанні, роботі, відстоюванні власних позицій.

Лекційно-пропагандистське красномовство активно розвивалося у 30–80-ті роки ХХ ст. У 90-ті роки у зв'язку із глибокими соціально-політичними зрушеннями пережило певний кризовий період.

Цей рід ораторського мистецтва включає три основні види:

- 1) науково-теоретичні лекції;
- 2) науково-популярні лекції (лекція-концерт, кінолекція, лекція-екскурсія);
- 3) науково-методичні лекції.

Дипломатичне красномовство – розвивається у державах, які проводять активну державотворчу політику, формують свій міжнародний авторитет тощо.

Дипломатичне красномовство включає такі два основні види:

- 1) промова на міжнародній конференції;
- 2) промова в процесі дипломатичного акту.

Дипломатичне красномовство вимагає від оратора високого рівня мисленнево-мовленневої та комунікативної культури. Зокрема, абсолютно правильної вимови; вільного володіння рідною та іноземною мовами; ясності мислення і мовлення; точності, стислості, доцільності мовлення; розвиненого чуття мови; високого загальнокультурного рівня, освіченості, інтелігентності; індивідуального стилю мовлення, спілкування, думок, ідей, пропозицій.

Українське дипломатичне красномовство зазнало розквіту в різні періоди державного будівництва, особливо за часів Богдана Хмельницького, Запорізької Січі, а також у період розбудови незалежної, суверенної України у 90-ті роки ХХ ст.

Дипломатичне красномовство в Україні нині активно розвивається, закладаються основи українського національного красномовства дипломатів суверенної незалежної держави.

Ось тут красномовство має включати такі елементи володіння живим переконуючим словом, що дозволить досягти поставленої мети.

Військове красномовство є одним із найдавніших. Воно розвивалося в усі часи та в усіх народів, зокрема й в Україні в період відстоювання національно-політичних інтересів, боротьби із числен-

ними іноземними ворогами.

Українське військове красномовство найяскравіше представлене в ораторській спадщині часів Запорізької Січі. А саме: у документах, матеріалах, мемуарних спогадах провідних військових діячів періоду Великої Вітчизняної війни, коли хід військових подій часом залежав від сили переконуючого слова командира.

Військове красномовство має кілька основних різновидів: промова-наказ, інструктивна промова, виступ на військово-політичну тему, надихаюча промова, заклик.

Слово – це зброя, сила й могутність якої визнавалася й визнається провідними воєначальниками, політиками, державними діячами, а також спеціалістами у сфері ораторського мистецтва від часів античності й до наших днів.

Мова військових відзначається лаконізмом, наближеністю до розмовного мовлення, насиченістю прислів'ями, приказками, афоризмами, оригінальністю, доцільністю, кмітливістю, дотепністю.

Рекламне красномовство – один із різновидів соціально значущого красномовства. Це особлива сфера практичної діяльності, продуктом якої є словесний твір – рекламний. Його основні риси – зміст і зовнішнє оформлення (відмінні від нерекламних), функціональні ознаки, місце у загальній сукупності текстів, які створюються даною мовою. Друкована реклама має на меті зацікавити покупця, викликати бажання купити товар, що рекламується. Логічна сторона тексту підпорядкована естетичній, вона повинна бути максимально зручною для сприйняття, а також бути ясною, привабливою, емоційною.

Церковно-богословське красномовство (гомілетика)* – один із видів церковного красномовства, який має давні традиції, свою історію, видатних майстрів слова, таких як Іоанн Златоуст, Василій Великий, Іоанн Богослов та інші.

Релігійні оратори мають великий вплив на слухачів не тільки завдяки духовному змісту Біблії, проповіді, а й завдяки красі, естетичній силі всіх видів мистецтва — архітектури, живопису (іконопису), музики (хоровий спів у православних, органна музика у католиків), цілющим ароматам кадильних тощо.

---

* *Гомілетика* — наука богословська; вона пояснює теорію церковної співбесіди, пастирського проповідування слова Божого, історію проповідницької літератури, визначає мету проповіді, надає практичні рекомендації, поради.

Церковно-богословське (гомілетичне) красномовство приділяє значну увагу змісту і формі промови, проповіді, духовної бесіди; зокрема, виховується людина в душі християнської поведінки відносно Бога, ближнього, самого себе, а також через вишуканість стилю мовлення, його багатство, пишність, ясність, експресивність тощо.

Ораторський діалог (немонологічні “колективні” форми мовлення).

Діалог – важливий чинник діяльності політичних лідерів, інструмент формування цивілізованих внутрідержавних і міжнародних відносин.

Сучасне життя свідчить, що діалог набуває особливого значення у зовнішній політиці, стверджуючи новий стиль на рівні обговорень, консультацій, переговорів, договорів. А також відіграє велику роль в усіх сферах духовного буття; у навчально-виховному процесі; у суспільно виробничій галузі.

Основні види діалогу: дискусії, диспути, бесіди, полеміка, переговори, прес-конференції, інтерв'ю, ділові наради, ділові ігри тощо. Актуальним є круглий стіл.

Поговорімо про таке:

- 1. На основі чого розрізняються роди й види ораторського мистецтва?*
- 2. Який різновид красномовства є одним з найдавніших?*
- 3. Які Вам відомі імена видатних ораторів античного періоду?*
- 4. Що вважається вищим достоїнством у теорії судового красномовства?*
- 5. Яка роль дипломатичного красномовства в Україні?*
- 6. Завдяки чого релігійні оратори мають великий вплив на слухачів?*
- 7. Яких відомих майстрів церковно-богословного красномовства Ви знаєте?*

Тема 3. КОМУНІКАТИВНІ ЯКОСТІ МОВЛЕННЯ

Хто володіє великою силою слова
(а її у небагатьох можна знайти),
навіть і той не буває вільний від
постійних трудів

Іоанн Златоуст.

Вираження думки у грамотній логічній словесній формі становить низку комунікативних якостей мовлення, зокрема, правильність, виразність, ясність, точність, стислість, доцільність. Ці компоненти створюють гармонію думки і слова.

П р а в и л ь н і с т ь – це володіння нормами літературної мови (орфоепічними, орфографічними, граматичними, лексичними). Про значимість цього гарно сказав наш славний земляк А. Чехов: ”Для інтелігентної людини погано говорити повинно б вважатися такою ж непристойністю, як не вміти читати й писати”.

Специфіка правильного мовлення полягає в тому, що такого роду мовлення покликане, перш за все, впливати на свідомість людини.

В и р а з н і с т ь – це комунікативна якість, завдяки якій здійснюється вплив на емоції та почуття аудиторії.

До засобів виразності можна віднести засоби художньої образності (порівняння, епітети, метафори тощо); фонетичні засоби (інтонація, тембр голосу, темп мовлення, дикція); приказки, прислів'я, цитати, афоризми, крилаті слова та вирази, а також територіальні, соціальні діалекти, просторіччя, якщо, звичайно, вони вживаються суб'єктом усвідомлено та доцільно, оживлюючи, а не спотворюючи мовлення; синтаксичні фігури (звертання, риторичне запитання, інверсія, градація, повтор, період).

Я с н і с т ь – це комунікативна якість, яка забезпечує адекватне розуміння сказаного (без деформацій), не вимагаючи від співрозмовника особливих зусиль при сприйнятті змісту форми. “Головне достоїнство мови – в ясності” (*Стендаль*).

Причини, що зумовлюють неясність мовлення:

- порушення мовцем норм літературної мови;
- перенасиченість мовлення термінами, іншомовними словами;
- індивідуальне слововживання.

Основний шлях розвитку ясності мовлення – сам процес спілкування. Практика показує, що чим частіше суб'єкт вступає у процес комунікації, причому з різними типами аудиторій, тим більше уваги він починає приділяти роботі над своїм мовленням, зокрема, над ясністю. Адже від цього багато в чому залежить досягнення поставленої ним мети та задоволення від спілкування.

Т о ч н і с т ь – це комунікативна якість мовлення, що виявляється у використанні слів відповідно до їх значення. Це виробляє звичку називати речі своїми іменами. “Влучність і доцільність сказаного слова мають часто вирішальне значення для того поняття, яке ним виражене” (*Ф. Вейсс*).

Точність мовлення зумовлена цілим рядом причин як екстралінгвістичного, так і лінгвістичного характеру (знання суб'єктом предмета мовлення, його ідейні установки – вигідно чи не вигідно називати речі своїми іменами, багатство чи бідність активного словникового запасу мовця). Адже від точності слів багато в чому залежить точність дій людей. Поет В. В. Маяковський писав, що в пошуках потрібного, найбільш точного слова він перебирав “тонни словесної руди”.

Точність мовлення розвивається в роботі зі словниками, навчальною, науковою літературою, шляхом аналізу власного та чужого мовлення тощо.

С т и с л і с т ь – це комунікативна якість мовлення, яка виявляється у відборі мовних засобів для вираження головної думки, тези, тобто стислість формує вміння говорити суттєво. “Істинна стислість полягає у тому, щоб говорити лише те, що достойне бути сказаним...” (*А. Шопенгауер*).

Д о ц і л ь н і с т ь – це особлива організація мовних засобів, яка зумовлює відповідність мовлення меті та умовам спілкування. Основний спосіб розвитку доцільності мовлення – виступ з однією й тією самою темою в різних типах аудиторій. Ця якість, як жодна інша, відточує, шліфує мовне чуття суб'єкта, допомагає ефективно управляти поведінкою аудиторії (знімати роздратування, викликати почуття симпатії, створювати стан розкутості тощо).

Запам'ятаймо! Кожна із названих комунікативних якостей мовлення виражає ту чи іншу сторону мисленнєвого процесу, а саме: створення концепції передбачає орієнтацію на правильність, точність, стислість мовлення; побудова програми реалізації концепції – на правильність, точність, стислість, доцільність мовлення; тактич-

не обґрунтування стратегії – на правильність, виразність, ясність, доцільність, точність, стислість мовлення.

Учися подобатися... вдалим вибором слів і точною зміною голосу. Той, хто вміє приємно говорити, прихилиє своїх слухачів і тому, коли прийде час спонукати їх до чогось доброго чи відхилить від будь-чого злого він матиме на них більший вплив (С. Пелліко).

Поговорімо про таке:

1. *Що означає поняття "комунікативні якості мовлення"?*
2. *Які компоненти створюють гармонію думки і слова?*
3. *У чому полягає специфіка правильного мовлення?*
4. *Який основний шлях розвитку ясності мовлення?*
5. *Які причини можуть зумовити неясність мовлення?*
6. *Який фактор комунікативності найбільше шліфує мовне чуття суб'єкта?*
7. *Як Ви розумієте слова А. Шопенгауера "Істинна стислість полягає у тому, щоб говорити лише те, що достойне бути сказаним..."?*

Тема 4. НЕВЕРБАЛЬНІ ФОРМИ ІНФОРМУВАННЯ

Жести й манери повинні бути як мимовільні наслідки сердечних рухів, а не навпаки

Ф. Вейсс.

Процес спілкування не обмежується усним і письмовим повідомленням. Важливим елементом мовця є невербальні форми інформування: жести, міміка, рухи, погляд, вираз очей – всього, як стверджують дослідники, понад мільйон сигналів.

Особливо дійовими є жести. Вони являють собою вияв думок, емоцій. Звичайно, жести виникають мимовільно, але вони піддаються контролю й керуванню. “...Рука тільки тоді повинна діяти, коли слід доповнювати поняття” (*М. Сперанський*).

Не варто надмірно жестикулювати. Адже це – негарно. До того ж складається враження, що мовцю бракує слів, інтелекту. Також може виникнути непорозуміння внаслідок неправильного витлумачення жестів (особливо, коли йдеться під час ділової розмови з іноземними партнерами). Отож, щоб оволодіти тонкощами жестикулювання – треба, перш за все, навчитися керувати власними жестами. Досвідчений мовець добре розуміє їх доцільність за будь-яких обставин.

Наприклад, в студентській аудиторії, на громадських зборах, в офіційній розмові чи приватній, – тобто “уловлює з першого погляду Горацієве: “те, що личить обставинам”.

Корисними будуть рекомендації американського дослідника Поля Сопера щодо жестів під час спілкування.

Жести мають бути мимовільними. Застосовуйте жест при почутті потреби в ньому. Не стримуйте імпульсу на половину.

Жестикуляція не повинна бути безперервною. Не жестикулюйте руками протягом усієї розмови. Не кожна фраза потребує підкреслення жестом.

Керуйте жестами. Не намагайтесь уподібнитись вітрякові, зберігайте сили про запас; пам’ятайте, що жестикуляція – елемент рівноваги всієї пози. Жест не повинен відставати від слова.

Урізноманітнюйте жестикуляцію. Не користуйтеся одним і тим самим жестом у всіх випадках, коли треба надати словам виразності.

Жести мають відповідати своєму призначенню. Кількість та інтенсивність їх повинні узгоджуватися з характером повідомлення і співрозмовників.

Також цікавими є групи жестів, що їх зафіксували американські дослідники Д. Ньєренберг і Г. Калеро. Зокрема, жести відкритості й щирості (це розкриті руки долонями вгору). Використовують цей жест для вияву емоцій, відкритості, щирості. Жести домінативності (підлеглості). Вони спостерігаються при взаємодії начальника з підлеглим. Тут перевага може виражатися у вітальному потиску. Скажімо, коли людина потискує руку і повертає так, що її долоня зверху вашої – безперечно, її перевага. А якщо людина подає руку долонею вгору – означає готовність її прийняти роль підлеглого. “... Рука доповнює думки, які не можна вловити” (*М. Сперанський*).

Але часто буває, що вираз обличчя говорить значно більше, ніж жести. “...Мова обличчя завжди була визнана найтоншим тлумачем позувань душевних. Часто один погляд, одне опускання брови говорить більше, ніж усі слова оратора, а тому він повинен вважати найістотнішою частиною свого мистецтва вміння настроювати обличчя відповідно до мовлення; а особливо око – орган душі настільки сильний, настільки й виразний, як і мова, – повинно слідувати за усіма його рухами і передавати слухачам почування його серця” (*М. Сперанський*).

Для чого мовцю міміка? Міміка мовця – чудовий стимулятор аудиторії. Вона здатна передавати радість, рішучість, іронію. Знаменитий оратор А. Коні писав, що “у доброго ритора обличчя говорить разом із язиком”.

Не менш важливими для мовця є рухи. Отже, чи повинен він переміщатися під час виступу? Виступаючий може переміщатися як у залі, так і в аудиторії, залежно від обставин та приводу, з якого відбувається форум. Тут треба бути особливо обережним, і, передусім, думати чи “походження” не заважатиме слухачам сприймати інформацію, чи не дратуватиме їх, і чи доречно це робити взагалі? Але ж не варто, вчепившись за трибуну, стояти нерухомо. Заклякле обличчя мовця створює атмосферу напруженості й дискомфорту.

Невербальна комунікація є комплексним процесом. Отож, щоб не виникало непорозумінь під час спілкування, треба узгоджувати несловесні засоби із словесними. Бо не добре, коли співрозмовник каже одне, а його міміка чи жестикуляція свідчить про інше.

“Як багато може означати вираз душевних рухів в очах, легкий рух руки,... погляд! ...Ними часто робить оратор в одну мить такі дії, яких не зробила б поєднана сила діалектики й красномовства відбірними словами” (К. Віланд).

Поговорімо про таке:

1. *Що є невербальними формами інформування?*
2. *Для чого мовець використовує жести?*
3. *Що радить американський дослідник П. Сопер щодо використання жестів?*
4. *З якою метою використовуються “жести виразності й щирості”?*
5. *Що означають жести “домінативності”?*
6. *Для чого мовцю міміка?*
7. *Що спонукає мовця походжати під час виступу?*

Тема 5. МОВА І СТИЛЬ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ДОКУМЕНТІВ

Думка є змістом мови,
а мова – формою думки
І. Вихованець.

Важливим чинником кримінально-процесуальної діяльності органів дізнання, досудового слідства, прокуратури та суду є складання процесуальних документів.

Процесуальні документи – це протоколи, постанови, підписки, доручення, повідомлення, описи, обвинувальні висновки, судові рішення, апеляційні та касаційні скарги, апеляційні та касаційні провадження, ухвали, складені й оформлені в порядку, передбаченому Кримінально-процесуальним кодексом України, що відображають процесуальні дії та є носіями певної інформації.

Найпоширенішими процесуальними документами є протоколи й постанови.

Протоколи – це процесуальні документи, у яких відображається хід проведення і результат слідчих дій. Найчастіше – це протоколи: допитів, обшуку, огляду.

Протокол кожної слідчої дії – індивідуальний за своїм змістом. Але загальною вимогою є детальне відображення встановлених фактичних даних.

Треба знати, що у протоколах не використовують формулювання оцінного характеру, не роблять висновків, бо це потребує спеціальних знань.

Постанови – це процесуальні документи, у яких мотивуються рішення та розпорядження прийняті: слідчим під час розслідування, прокурором, а також рішення, які виніс суддя одноособово чи апеляційний суд під час провадження у кримінальній справі.

Винесенням постанови порушуються кримінальні справи; притягуються особи, як обвинувачені; призначаються експертизи.

Доречно знати, що у текстах постанов не лише викладаються встановлені обставини, а й дається їм оцінка, наводяться підстави і мотиви прийнятого рішення тощо.

При розслідуванні можуть складатися і такі документи, як підписка, письмова вказівка, обвинувальний висновок тощо.

Відомо, мова правників – специфічна. Вона вирізняється своєю юридичною термінологією; структурою побудови речень і тексту. Наприклад, часто вживаються словосполучення дієслівного типу, дієприслівникові і дієприкметникові звороти, пряма мова. Однією з особливостей мови процесуальних документів є використання складних поширених речень. Найчастіше це трапляється при складанні обвинувального висновку.

Слід знати, що перевантаження тексту складними, поширеними реченнями – небажане.

“Відавайте перевагу коротким реченням. Дотримуйтеся правила, що кожна нова думка вимагає нового речення... Довгі висловлювання малопереконливі”, – пише відомий юрист-практик *П. Пороховицьков*.

Текст документа має відповідати загальним правилам мови, якою ведеться судочинство та вимогам щодо складання процесуальних документів. Це означає, що потрібно добре володіти державною мовою, знати її закони і принципи; уміти слугуватися професійною лексикою; дбати про системність і логічність викладу; оформляти папери відповідно до передбаченого порядку.

При складанні процесуальних документів слід уникати лексичних повторів; термінів, що мають декілька значень, просторіччя, жаргону. Особливої уваги потребують слова, що передають відомості з фактичного боку злочинів.

Також важливим компонентом, що робить документ зрозумілим є стиль мови. Він має бути простий і ясний. Простота стилю полягає в тому, що складний матеріал подається у такій формі, яка легко і швидко засвоюється. Скажімо, можна слугуватися найпростішими словами, але зрозуміти їх сенс не легко, якщо не має ясної й послідовної думки. Тож тільки чіткий і вдало викладений текст робить аргументи переконливими, інформацію сприйнятливою.

Щоб процесуальні документи були бездоганні, треба дотримуватися певних вимог щодо їх складання. Це професійна достеменність і мовна норма (нормативність). Ці два важливі компоненти взаємопов'язані. Бо лише правдиве відображення і грамотне записання конкретних фактів – створюють істинний документ.

Безперечно, правова діяльність здійснюється на основі психологічних, логічних і етичних міркувань. Це вимагає певних закономірностей і психологічної організації; точних визначень; чітких

суджень і обґрунтування їх доказами; переконань та етичних принципів, що сформувалися у правничій сфері. А нормативність літературної мови забезпечує правильне розуміння висловлюваних думок; дотримання відповідних правил при доборі лексики; утворенні граматичних форм; сполученні слів, побудові речень та складанні тексту кримінально-процесуальних документів.

Про роль граматики в оформленні думки влучно сказав геніальний Михайло Ломоносов: “Тупа ораторія, недорікувата поезія, негрунтова філософія, сумнівна юриспруденція без граматики. І хоча вона від спільного вживання мови походить, проте правила показує шлях самому вживанню”.

Великий учений-енциклопедист, блискучий теоретик красномовства Михайло Ломоносов “відкрив нам красу й багатство нашої мови, дав нам відчутти гармонію, виявив її чарівність і відсторонив її грубість”.

Поговорімо про таке:

- 1. Які особливості мови правників?*
- 2. Що є характерним для текстового викладу процесуальних документів: протоколів і постанов?*
- 3. Що слід знати правникам про вживання термінів у документах?*
- 4. У яких процесуальних документах найчастіше використовуються складні поширені речення? Чим це мотивується?*
- 5. Що радить відомий юрист-практик П. Пороховщикова при складанні процесуальних документів?*
- 6. Що сказав геніальний вчений М. Ломоносов про роль граматики в оформленні думки?*
- 7. Які процесуальні документи Вам доводилося складати?
Що Ви можете сказати про їх мовні особливості?*

Тема 6. ПРО ТВОРЕННЯ МЕЛОДІЙНОГО МОВЛЕННЯ

Щасливий той, кому природа дарувала гнучкий, сильний, чистий ... і дзвінкий голос.

М. Сперанський.

Мелодійність мови досягається, зокрема, послідовним чергуванням голосних і приголосних звуків, відсутністю нагромадження одних лише приголосних, переважанням голосних і приголосних над глухими. Дуже важливо вміти вибирати для свого висловлювання необхідний стиль мовлення. Насамперед, слід враховувати мовленнєву ситуацію, за якої відбувається мовлення. Це може бути виступ (звіт, доповідь, промова); розповідь (про ділову зустріч, переглянуту прем'єру); радіо, телепередача; службова чи приватна телефонна розмова.

Варто звернути увагу на використання просодичних засобів.

Це – висота тону, сила звучання, темп, наголос, паузи – тобто ті компоненти, що використовуються для творення ритмічної, інтонаційної або мелодійної, ладово-гармонійної організації мовлення.

Так, ритмічні коливання творять музичні тони, неритмічні – шум. Зміна висоти тону під час мовлення лежить в основі створення інтонаційного зображення фрази. Наприклад, різні типи фраз у різних мовах мають свої особливості зміни тону в процесі мовлення. Сила звучання регулюється здебільшого ситуацією мовлення і залежить від характеру й стану мовця. “Тон голосу, очі і вираз обличчя мовця є не менш красномовним, ніж самі слова” (*Ж. Лабрюйєр*).

Щодо темпу мовлення, то він буває швидким і повільним. Це залежить від стилю мовлення та індивідуальних особливостей мовця.

Словесний (логічний) наголос – це виділення в слові одного зі складів посиленням голосу та збільшенням тривалості й зміною тону звучання.

Словесний наголос, як просодичний засіб, виступає чинником інтонаційної, ритмічної будови висловлювання.

Виникає логічний наголос з тієї причини, що будь-яке висловлювання має найважливіші щодо змісту слова. Тому вони виділя-

ються уповільненням темпу, посиленням голосу, зміною висоти тону, паузою тощо.

У мові людей вимовляється безліч звуків, але всі вони об'єднуються в строго обмежене число звукових одиниць, що слугують для творення і розрізнення слів та їх граматичних форм. Звукові одиниці мови, які слугують для творення і розрізнення слів та граматичних форм – називаються фонемами.

Ф о н е м а – це найпростіша одиниця звукової мови і на дрібніші частини не поділяється.

Слід чітко розрізнити два поняття – звук і букву. Звук – явище акустичне і сприймається на слух. Буква – спеціальний умовний знак, за допомогою якого позначається звук на письмі. Повної відповідності між звуками (фонемами) і буквами в українській мові немає. Хоч буква і позначає певну фонему, але одна й та ж буква може позначати й дві фонemi. А одна фонема може позначатися двома буквами. За допомогою 33 букв українського алфавіту передається все багатство національної мови.

Усі звуки української мови поділяються на голосні та приголосні.

Закономірністю даної мови є чергування голосних і приголосних звуків, що полегшує вимову слів і робить їх милозвучними.

Чергування звуків – постійна і закономірна зміна їх у коренях і афіксах етимологічно споріднених слів та форм. Наприклад: *нести – носити, велетень – велетня, вік – вічний, могли – помагати, робота – робити*.

У мові розрізняють два види чергувань: позиційне (фонетичне) й історичне (фонетично незумовлене).

П о з и ц і й н е – чергування, яке відбувається залежно від позиції звука у слові і зумовлюється фонетичними законами сучасної мови.

І с т о р и ч н е – це чергування, успадковане зі спільнослов'янської та давньоруської мов.

Більшість чергувань голосних належить до історичного.

Специфічними є чергування голосних **(о, е)** з **(і)**. Фонemi **(о, е)** виступають найчастіше у відкритих складах, **(і)** – в закритих. Наприклад:

а) у різних формах того самого слова: *семи – сім, осені – осінь, мого – мій, радості – радістю;*

б) у словах одного кореня або спільної основи: *воля – вільний, будова – будівник*.

При зміні слова голосні (**о, е**) в суфіксах випадають: *день – дня, сон – сну*. Це правило чергування (**о, е**) з нулем звука.

У сучасній мові є ряд слів, в основі яких сталася зміна етимологічного (давнього) звука (**о**) на (**а**). Наприклад: *багато, багаття, багатур* (у значенні *багач*); *гаразд, гарячий* (але *горіти*); *хазяїн, каляч, кажан*.

Таку зміну називають гармонійною асиміляцією (уподібненням).

Але у багатьох словах давній звук (**о**) зберігається. Наприклад: *богатур* (у значенні *силач*); *монастир, гончар, товар, козак, солдат*.

Чергування приголосних звуків відбувається при відмінюванні слів та утворенні нових.

До найпоширеніших належать:

а) чергування (**г, к, х**) з (**ж, ч, ш**): *дорога – дорожній, друг – дружній, рука – ручний, сухий – сушити*.

б) чергування (**г, к, х**) з (**з, ц, с**). Це чергування відбувається перед закінченням (-і) в давальному відмінку однини іменників жіночого роду та в місцевому відмінку чоловічого, жіночого, середнього родів. Так: **давальний відмінок**: *книга – книзі, візитка – візитці, колега – колезі*; **місцевий відмінок**: *відпустка – у відпустці, копійка – у копійці, верстка – при верстці*.

Безумовно, збіг кількох приголосних ускладнює вимову. Тому існує принцип спрощення. Найчастіше це відбувається у таких групах: **-ждн-, -здн-, -стн-, -стл-, -слн-**, в яких випадає середній звук. Наприклад: *користь – корисний, щастя – щасливий, якість – якісний, честь – чесний, тиждень – тижня*.

Це спрощення відбувається у вимові й на письмі.

У групах приголосних **-скн-, зкн-** випадає (**к**) у дієсловах, утворених за допомогою суфікса (**-ну-**). Наприклад: *блиск – блиснути, брязк – брязнути, тріск – тріснути* (але: *випускний*).

Спростилися групи приголосних і в словах: *міськом, сонце, серце*.

Отже, успішне мовленнєве спілкування – це бездоганне знання правил і традицій національної мови. Тому кожна вихована, культурна людина має вміло слугуватися і просодичними засобами української мови, і її фонетичним і морфологічним принципами. Бо це і є фактор виявлення грамотності, мелодійності й компетентності мовця у творенні властивого йому стилю ділового, професійного чи приватного мовлення.

Поговорімо про таке:

- 1. Від чого залежить характер вашого мовлення?*
- 2. Як Ви досягаєте мелодійності у своєму мовленні?*
- 3. Які засоби використовуються для ладово-гармонійної організації мовлення?*
- 4. Що таке словесний (логічний) наголос?*
- 5. Як різняться поняття: звук і буква?*
- 6. Які є види чергувань в українській мові?*
- 7. З якою метою у мові відбувається спрощення приголосних?*

Тема 7. ПУБЛІЧНИЙ ВИСТУП: МОВА – ФОРМА ДУМКИ

... Найкращі виступи прості, зрозумілі,
наповнені глибинним змістом

А. Коні.

Публічний виступ залежить від того, якими лексичними засобами володіє мовець, яку має інтонацію, вимову, як слугується жестами та виявляє емоції.

Культурна, вихована людина, виступаючи за трибуною, не порушує регламенту та вміло слугується заздалегідь підготовленим матеріалом. Текст виступу – головний елемент мовця. Він має бути бездоганними – нормативними і грамотними. Тож мовцеві слід володіти гарним, добірним словом; знати закони і принципи української мови.

“... Дай мудрому пораду і він стане ще мудрішим” (*Книга Притч 8: 9, 10*)

Мова виступу (доповіді, лекції, промови) має бути грамотною, простою, зрозумілою широкому колу слухачів; точно відтворювати, передавати й доносити реальні думки, явища, факти, події.

Текст виступу обов’язково поділяється на абзаци. Кожен абзац розпочинає нову думку і створює певну паузу. Нормативними вважаються абзаци з трьох чи п’яти речень. Бажано, щоб речення були різні: довгі й короткі. І їх слід чергувати. Тому що довгі речення важко сприймати й розуміти. А нагромадження коротких речень – робить мову монотонною.

Готуючи виступ, пам’ятаймо, основну думку треба завжди висловлювати головним реченням, а не підрядним.

Добре подбати й про лексичний запас. Потрібно виявити часто повторювані слова й вирази і замінити їх іншими.

Необхідно стежити й за використанням іменників у реченні. Якщо кілька іменників стоять підряд, то речення сприймається важко.

Не слід захоплюватися вживанням особових займенників замість імен осіб, бо це може привести до неправильного тлумачення сказаного.

Не етично мовцю слугуватися займенником “я”, демонструючи свою перевагу в аудиторній ситуації чи за обов’язками служби. І як

тут не згадати слушні слова *Іржі Томана*: “Вимовляйте слово **ми** голосно, а слово **я** – пошепки”.

Не варто використовувати без необхідності сполучники типу: *з огляду того, що; у зв'язку з тим, що; зважаючи на те, що; враховуючи, те, що; про те, що; через те, що; тому, що* та ін.

Але доречно знати особливості вживання деяких частотних слів: *властивий* (кому?) і *характерний* (для кого?), *завідуючий* (чим?) і *завідувач* (чого?), *оснований* (на чому?) і *заснований* (ким?), *опанувати* (що?) і *оволодівати* (чим?), *багата* (на що?) і *славиться* (чим?).

Створюючи текст виступу, не бажано також захоплюватися іншомовними словами, якщо є українські відповідники.

Іноді мовці у виступах користуються книжними словами, маловідомою термінологією; різними граматичними зворотами; надмірною кількістю цитат, порівнянь та інших засобів словесності. Така мова не сприймається слухачами, втомлює, створює дискомфорт і свідчить про низький рівень виступаючого.

Щоб цього не траплялося, мовець має правильно добирати слова, дотримуватися їх точного визначення і вживання. Особливо коли йдеться про вживання термінів. Зважте на слово *консенсус*, що ввійшло до офіційно-ділової лексики і усталилося в усному мовленні. Воно означає збіг думок, одностайне прийняття рішень учасниками наради, конференції, комісії, засідання тощо (напр.: *учасники процесу досягли консенсусу*).

Часом у виступі мовця з'являється слово *смысл*, що передає низку значень і відтінків, які мають неправомірну сферу слугування. Отож-бо, слід знати, що замість поширених ненормованих висловів: *у смыслі того, в якому смыслі, є смысл, не має смыслу, смысл слова, здоровий смысл* – треба вживати: *у розумінні того, в якому розумінні, є сенс, немає сенсу, є рація, немає рації, щодо того, зміст слова, здоровий глузд* тощо.

Особливої уваги потребують дублетні слова. Наприклад: *ментальність і менталітет*, що означають паралельні назви того самого поняття: особливість думок; сукупність розумових навичок і духовних інтересів, притаманних окремій людині чи суспільній групі; національний характер, який відбивається в мові, культурі, звичаях народу. Слово *ментальність* утворене за допомогою поширеного в слов'янських мовах суфікса, і, очевидно, тому більше узвичаїлося в нашій мові, ніж слово *менталітет*, що сприймається

дещо “чужіше”. У мовній практиці слово *ментальність* усталилося у словосполученнях: *українська ментальність, ментальність українського народу* тощо.

А щодо слугування вставними словами та словосполученнями, то слід пам’ятати, що в усному мовленні вони не створюють надлишкової інформації, але й надмірне використання їх – теж недоречне.

“Надавайте перевагу простим словам, не збіднюючи при цьому свою мову” (Р. Цільке).

Щоб активізувати увагу слухачів, мовець іноді використовує голосові прийоми. Скажімо, підвищує або понижує голос, змінює темп мовлення. Бажаючи підкреслити значимість тієї чи іншої фрази, виступаючий промовляє її повільно, голосно, виразно, увиразнює інтонаційно окремі слова. Це – завжди надійний засіб мовлення.

Одним з головних чинників мови виступаючого є знання правил орфоепії.

Не секрет, що саме на фонетичне наголошення слів припадає немало помилок. Це буває тому, що мовець недостатньо обізнаний з орфоепічними нормами або просто нехтує ними.

Наприклад, говорять *український* замість *українськйй*, *провести* замість *проевести*, *читання* замість *читанняя*, *новий* замість *новийй*, *було* замість *булоо*, *статут* замість *статутт*, *статус* замість *статусс*, *квартал* замість *кварталл*.

Особливістю українського мовлення є переміщення наголосу в іменниках першої відміни множини на закінчення. Наприклад: *книжка* – *книжки*, *книжок*, *книжками*, *книжках*, *книжкам*.

Правильним є наголошення кінцевого складу у дієсловах типу: *вести*, *везти*, *нести*; *нести* – *принести*, *занести*, *внести*, *піднести*... (а не *принести*, *занести*...).

Слід звернути увагу й на наголошення віддієслівних іменників середнього роду на (-**ання**). Наприклад: *читати* – *читання*, *писати* – *писання*, *завдати* – *завдання*, *пізнати* – *пізнання*, *питати* – *питання*, *запитати* – *запитання*, *надбати* – *надбання*, *признати* – *признання*.

Запам’ятаймо наголошення особових форм дієслова **бути**: *будеш*, *будемо*, *будуть*... *була*, *було*, *були*...

Мовець має ретельно стежити за словом мовленим і писаним. Тому важливим фактором у мові виступу є дотримання морфологічних норм, зокрема, правил відмінкових закінчень іменників, прикметників, числівників, займенників, особових закінчень дієслів.

Так, треба вимовляти і писати: *межею, кручею, піснею...* (а не *межою, кручою, пісньою...*), а також *статей, доповідей*, (а не *статтів, доповідів*).

Майже жоден діловий виступ не обходиться без цифрових даних. Щоб вживання числівників у тексті виступу не створювало дискомфорту й не викликало сміху, радимо речення будувати так, щоб числівники вживалися у називному відмінку та записувати їх словами з проставленням наголосу.

Порівняймо:

1. *Звернення до прокурора області підписано вісімдесятьма (вісімдесятьома) сьома (сімома) мешканцями села.*

2. *Звернення до прокурора області підписало вісімдесят сім мешканців села.*

Щодо правописних норм, то числівник 87 в обох реченнях записано правильно: у першому реченні в орудному відмінку, в другому – називному. Але в мовленнєвій ситуації слід слугуватися другим реченням, де числівник вживається у називному відмінку.

В український алфавіт повернено літеру (ґ). Вона вживається в небагатьох словах, зокрема, у власне українських і давньоzapозичених. Але дехто намагається використовувати її взагалі замість (г). Це не правильно.

Згідно з правилом ці приголосні розрізняються так: г – гортанний, щілинний звук (*газета, гордість, грамота, геній, голуб*) ґ – проривний задньоязиковий (*грунт, грунтознавець, атрус, тніт, та-тунок, тудзик*).

Також вирізняються у мові африкати (**дж, дз**). Вони вимовляються як один звук. Наприклад: *джерело, джаз, джем, дзвін, дзеркало*.

Мовець повинен говорити грамотно, чітко, переконливо. Але буває, що самого строгого офіційного тексту замало. Думки треба довести до слухачів. Для цього можна скористатися влучними прислів'ями, афоризмами, цитатами.

Виступаючи перед аудиторією, мовець має виробити свою манеру спілкування; подбати про атмосферу довір'я, приязності; передбачити реакцію слухачів.

“Є три причини, які збуджують довір'я до мовця, тому що є рівно стільки речей, в силу яких ми віримо без доказів, - це розум, добро, чесність...” (*Арістотель*).

Поговорімо про таке:

- 1. Від чого залежить мовний рівень публічного виступу?*
- 2. Якими мають бути текстовий виклад і побудова виступу?*
- 3. Що слід знати мовцю про фонетичне наголошення слів?*
- 4. Які основні морфологічні норми треба знати, готуючи виступ?*
- 5. Як використовуються числівники у мові виступу?*
- 6. З якою метою виступаючий слугується голосовими прийомами?*
- 7. Як Ви розумієте висловлювання "... Дай мудрому пораду і він стане ще мудрішим"?*

Тема 8. СПІЛКУВАННЯ ІЗ СУДОВОЮ АУДИТОРІЄЮ

... Недостатньо знати, що слід сказати,
але необхідно сказати це так, як треба
Арістотель

Спілкування із судовою аудиторією – одне з важливих завдань судового ратора. Тут мають гармонійно поєднуватися засоби переконуючої комунікації. Це високий професіоналізм, етичні засади, красномовство ратора, його майстерність публічно говорити. “Оратор користується народною прихильністю лише тоді, коли завчасно продумає, що буде говорити: лише цим доводить він свою відданість народу, а той, хто не турбується, як буде сприйнята його промова, діє... як людина, яка більше спирається на силу, ніж на переконання” (*Демосфен*).

Судова аудиторія – це певна кількість людей у залі судового засідання, які беруть участь при розгляді справи або цікавляться нею. Умовно її можна розподілити на чотири групи: професійні учасники процесу; представники громадськості; учасники процесу, зацікавлені у вирішенні справи; публіка, яка прийшла з різних мотивів і спонукань.

Практика показує, що у залі судового засідання особливої уваги: терпіння, такту, почуття міри потребує четверта група – публіка. Адже вона рідко буває однорідною за своїм складом (хіба що у виїзних засіданнях суду, коли слухається справа за місцем роботи підсудного). Тож, як правило, одні приходять до суду підтримати рідних, близьких, знайомих; інші – послухати як вирішуються справи про правопорушення тощо.

“Якби усі люди були однаковими і перебували завжди у тому самому настрої, ораторові досить було б знати самого себе, щоб уміти впливати на інших. Але при наявності великого розмаїття людських характерів потрібен важкий труд для вивчення значної кількості людей... Безумовно, кожен оратор має безліч спільних точок зору зі своїми слухачами, але вважати, що всі люди в усьому схильні вчиняти так, як ми самі, це хоча й природно, але невірно...”, – пише відомий оратор, юрист-практик *О. Бен*.

Отож-бо, судовий ритор має добре знати аудиторію, її мотиви, інтереси, переконання. Поскільки склад слухачів неоднорідний, то, можуть виникати труднощі в установленні контакту із аудиторією. Для того, щоб досягти взаєморозуміння, слід враховувати

емоційний стан, рівень уваги, готовність вступити в контакт, зацікавленість слухачів, їх вік і професійне спрямування.

Кожен судовий ритор, відповідно до своєї процесуальної позиції, аналізує й дає оцінку зібраним доказам, формулює свої висновки, котрі мають стати переконливими й обґрунтованими, бо саме цього і чекає судова аудиторія. “Якщо хочеш переконати, прагни перш за все сподобатися, прагни, щоб голос твій звучав гармонійно, ... щоб головні пункти у твоїй промові та її висновках звучали сильно й голосно”, – повчає знавець риторського мистецтва *Ф. Честерфілд*.

Виступ у суді – один з найскладніших і найвідповідальніших моментів участі прокурора, захисника та інших учасників процесу. Щоб впевнено відстоювати права людини і захищати інтереси суспільства, слово правника має бути справедливим, переконливим. Бо саме вміння кваліфіковано переконати у винності чи невинності підсудного – професійний обов’язок правника. Отже, вплив судового ритора на слухачів залежить від глибоких правових знань, професійних навичок, вміння публічно говорити.

Атмосфера судової аудиторії – завжди має бути у полі зору ритора. Її увага і подальша стабільність досягається й іншими риторськими прийомами.

Наприклад, виголошенням початкових фраз (Вельмишановні судді! Прошу звернути на це увагу! Послухайте, будь ласка); посиленням емоційного впливу, що відповідно настроює слухачів.

Пауза у виступі ритора – важливий орієнтир уваги слухачів, бо вона дозволяє виділити те головне, що настає за нею.

Звернення до слухачів з питанням, пов’язаним зі змістом промови – теж влучний спосіб загострити їх увагу.

Завжди надійними факторами впливу на слух аудиторії є засоби мовної виразності. Це юридичні афоризми, прислів’я, приказки, яскраві образи. Але ж слід пам’ятати про їх доцільність.

Зосередити увагу слухачів аудиторії допомагають жести і рухи, котрі, як ніщо інше, визначають індивідуальний стиль судового ритора.

Міміка ритора – чудовий стимулятор аудиторії. Вона здатна передавати радість, рішучість, призи́рство, іронію.

Щоб підкреслити значимість тієї чи іншої фрази, судовий ритор слугується голосовими прийомами. Це ефективний засіб активізувати увагу слухачів. “Тон промови слід обирати такий, який

найбільшою мірою утримує увагу слухачів і який не тільки їх усолоджує, а й насолоджує без пересичення...”, – пише *Цицерон*.

Вміння виступати публічно та схилити до себе слухачів не приходить само собою. Цьому треба наполегливо учитися: відшліфувати прийоми риторського мистецтва; добре вивчати мову, збагачувати лексику; володіти тонкощами красномовства, щоб вплив ритму на слух аудиторії володарював над нею.

Красномовство має бути чесним і високоморальним, щоб проникло в людську душу – в цьому сила істини риторика. “Красномовство – це мистецтво говорити так, щоб ті, до кого ми звертаємося, слухали не лише без труднощів, але із задоволенням”, – пише *Б. Паскаль*.

Мова виступу судового риторика має бути грамотною, простою, зрозумілою широкому колу слухачів; передавати й доносити реальні думки, явища, факти, події.

Блискучий ритор, теоретик ораторського мистецтва Платон, особливо критично ставиться до судових ораторів, наголошуючи, що “красномовство має бути діловим, а не марнослівним”.

“Платон, поєднуючи мудрість із красномовством, майстерно схилив до себе серця і дух своїх слухачів не блюзнірством і хитрощами, але більш силою істини”, – пише відомий мислитель ораторського мистецтва *К. Віланд*.

Поговорімо про таке:

1. *Що означає поняття “судова аудиторія”?*
2. *Що повинен знати ритор, щоб досягти взаєморозуміння із аудиторією?*
3. *Якою має бути мова риторика?*
4. *Від чого залежить вплив риторика на судову аудиторію?*
5. *Якими прийомами слугується ритор, щоб переконати слухачів?*
6. *У чому сила істини риторика?*
7. *Як Ви розумієте слова Ф. Честерфілда “Якщо хочеш переконати, прагни перш за все сподобатися, прагни, щоб голос твій звучав гармонійно, ... щоб головні пункти у твоїй промові та її висновках звучали сильно й голосно”? Продовжіть тему.*

Тема 9. ТРИ ОСНОВНІ ЗАСАДИ СУДОВОЇ ПРОМОВИ

... Ніхто ніколи не міг ні пишності, ні переваги у красномовстві здобути без науки про промови

Цицерон.

Видатний теоретик судової риторики, відомий юрист-практик Петро Пороховщиків особливо уважно і критично ставився до судових риторів. Адже їх промови мають бути аргументованими, доказовими, переконливими. Бо вони впливають на формування внутрішнього переконання судді; допомагають суду глибше розібратися у всіх обставинах справи; всебічно, повно і об'єктивно дослідити ці обставини; установити істину у справі та прийняти правильне рішення. І дуже важливо тут не принизити гідність людини, не порушити норм професійної етики та етичних принципів взагалі.

Юрист-практик з методики побудови судової промови П. Пороховщиків зазначає, що на суді потрібна, передусім, надзвичайна, виняткова ясність і чіткість. Слухачі мають все розуміти відразу, без додаткових зусиль. Ритор може розраховувати на їхню увагу, але не на їхній розум і проникливість. А тому слід говорити не так, щоб міг зрозуміти, а так, щоб не міг не зрозуміти вас суддя.

Його поради цінні і в наші дні. Вони ніби звернені до нинішніх судових риторів:

- поважайте гідність осіб, які виступають у судовому процесі;
- уникайте домислів про самого себе і про присяжних;
- не допускайте, щоб різкість переходила в грубість, але пам'ятайте й інше: непотрібна ввічливість також може різати вухо і, гірше того, може бути смішною;
- говоріть просто, але водночас виразно й вишукано;
- знайте ціну словам, пам'ятайте, що одне просте слово може інколи виражати всю суть справи з точки зору звинувачення або захисту; один вдалий епітет інколи вартий цілої характеристики.

Судова промова — це промова, звернена до суду та інших учасників судочинства і присутніх при розгляді кримінальної, цивільної, адміністративної справи, в якій містяться висновки щодо тієї чи іншої справи.

У судовому засіданні при розгляді кримінальних, цивільних і адміністративних справ можна виділити такі види судових промов:

1. Обвинувальна промова прокурора в кримінальних справах у суді першої інстанції.

2. Промова прокурора в кримінальній справі при відмові від обвинувачення в суді першої інстанції.

3. Захисна промова адвоката в кримінальній справі в суді першої інстанції.

4. Промова адвоката — представника потерпілого, цивільного позивача і цивільного відповідача.

5. Самозахисна промова підсудного.

6. Промова потерпілого і його представника.

7. Промова цивільного позивача і цивільного відповідача або їхніх представників (у межах цивільного позову в кримінальних справах).

8. Промови прокурора й адвоката в цивільних справах в суді першої інстанції.

9. Промови прокурора й адвоката в адміністративних справах.

10. Промови прокурора й адвоката в кримінальних і цивільних справах в суді другої інстанції.

11. Промови позивача та відповідача або їх представників у цивільних справах.

12. Промови третіх осіб або їх представників у цивільних справах.

13. Промови уповноважених органів державного управління, профспілок, підприємств, установ, кооперативних організацій та їх об'єднань у цивільних справах.

14. Промови представників громадських і трудових колективів у цивільних справах.

15. Промови осіб, які притягаються до адміністративної відповідальності, та їх представників.

16. Промова потерпілого в адміністративній справі.

17. Захисна промова близьких родичів, опікунів або піклувальників підсудного в кримінальній справі.

Завдання судових риторів – підготувати й виголосити промову так, щоб вона була переконливою й обґрунтованою, зрозумілою і доступною, як для професійних учасників процесу, так і для слухачів, які знаходяться у залі судового засідання з різних мотивів і

спонукань. “Не забувайте різниці між міркуваннями, які стосуються суті суперечки, і аргументацією, спрямованою на людське, моральне”, – радить *П. Пороховицков*.

Виходячи з теорії і практики судової риторики, можна виділити три основні засади судової промови: психологічну, етичну і логічну. Кожна з них впливає не тільки на зміст судової промови, а й на спосіб побудови.

Процесуальна діяльність учасників судочинства, передусім, акт психологічний. Вона відбувається відповідно зі своїми закономірностями і психологічною організацією суб'єктів, які здійснюють цю діяльність. За своєю психологічною природою судові дебати — форма мовленнєвого спілкування учасників судового процесу, спосіб передачі інформації. Це засіб переконання суду, учасників процесу у правильності висунутих суб'єктами дебатів тез і обґрунтованості висунутих ними рішень.

У психологічній структурі судових дебатів виділяються такі компоненти, як психологічні властивості та якості виступаючого, психологія сприйняття промови і впливу останньої на формування судового переконання.

Важливе місце у структурі судової промови посідають етичні засади. Будь-яка професійна діяльність повинна здійснюватися на основі тих етичних принципів, які сформувався в суспільстві.

Судова етика містить комплекс моральних заборон і дозволів, обумовлених специфікою розгляду і вирішення в судових засіданнях кримінальних, цивільних, адміністративних справ. Дотримання етичних норм сприяє повнішому, результативнішому виконанню учасниками судових дебатів своїх обов'язків, підвищенню ефективності їх діяльності. Етичні засади вимагають від судового ратора індивідуального підходу до кожної справи, яка розглядається, урахування особливостей учасників, які беруть участь у справі. Недопустимі приниження людської гідності, упередженість, однобокість у висвітленні обставин справи.

Судовий ритор не має права застосовувати незаконні засоби і методи для відстоювання своєї позиції, наполягати на твердженнях, які не підкріплені матеріалами справи. Він не має також права навмисно затягувати судовий розгляд справи, свідомо вводити суд і осіб, які присутні в залі судового засідання, в оману. Тільки моральні засади здатні забезпечити досягнення поставленої мети.

Логічні засади є тією базою, яка визначає обґрунтованість, переконливість і доказовість судової промови. Знання законів логіки, їх дотримання вважається необхідною умовою для правильного мислення, висловлювання своїх думок. В умовах судочинства, де на основі доказів формуються певні висновки і приймаються у справі відповідні рішення, знання законів логіки набуває особливо-го значення.

Закони логіки вимагають, передусім, точного визначення тез, які доказуються. “Тези повинні містити головні положення, найважливіші докази, хід міркувань, необхідні фактичні, юридичні, суспільно-політичні висновки... Бо всяка невизначеність, розпливчатість предмета обговорення неминуче вплине на невизначеність висновків судового риторика”, – пише професор *В. Молдован*.

Вимоги логіки сприяють формуванню у риторів чітких суджень і обґрунтуванню їх доказовими даними.

Пам’ятаймо, на зміст і форму судової промови великий вплив мають характер і обсяг справи, особа риторика, судова аудиторія.

Поговорімо про таке:

- 1. Як ставився до судових риторів юрист-практик із методики побудови судових промов Петро Пороховщиків?*
- 2. Як Ви сприймаєте поради Петра Пороховщикова, звернені до риторів?*
- 3. Що таке судова промова? Які є види судових промов?*
- 4. Як можна виділити три основні засади судових промов? Дайте детальний коментар.*
- 5. Які основні компоненти виділяються у психологічній структурі судових дебатів?*
- 6. Як Ви розумієте поняття ”закони логіки”?*
- 7. Що вимагають етичні норми від судових риторів?*

РОЗДІЛ ІІІ

НОРМИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ

ВЖИВАННЯ АПОСТРОФА

Апостроф (') вживається для позначення на письмі роздільної вимови губних приголосних та **р** (к – у прізвищах та іменах) перед наступними **я, ю, є, ї**. Апостроф не входить до алфавіту і на розміщення слів у словниках не впливає.

Апостроф ставиться:

а) після **б, п, в, м, ф** та **р** перед **я, ю, є, ї**, наприклад: *дев'ять, п'ятнадцять, обов'язок, сім'я, м'ята*.

б) після **к** у прізвищах, власних назвах та похідних, утворених від імен типу *Лук'ян* наприклад: *Лук'янчук, Лук'яненко, Лук'янець, Лук'янівка* (частинка території у м. Києві), *Лук'янівська* (назва вулиці; станція метро), *Лук'янівський* (ринок);

в) після префіксів та першої частини складних слів, що закінчуються на твердий приголосний перед **я, ю, є, ї**, наприклад: *роз'яснити, з'ясувати, об'єднати, об'явити, трьох'ярусний, Мін'юст*.

Апостроф не ставиться:

а) після губних приголосних **б, п, в, м, ф**, коли перед ними стоїть інший приголосний (крім **р**), який належить до кореня слова: *святковий, святкування* (але: *верб'яний, торф'яний*). Якщо попередній приголосний належить до префікса, то апостроф ставиться: *розв'язано, підв'язано, зв'язок*;

б) після **р** у деяких словах: *рябий, рясний, буряковий*;

в) після префіксів із кінцевим приголосним перед наступним **ї, е, а, о, у**: *зорієнтувати, зекономити, безалкогольний*.

Вправи

1. Спишіть слова, поставте замість крапок, де потрібно, апостроф.

Кав...ярня, з...умовити, з...окрема, без...іменний, під...їхати, дерев...яний, солом...яний, відв...язати, невід...ємний, об...їзджати, кам...яний, моркв...яний, п...єса, трав...яний, слов...янин, харків...янин.

2. Пригадайте і запишіть слова з апострофом, що вживаються у Вашій професійній лексиці, побудуйте з ними речення та прокоментуйте вживання апострофа.

З р а з о к: пред'явлено, об'єктивний, суб'єкт...

Установлення об'єктивної істини.

ПРАВОПИС ПРЕФІКСІВ

1. У префіксах **роз-**, **без-** завжди пишеться **з-**: *розглянуто, розкрито, розв'язано, розроблено, розраховано, безперечно, бездоганно, безпечно, безвиїзно, безпосередньо*.

2. Перед глухими **к**, **п**, **т**, **ф**, **х** завжди пишеться префікс **с-**: *спростовано, схвалено, стверджено, спричинено, сформовано, сформульовано, скопійовано, спробовано, сприйнято*.

3. Слід розрізняти префікси **при-**, **пре-**, **прі-**:

а) префікс **при-** вживається переважно у дієсловах із значенням наближення, приєднання, частковості дії, результату дії: *припинено, пристосовано, приведено, принесено, призначено, приєднано, приклеїно*;

б) префікс **пре-** пишеться в словах на означення найвищого ступеня ознаки: *премудрий, прекрасний, превеликий*; префікс **пре-** можна замінити словом дуже: *предавній – дуже давній; прехитрий – дуже хитрий; предобрий – дуже добрий*;

в) префікс **прі-** вживається лише в словах: *прізвище (прізвисько), прірва*.

4. Префікси **пред-**, **перед-**, **пере-** пишуться завжди через **е**: *представлено, пред'явлено, переконано, перенесено, передбачено, переведено, переглянуто, перероблено, передано*.

5. Префікси **від-**, **під-**, **між-** пишуться завжди через **і**: *підвищено, підтверджено, підкреслено, підшукано, підготовлено, підроблено, підведено, відказано, відведено, відмовлено, відтворено, відшко-*

довано, відкинуто, віддано, віднесено, міжгалузевий, міжнародний, міжнаціональний, міжобласний.

6. Префікс **ви-** вживається при дієсловах, що вказують напрям дії зсередини, а також надає дієслову значення завершеності означуваної ним дії : *вивести, винести, вибути, виїхати; вичерпано, виявлено, виголошено, винесено, виконано, вироблено, виписано, вичитано.*

Вправи

1. Допишіть потрібні префікси у словах та побудуйте з ними словосполучення і речення.

...сяжні, ...слідування, ...пливають, ...підставний,
...користатися, ...правдання, ...значення, ...шукана,
о...зброюючий, ...знавати, ...постереження, ...сприяння,
...хвильований, ...єднати, (...)(...)чинити, ...каєння, ...крити,
...слівя, ...прямована, ...звинувачення, ...значений,
...несення, ...ставляється, ...поділяє, ...вчають, ...носять, ...чула,
...свідомість, ...доганий, ...бувалося, ...явлено, ...глянути,
...бачення, ...вірено, ...твердження, ...черпний, ...конливий,
...приймання, ...правжні, ...мітивний, ...дійснено, ...кінцевий,
...простувати, ...класти, ...глядатися, ...роздільно, ...зирливо,
...думати, ...дивитися, ...заперечно, ...перешкодно,
...повсюдження.

2. Прочитайте текст. Прокоментуйте вживання префіксів.

Судовий ритор, відповідно зі своєю процесуальною позицією, аналізує й дає оцінку зібраним доказам, формулює свої висновки і обґрунтовує їх тими даними, які були здобуті в процесі розслідування і судового розгляду справи. Старанно і ретельно необхідно проаналізувати не лише ті докази, які підтверджують позицію виступаючого, але й дані, які не узгоджуються з нею. Цим самим забезпечується всебічність, повнота і об'єктивність дослідження. Висновки, зроблені судовими ритором, стають переконливими й обґрунтованими, а якраз цього і чекають від них судді та інші учасники судового процесу (*Посібн.*).

ЗВЕРТАННЯ

З в е р т а н н я – це слово чи словосполучення в реченні, що називає особу чи групу осіб (або персоніфіковані предмети), до яких адресовано мовлення.

Звертання може стояти на початку, в середині і в кінці речення. Наприклад: **Вельмишановні судді!** Мені здається достовірною та характеристика, яка дана підзахисному в промові прокурора. Дозвольте, **панове судді**, сказати кілька слів про моральне обличчя підзахисного, без цього не можна вирішити справу. Він не наполягав це зробити, **шановні судді**.

У реченні може бути кілька звертань. Наприклад: **Пане головуючий! Панове судді!** Ми підбиваємо підсумки судового слідства. **Пане голово! Панове!** Я уважно слухав промову прокурора і ловив себе на думці: яка велика могутність слова!

Звертання властиві різним стилям мовлення: офіційно-діловому, розмовно-побутовому, художньому, епістолярному.

В офіційно-діловому мовленні звертання найчастіше вживається в офіційному листуванні, в усному мовленні – в промовах, бесідах, дебатах: *пане, пані, панове, шановний, вельмишановний*, іноді – *колего*.

Звертання найчастіше виражається кличним відмінком іменника. (Кличний відмінок означає особу, до якої звертаємось: *пане, колего, дівчино*).

Особовим займенником у сучасній літературній мові звертання ніколи не виражається.

Запам'ятаймо: особовий займенник *Ви* (*Вас, Вам, Вашого*) вживається для виявлення ввічливості і пишеться з великої літери. А дієслова та прикметники при займеннику *Ви* вживаються у множині (*Ви відповідали нам, а не: Ви відповідав чи відповідала*)

Правопис закінчень у звертаннях

У звертаннях, що складаються з двох власних імен (імені та по батькові), обидва слова мають закінчення кличного відмінка: *Іване Миколайовичу, Сергію Івановичу, Богдане Олеговичу, Маріє Семенівно, Анжеліко Вікторівно*.

У звертаннях, що складаються з двох загальних назв в однині, кличний відмінок мають обидва слова: *пане прокуроре, пане президенте, пані адвокате*.

У звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, кличний відмінок має лише загальна назва. Прізвище виступає тут у формі називного відмінка: *пане Трьомсин, пані Трьомсин, пане Шевченко, пані Шевченко*.

У звертаннях, що складаються із загальної назви і власного імені, кличний відмінок має як загальне слово, так і власне ім'я: *колего Андрію, брате Іване, друже Максиме*.

Вправи:

1. Підберіть прізвища зі списку академічної групи чи прізвища знайомих (колеґ) і запишіть їх у формі звертання, що складається із загальної назви та прізвища. Слугуйтеся відповідними формами (добродію, пане, колеґо та ін.). Поясніть правопис.

2. Підберіть і запишіть у формі звертання 10 чоловічих і 10 жіночих імен по батькові.

ІМЕНА ПО БАТЬКОВІ

При творенні чоловічих імен по батькові вживаються суфікси **-ович, -йович**. Наприклад: *Сергійович, Іванович, Ігорович, Юрійович, Максимович, Євгенович, Богданович, Андрійович, Васильович, Борисович*.

При творенні жіночих імен по батькові вживається суфікс **-івн(а)**, після голосних **-ївн(а)**. Наприклад: *Іванівна, Денисівна, Ярославівна, Артемівна, Владиславівна, Василівна, Бориславівна, Романівна, Олександрівна, Сергіївна*.

Деякі з імен по батькові випадають з цих загальних правил, їх слід пам'ятати:

<i>Григорій</i>	—	<i>Григорович, Григорівна</i>
<i>Сива</i>	—	<i>Савич (-ович), Савівна</i>
<i>Ілля</i>	—	<i>Ілліч, Іллівна</i>
<i>Микита</i>	—	<i>Микитович, Микитівна</i>
<i>Яків</i>	—	<i>Якович (-левич), Яківна (-лівна)</i>
<i>Лука</i>	—	<i>Лукич, Луківна</i>

У родовому відмінку жіночі імена по батькові мають лише закінчення **-івн(и), -ївн(и)**, у давальному **-івн(і), -ївн(і)**.

Наприклад:

Р. в. *Кіри Доброславівни* (неправильно: *Доброславівної*)

Д. в. *Кіри Доброславівні* (неправильно: *Доброславівній*)

СКЛАДНІ ВИПАДКИ ВІДМІНЮВАННЯ ПРИЗВИЩ

У сучасній українській мові нормативними слід вважати обидва варіанти відмінювання чоловічих і жіночих прізвищ. Наприклад:

Жіночі прізвища	Чоловічі прізвища
Н. Людмила Макарова	Руслан Макаров
Р. Людмили Макарової	Руслана Макарова
Д. Людмилі Макаровій	Руслану (-ові) Макарову
З. Людмилу Макарову	Руслана Макарова
О. Людмилою Макаровою	Русланом Макаровим
М. при Людмилі Макаровій	при Руслану (-ові) Макарову
Кл.в. Людмило Макарова	Руслане Макаров

Аналогічно відмінюються і прізвища на **-ишин**: *Бондаришин, Дмитришин, Ковалишин, Іванишин, Федоришин* та ін. Але слід мати на увазі, що форма жіночих прізвищ цього типу може бути невідмінюваною. Таке написання теж вважається нормативним.

Усі чоловічі прізвища на приголосний відмінюються за зразком:

Н. Микола Білоус	Анатолій Кузьмич
Р. Миколи Білоуса	Анатолія Кучьмича
Д. Миколі Білоусу	Анатолію Кузьмичу
З. Миколу Білоуса	Анатолія Кузьмича
О. Миколою Білоусом	Анатолієм Кузьмичем
М. при Миколі Білоусу	Анатолію Кузьмичу
Кл.в. Миколо Білоус	Анатоліє Кузьмич

До складних випадків відмінювання належать чоловічі прізвища типу: *Іваньо, Руньо, Пильо, Барзьо, Маньо* та ін. Наприклад: *Пильо.*— *Пиля, Пильові (Пилю), Пиля, Пилем, при Пилеві (Пилю, Пилі).*

Жіночі прізвища на *-о, -й* та приголосний в українській мові перебувають поза відмінами. Наприклад: *Бурдо Анастасія, Мандро Ліля, Тягнирядно Надія; Гордій Галина, Тугай Лідія, Соловей Інна, Трьомсин Ганна, Телеш Жанна, Шевчук Світлана, Рець Марія, Кришталь Софія, Данилець Олександра.*

Не відмінюються й жіночі українські прізвища, що закінчуються на **-ко, -ло**. Наприклад: *Бондаренко Неля, Коваленко Олеся, Боженко Валентина, Федоренко Таміла, Юценко Соломія, Усенко Ліза,*

Власенко Вікторія, Гуцало Валерія, Гримайло Марина, Нечитайло Діана.

Завжди незмінними є жіночі прізвища, утворені від назв народів. Наприклад: *Русин, Турчин, Сербин, Угрин* тощо.

Окрему групу прізвищ в українській мові становлять прізвища “спільного роду”. Це українські прізвища на **-а** типу: *Білобаба. Лагода. Воєвода, Діброва, Сіромаха, Дубинка, Лобода*. Рід таких прізвищ визначається синтаксично, залежно від того, особі якої статі (чоловічої чи жіночої) даються ці прізвища. Наприклад: *Володимир Лагода* й *Лінда Лагода*.

Вправи.

1. Від поданих імен утворіть чоловічі та жіночі імена по батькові.

Анатолій, Анатоль, Волеслав, Броніслав, Віктор, Віталій, Георгій, Григорій, Давид, Дем'ян, Данило, Денис, Євген, Євгеній, Костянтин, Лев, Леонід, Любомир, Максим, Марко, Матвій, Мирослав, Мусій, Никанор, Никифор, Олекса, Олексій, Радислав, Ростислав, Сава, Святослав, Станіслав, Тимофій, Тихін, Улас, Устим, Юрій, Ярема, Ярослав.

2. Провідмінійте подані прізвища у формах: жіночого роду і чоловічого роду. Поясніть їх правопис.

Дмитренко, Кузнецов, Осьмачка, Плужник, Левада, Кучер, Федорів, Шевело, Номис, Бічуя, Загашта, Воропай, Бормістер, Вознюк, Румин, Миля, Перепелиця, Красьо, Кострига, Мамалига, Медовін, Сизий, Драй, Сисаревич, Цезарик, Венес, Купридо, Грифець, Шмель, Кіріян, Забара, Еппле, Табагари, Ряшин, Сєдих, Прилипко, Вартали, Гавриш, Корж, Кочубей, Мінь, Недич, Хромих, Жевчик.

ПРАВОПИС ГЕОГРАФІЧНИХ НАЗВ У ДІЛОВИХ ПАПЕРАХ

У ділових паперах географічні назви вживаються відповідно до українського правопису.

Географічні назви, що складаються з двох чи трьох слів, пишуться з великої літери, а їх родові позначення — з малої. Наприклад: *Хаджибейський лиман, Весела слобода, Велике Ведмеже озеро.*

Якщо ж у таких географічних назвах означувані слова не сприймаються як родові позначення, то вони теж пишуться з великої літери. Наприклад: *Ярославів Вал, Велика Балка, Нові Санжари, Великі Сорочинці.*

У назвах українських міст важливо розрізняти вживання елементів (**-поль, -піль**). Перше використовується у словах грецького походження (грецьке *polis* “місто”): *Севастополь, Сімферополь, Мелітополь, Маріуполь, Нікополь*; друге — (з українського “поле”): *Бориспіль, Тернопіль.*

При складанні ділових паперів не слід забувати, що географічні назви з іменниковими закінченнями – українські, російські та інших країн, а також деякі іншомовні – відмінюються як звичайні іменники I, II, III відміни. Наприклад:

I відміна: *Одеса – Одеси, Одесою, в Одесі;*
Полтава – Полтави, Полтавою, в Полтаві;
Прага – Праги, Прагою, у Празі;

II відміна: *Київ – Києва, Києвом, у Києві;*
Львів – Львова, Львовом, у Львові.

III відміна: *Керч – Керчі, Керчю, у Керчі.*

Географічні назви, що складаються з прикметника та іменника чи навпаки, іменника та прикметника, відмінюються в обох частинах.

Наприклад: *Кривий Ріг – Кривого Рогу; Кам'янець-Подільський – Кам'яня-Подільського, Кам'янецьі-Подільському.*

Географічні назви, що складаються з двох іменників або іменника і присвійного прикметника, відмінюються лише в другій частині.

Наприклад: *Івано-Франківськ – Івано-Франківська, в Івано-Франківську. Але: Конча-Заспа – Кончі-Заспи, у Кончі-Заспі; Пуща-Водиця – Пущі-Водиці, у Пущі-Водиці.*

Вправи:

1. Пригадайте і запишіть географічні назви, що складаються: з прикметника та іменника; з двох іменників. Побудуйте з ними речення. Прокоментуйте їх правопис.

2. Провідмініяйте географічні назви та поясніть їх правопис.

Полтава, Черкаси, Чигирин, Іркліїв, Канів, Житомир, Вінниця, Переяслав-Хмельницький, Бориспіль, Макарів, Пирогово, Великі Кринки, Опішня, Тимченки; Дніпро, Десна, Тетерів.

ЧАСТИНИ МОВИ

Частини мови – це слова, що характеризуються спільними лексичними ознаками, властивими їм граматичними категоріями, синтаксичними функціями і засобами словотвору. Наприклад: іменникам притаманне лексичне значення загальної предметності (*закон, право, влада*); прикметникам – ознаки (*справедливий, відповідальний, високий*); числівникам – кількості (*п'ять, сім*); займенникам – наближення до імені (*я, ви*); дієсловом – дії, процесу, стану (*вивчати, шукати, їхати*); прислівникам – ознаки цієї дії чи процесу (*добре, гарно, піднесено*).

Частини мови за основним значенням і граматичними формами поділяються на самостійні та службові. Слова, які мають лексичне і граматичне значення, виступають членами речення й утворюють речення, а також називають предмети, поняття, прикмети, якість, кількість, порядок дії й стан предмета – називаються **п о в н о з н а ч н и м и** (самостійними).

Слова, які не мають лексичного значення і виконують у мові допоміжну роль (виражають різні відношення між повнозначними словами), з'єднують слова та речення, надають їм певних відтінків значень – називаються **н е п о в н о з н а ч н и м и** (службовими).

Службові частини мови не є членами речення.

Повнозначні частини мови:

1. Іменник
2. Прикметник
3. Числівник
4. Займенник
5. Прислівник
6. Дієслово (включаючи дієприкметник та дієприслівник).

Неповнозначні частини мови:

1. Прийменник
2. Сполучник
3. Частка

Запам'ятаймо: окрему мовну групу слів утворюють вигуки та звуконаслідування.

В и г у к и – незмінні слова, що слугують для безпосереднього вияву почуттів, емоцій, різних волевиявлень людини, не називаючи їх. Наприклад: *О, це вже конкретні обставини справи. Ой і багатослівний же цей прокурор!*

Вибуки, які супроводжують речення, зберігають свою самостійність, відокремлюються паузою та мають відносно закінчену окличну інтонацію.

З в у к о н а с л і д у в а л ь н і с л о в а – позбавлені номінативної функції, не виражають емоцій. Вони передають звуки тварин, відтворюють звучання різних предметів (наприклад, автомобіля, літака).

Іменник

І м е н н и к – частина мови, яка означає предмет або явище, що сприймається як предмет, і відповідає на питання **хто? що?**

Наприклад: *Основні правила, яких повинні дотримуватись під час судових дебатів учасники процесу, – ввічливість, коректність, культура.*

За своїми смисловим значенням і граматичними властивостями іменники поділяються на дві групи: **з а г а л ь н і й в л а с н і**.

Іменники на позначення узагальнених назв однорідних предметів, явищ, понять називаються **з а г а л ь н и м и**. Їх у мові переважна більшість: *людина, слідчий, експерт, громадянин; юстиція, алібі, санкція; сила, праця, краса, сміх; небо, сонце.*

Іменники на позначення назв окремих осіб та одиничних предметів, явищ (прізвища, імена, географічні назви, назви установ, книг, журналів, газет тощо) – називаються **в л а с н и м и**.

Вони становлять меншу групу: *Руслан, Іван, Ганна; Трьомсин, Кацавець; Броварки (село), Глобино (селище), Київ, Кременчук; Україна; Трубіж, Сула; Промінвестбанк (установа), “Риторика” (книжка).*

Іменники на позначення назв живих істот і неживих предметів розрізняють за допомогою питань (для назв живих істот – **хто?**, для неживих предметів – **що?**).

Наприклад: **хто?** – *абітурієнт, студент, магістр, мешканець; ластівка, лелека, журавель.* До цієї ж групи належать і міфологічні назви, вжиті у переносному значенні на означення людини (*Зевс, Венера, Діона*); **що?** – *хліб, автомобіль, будинок, книжка, комп’ютер, мантія, диплом.* До назв неживих предметів належать іменники на позначення понять природи (*вишня, черемха, пшениця, хміль, жито*).

Число іменників

Іменники мають одну і множину.

О д н и н а – це позначення одного предмета або того, що сприймається як одне ціле: *ідея, прокуратура, підручник*.

М н о ж и н а – це позначення сукупності предметів: *документи, листи, папери*.

Більшість іменників мають дві форми: *студент – студенти, юрист – юристи, адвокат – адвокати*.

Але ряд іменників має тільки одну або множину.

Однина (збірні: *студентство, козацтво, селянство, спілка, рідня; речовинні:* *картоплиння, олія, сіно; абстрактні:* *висота, багатство, свідомість; власні:* *Київ, Пирятин, Одеса*).

Множинна (назви парних предметів: *сани, ворота; речовинні:* *дріжджі, духи; назви дій, станів, почуттів:* *радоці, веселоці; назви періодів часу, ігор:* *канікули, шахи; власні:* *Броварки, Черкаси, Лубни*).

Запам'ятаймо: збірні іменники (вони позначають сукупність однакових чи подібних предметів, які сприймаються як одне ціле) вживаються тільки в однині, а також не сполучаються з кількісними числівниками, якщо означають предмети, котрі не піддаються лічбі, наприклад: *картоплиння, бадилля, городина*.

Вправи:

1. Пригадайте і запишіть іменники з юридичної лексики, що вживаються тільки в однині і тільки в множині. Складіть з ними речення.

2. Прочитайте текст. Знайдіть і випишіть іменники.

На початку 20-х років ХХ ст. проблема професійної юридичної освіти в Україні вирішувалася в межах інститутів народного господарства, створених у Києві, Харкові, Одесі. З середини 30-х років в Україні повернулися до університетської форми освіти. Відкрилися державні університети у Києві, Харкові, Дніпропетровську й Одесі. 1939-го року до системи вищої юридичної освіти України увійшов юридичний факультет Львівського державного університету. У 60-х роках склалися чотири центри юридичної освіти України – у Києві, Харкові, Одесі та Львові. Нині значно розширюється мережа юридичних навчальних закладів як державного, так і недержавного

типу. Це зумовлено зростаючою потребою у кваліфікованих юридичних кадрах (*Юрид. довідник*).

Відмінки іменників

В українській мові є сім відмінків, кожен з яких відповідає на конкретне питання, має своє значення і форму його вираження.

Називний відмінок – **хто? що?** (*захисник подає, прокурор відкриває, закон вимагає*).

Родовий відмінок – **кого? чого?** (*промова адвоката, підпис юриста, учасник процесу*).

Давальний відмінок – **кому? чому?** (*спасибі представнику, надати позивачу, назустріч слідству*).

Знахідний відмінок – **кого? що?** (*обґрунтовую думку, готую виступ, складаю акт*).

Орудний відмінок – **ким? чим?** (*володіти мовою, передбачений законом, доведений слідством*).

Місцевий відмінок – **на кому? на чому?** (*в адвокатській колегії, у висвітленні обставин, на судовому слідстві*).

Кличний відмінок – означає особу, до якої звертаємось: (*пане, добродію, адвокате*).

Відмінювання іменників

За належністю до роду та за характером відмінкових закінчень розрізняють чотири відміни іменників.

До **I відміни** належать іменники жіночого, чоловічого та спільного роду із закінченнями **-а, -я**: *суддя, колегія, комісія, голова, умова, особа, ідея, версія; Микола, Тетяна, Марія*.

До **II відміни** належать іменники чоловічого роду з нульовим закінченням: *закон, вердикт, варіант, процес, захист, факт, висновок, наслідок, свідок, адвокат; дядько, батько; Шевченко; Дніпро*.

До цієї відміни належать також іменники середнього роду, які в називному відмінку мають закінчення **-о, -е, -я**: *життя, міркування, захоплення, місто, село*.

До **III відміни** належать іменники жіночого роду з нульовим закінченням у називному відмінку однини та іменник **мати**: *радість, вість, мить, галузь, річ, зустріч, Умань, Рось*.

До **IV відміни** належать іменники середнього роду, що мають закінчення **-а, (-я)** і при відмінюванні приймають суфікси **-ат-, (-ят-), -ен-**: *ім'я – імені, хлоп'я – хлоп'яти, дитя – дитяти*.

Іменники **I та II відміни** поділяються на три групи – **т в е р д у, м'як у, м і ш а н у**:

До **т в е р д о ї** групи належать іменники **I та II відміни** з основою на твердий приголосний: *відмова, обставина, справа, перевага, доказ, напрям, спосіб, виклад, розгляд*.

До **м'як о ї** групи належать іменники **I та II відміни** з основою на м'який приголосний: *юриспруденція, юрисдикція, кваліфікація, уміння, почуття, завдання, день, край*.

До **м і ш а н о ї** групи належать іменники **I та II відміни** з основою на шиплячий приголосний: *позивач, обвинувач, звинувач, мережа, площа, межа, ведуча*.

Іменники **III та IV відміни** на групи не поділяються.

Зразки відмінювання іменників:

Відмінювання іменників I відміни

Тверда група   М'яка група   Мішана група

О д н и н а

Н.	<i>справа</i>	<i>ідея</i>	<i>мережа</i>
Р.	<i>справи</i>	<i>ідеї</i>	<i>мережі</i>
Д.	<i>справі</i>	<i>ідеї</i>	<i>мережі</i>
З.	<i>справу</i>	<i>ідею</i>	<i>мережу</i>
О.	<i>справою</i>	<i>ідеєю</i>	<i>мережею</i>
М.	<i>(у) справі</i>	<i>(на) ідеї</i>	<i>в мережі</i>
Кл.ф.	<i>справо</i>	<i>ідеє</i>	<i>мереже</i>

М н о ж и н а

Н.	<i>справи</i>	<i>ідеї</i>	<i>мережі</i>
Р.	<i>справ</i>	<i>ідей</i>	<i>мереж</i>
Д.	<i>справам</i>	<i>ідеям</i>	<i>мережам</i>
З.	<i>справи</i>	<i>ідеї</i>	<i>мережі</i>
О.	<i>справами</i>	<i>ідеями</i>	<i>мережами</i>
М.	<i>(у) справах</i>	<i>(на) ідеях</i>	<i>в мережах</i>
Кл.ф.	<i>справи</i>	<i>ідеї</i>	<i>мережі</i>

Відмінювання іменників II відміни

Тверда група М'яка група Мішана група

О д н и н а

Н. закон, право	завдання, край	позивач, становище
Р. закону, права	завдання, краю	позивача, становища
Д. закону, праву	завданню, краю(-єві)	позивачеві, становищу
З. закон, право	завдання, край	позивача, становище
О. законом, правом	завданням, краєм	позивачем, становищем
М. (у) законі, (у) праві	(на) завданні, (на) краю(-єві)	(на) позивачеві (-у) (на) становищі
Кл.ф. законе, право	завдання, краю	позивачу, становище

М н о ж и н а

Н. закони, права	завдання, краї	позивачі, становища
Р. законів, прав	завдань, країв	позивачів, становищ
Д. законам, правам	завданням, краям	позивачам, становиц- цям
З. закони, права	завдання, краї	позивачів, становища
О. законами, правами	завданнями, краями	позивачами, становищами
М. (на) законах, правах	(на) завданнях, краях	(на) позивачах, становищах
Кл. ф. закони, права	завдання, краї	позивачі, становища

Відмінювання іменників III відміни

Однина

Множина

Н. річ, мить, радість	речі, миті, радості
Р. речі, миті, радості	речей, митей, радостей
Д. речі, миті, радості	речам, митям, радостям
З. річ, мить, радість	речі, миті, радості
О. річчю, миттю, радістю	речами, митями, радостями
М. (на) речі, миті, радості	(на) речах, митях, радостях
Кл. ф. рече, мите, радосте	речі, миті, радості

Відмінювання іменників IV відміни

	Однина	Множина
Н.	<i>ім'я, теля</i>	<i>імена, телята</i>
Р.	<i>імені, теляти</i>	<i>імен, телят</i>
Д.	<i>імені, теляті</i>	<i>іменам, телятам</i>
З.	<i>ім'я, теля</i>	<i>імена, телят</i>
О.	<i>іменем (ім'ям), телям</i>	<i>іменами, телятами</i>
М.	<i>(на) імені, теляті</i>	<i>(на) іменах, телятах</i>
Кл. ф.	<i>ім'я, теля</i>	<i>імена, телята</i>

Вправи:

1. Провідмініяйте подані слова і складіть з ними (на вибір) речення, в яких вибрані Вами слова вживалися б у родовому та орудному відмінках.

Прокурор, припис, об'єкт, шлюб, позивач, спонсор, територія, протокол, квартал, папір, ваучер, фініш, клієнт, арбітр, браслет, замовник, лекція, семінар.

2. Прочитайте текст. Знайдіть іменники і прокоментуйте, в яких відмінках вони вжиті.

У 1864 році в Російській імперії, до складу якої входила Україна, була проведена судова реформа, яка запровадила суд присяжних, відділила суд від адміністрації, закріпила виборність суддів, змагальність кримінального процесу. Була створена адвокатура. Між звинуваченням і захистом проходили публічні змагання, які викликали інтерес слухачів. Судові промови часто висвітлювалися в пресі. Все це сприяло швидкому розвитку й удосконаленню судової риторики.

З'являється ціле сузір'я талантів, серед яких і зірки з України: Сергій Андрієвський, Микола Карабчевський, Микола Холева. До цього сузір'я можна віднести й Анатолія Коні, мати якого була українка з Полтавської губернії, а сам він з 1867 по 1870 рр. працював товаришем прокурора спочатку Сумського, а потім Харківського окружного суду (*Посіб.*).

ПРАВОПИС ЗАКІНЧЕНЬ РОДОВОГО ВІДМІНКА ОДНИНИ ІМЕННИКІВ ІІ ВІДМІНИ

У сучасній українській мові чіткого розмежування щодо вживання закінчень **-а, -у, -я, -ю** немає. Однак існує певна закономірність у їх використанні. Так, у родовому відмінку однини іменники ІІ відміни мають закінчення **-а, -у** (у м'якій групі – **-я, -ю**). При визначенні закінчення беруть до уваги семантико-морфологічні та акцентологічні (наголос) ознаки іменника. Наприклад: *папір* – *папера* (документ) – *паперу* (матеріал); *акт* – *акта* (документ) – *акту* (дія).

1. Закінчення **-а, -я** мають іменники чоловічого роду, що означають:

– загальні і власні назви людей та населених пунктів: *заступника, адвоката, підприємця, промовця, Івана, Руслана, Львова, Києва, Харкова, Ужгорода, Луцька, Тернополя, Севастополя*;

– інші географічні (власні) назви з наголосом на кінцевому складі у родовому відмінку та з суфіксами **-ов, -ев, -єв, -ськ**: *Дніпра, Ірпеня, Здвижжя, Дніпропетровська, Миколасва, Демидова, Макарова*;

– назви речей, предметів: *комп'ютера, стола, автомобіля, документа, векселя*;

– назви мір, простору, довжини, ваги, часу: *метра, грама, гектара, сантиметра, місяця, тижня* (але *року, віку*);

– назви окремих днів тижня: *понеділка, четверга*; місяців: *січня, березня, листопада* (*листопаду* – з іншими значенням);

– назви будівель, приміщень, споруд: *коридора, паркана, сарая, погребя* (але *льоху*);

Примітка: Деякі назви цієї групи вживаються лише із закінченням **-у**: *поверху, палацу, залу, складу, порту, каналу, магазину, вокзалу, метрополітену* та ін.

– наукові й технічні терміни іншомовного походження, що означають одиничні поняття: *квадрата, діаметра, атома, сектора, реферата*;

– українські терміни, коли вони утворені за допомогою суфіксів: *відмінка, іменника, прикметника, ступення, рівня* (але *складу, способу, роду, виду, стану* і в загальному, і в термінологічному значеннях).

2. Закінчення **-у, -ю** мають іменники чоловічого роду, що означають:

– збірні поняття: *пленуму, конгресу, парламенту, ансамблю* (але *вишняка, березняка, чагарника* – з наголосом на кінцевому складі);

- речовину, масу, матеріал: *меду, спирту, цукру, чаю, шовку, граніту, металу, асфальту, лісу, алмазу*;
- різні почуття, відчуття: *гумору, сміху*;
- назви установ, закладів, організацій: *університету, інституту, фонду, комітету*;
- назви процесів, станів, властивостей, ознак: *відпочинку, польоту, успіху, побуту, характеру*;
- явища природи: *дощу, вітру, морозу*;
- місце, простір тощо: *степу, яру, лугу, майдану, вигону, краю* (але *хутора, берега*);
- назви річок, озер, гір, островів, півостровів, країн, міст тощо: *Херсону, Криму, Нілу, Дунаю, Алтаю*; але іменники з наголосом на останньому складі мають закінчення **-а, -я**: *Дністра, Трубежа, Остра, Дінця*.

Вправи:

1. Подані іменники поставте у родовому відмінку однини, поясніть їх правопис.

Юрист, генерал, свідок, суд, висновок, закон, район, квартал, власник, ректор, термін, відповідач, строк, покупець, шлях, позов, керівник, центр, телефон, лист, процес, предмет, договір, ринок, віторок, нотаріат, час, менеджер, режим, суб'єкт, фонд.

2. Подані власні географічні назви запишіть у родовому відмінку і побудуйте з ними речення.

Кременчук, Миргород, Пирятин, Світловодськ, Кіровоград, Житомир, Чернігів, Конотоп, Коростень, Ужгород, Хорол, Псьол, Ірпінь, Південний Буг.

Правопис складних іменників

Складні іменники пишуться разом або через дефіс.

1. Р а з о м пишуться:

- іменники, утворені за допомогою сполучної голосної із двох чи кількох основ (одна з яких – дієслівного походження): *релігієзнавство, мовознавство, правознавство, правозастосування, літопис, світосприймання*;
- іменники, утворені поєднанням основ прикметника та іменника: *правопорядок, правоохорона, правовідносини, держадміністрація*.

– іменники, утворені за допомогою сполучної голосної від двох іменникових основ, синтаксично й семантично рівнозначних: *законопроект, лісостеп, залізобетон, металокераміка, маслозавод*;

– іменники, утворені поєднанням дієслова в другій особі однини наказового способу з іменником: *горицвіт, перекотиполе*;

– іменники, утворені поєднанням числівникової основи з іменниковою: *третюмник, двозначність, тридцятиріччя*;

– іменники з першою частиною **пів-, напів-, полу-**: *півроку, півхвилини, півповерху, напівсон*;

– іменники, пов'язані з інтернаціональною лексикою й термінологією, в яких другою складовою частиною є такі елементи: **-граф, -графія, -лог, -логія, -метр**: *деонтологія, кримінологія, палеографія, мікологія, лексикологія, косморитмологія*;

– іменники, утворені з трьох і більше іменникових основ: *автомотогурток, веломотоспорт, ліспромгосп*.

2. Через д е ф і с пишуться:

– іменники, що означають близькі за змістом поняття: *хліб-сіль, сало-хрін, цибуля-часник*;

– іменники, що означають державні посади, військові звання: *прем'єр-міністр, прес-секретар, генерал-лейтенант* (а також слова, до складу яких входять іншомовні елементи **віце-, екс-, штаб-(штабс-)**: *віце-президент, віце-прем'єр-міністр, віце-консул, віце-генерал, екс-прем'єр-міністр*;

– іменники, що означають складні одиниці виміру: *кіловат-година, грам-атом*;

– іменники, в яких перше слово підкреслює прикмету чи особливість предмета, що передається другим словом: *жар-птиця, стоп-сигнал*;

– іменники (складні назви), що означають науковий ступінь, спеціальність, професію: *член-кореспондент, юрист-практик, студент-правник*;

– словосполучення, що означають назви рослин: *мати-й-мачуха, сон-трава*;

– іменники (складні географічні назви): *Переяслав-Хмельницький, Кам'янець-Подільський*;

– складні прізвища: *Драй-Хмара, Карпенко-Карий, Нечуй-Левицький*.

Вправи:

1. Складіть речення з поданими словами.

Закон, законодавство, законодавець, право, правовик, правосуддя, правопорядок, правочинність, правоздатність, правовласність, правомірність, правомочність, правозастосування, правосвідомість.

2. Прочитайте текст. Виділіть іменники, прокоментуйте їх правопис.

Завдання захисника – розкрити внутрішній світ підсудного, його світогляд і світосприймання, зрозуміти його психологію, переживання і пояснити їх суддям. І коли захисник зможе це зробити, його промова стане яскравою, переконливою, а отже, вплине на всіх учасників судового розгляду.

Захисник зобов'язаний: зібрати і доповісти суду все, що говорить на користь підзахисного, що здатне полегшити його участь і що дозволить виявити обставини, сприятливі для підсудного.

“Закон вимагає, щоб поблажливість базувалася на обставинах справи. Але з усіх обставин справи, звичайно, найголовніша – сам підсудний”, – писав А.Коні (*Посіб.*).

ПРИКМЕТНИК

П р и к м е т н и к – це частина мови, що виражає ознаку предмета і відповідає на питання **який? яка? яке? чий? чия? чие?**

Наприклад: *юридичний, правознавчий, законодавчий; правова, державна, поважна; законне, захисне, родинне.*

Розряди прикметників

За лексичним значенням та граматичними властивостями прикметники поділяються на три групи:

я к і с н і – називають ознаки, властиві предмету більшою або меншою мірою: *чистий, чистіший, найчистіший; зручний, зручніший, найзручніший; здібний, здібніший, найздібніший;*

в і д н о с н і – називають ознаки предмета за його відношенням до інших предметів, дій, обставин: *правові книжки, риторична скарбниця, теоретичний погляд, публічні виступи, філософські думки;*

п р и с в і й н і – вказують на приналежність предмета людині (рідше тварині) і відповідають на питання **чий? чия? чиє?**: *батьків особняк, материн автомобіль, братова фірма, пташине гніздо.*

Ступені порівняння прикметників

Якісні прикметники мають два ступені порівняння: вищий і найвищий.

В и щ и й с т у п і н ь порівняння вказує, що ознака властива одній людині чи одному предмету більшою мірою, ніж іншим: *молодший, більший, кращий, мудріший, добріший.*

Вищий ступінь утворюється від основи чи кореня прикметника за допомогою суфіксів **-ш-**, **-іш-**: *дов-ш-ий, корот-ш-ий, ніжн-іш-ий*. При цьому в основі чи корені втрачаються суфікси **-к-**, **-ок-**, **-ек-** перед суфіксом **-ш-**: *глибокий – глибокий: далекий – дальший*. Перед суфіксом **-іш-** суфікси **-к-**, **-ок-**, **-ек-** зберігаються: *чіткий – чіткіший, стрункий – стрункіший*.

Н а й в и щ и й с т у п і н ь порівняння вказує на найвищу міру вияву ознаки предмета й утворюється додаванням до вищого ступеня префікса **най-**: *найближчий, найдорожчий, найцінніший*. Форма найвищого ступеня може підсилюватися частками **як, що**, які з прикметниками пишуться разом: *якнайбільший, якнайкращий, щонайзручніший*.

Аналітичні форми вищого ступеня прикметників утворюються за допомогою слів **більш, менш** (*менш зручний, більш здібний*), найвищого – додаванням до форми звичайного ступеня слова **найбільш** (*найбільш приємний, найбільш виразний*). Вони характерні для ділового мовлення.

Прикметники вищого і найвищого ступенів відмінюються за родами, числами і відмінками.

Вправи:

1. Складіть по п'ять речень з якісними, відносними, присвійними прикметниками, типовими для Вашої майбутньої професії.

2. Від поданих прикметників утворіть вищий і найвищий ступені порівняння.

Бездоганий, вправний, здібний, спритний, високий, доладний, чіткий, зручний, вигідний, чистий, визначний, приємний, відомий, глибокий, гучний, цінний, відповідальний, далекоглядний.

Повні і короткі форми прикметників

В українській мові прикметники мають п о в н у (відмінювану) і к о р о т к у (невідмінювану) форми.

Прикметники, які мають закінчення в усіх відмінках, називаються повними: *правознавчий, правознавчого, правознавчому. . . правознавчим* і т.д.

Прикметники, які не мають закінчень, називаються короткими: *красен, ясен, срібен, певен, потрібен, рад, повинен*.

Короткі форми прикметників вживаються здебільшого у фольклорі, поезії, у творах художньої літератури. Наприклад; *рад бачити, потрібен людям, кожен день, красен вересень, повен місяць*.

Тверда і м'яка групи прикметників

В українській мові розрізняють дві групи прикметників: тверду і м'яку.

1. До твердої групи належать:

– прикметники, основа яких закінчується на твердий приголосний. У називному відмінку однини вони мають закінчення **-ий, -а, -е**: *юридичний, юридична, юридичне; процесуальний, процесуальні, процесуальне; мовний, мовна, мовне;*

– усі короткі форми прикметників з твердим приголосним у кінці основи: *зелен, срібен, красен;*

– присвійні прикметники з суфіксами **-ів (їв), -ин (їн)**: *материн, братів; Іванів, Сергіїв, Маріїн, Ганнин*.

2. До м'якої групи належать:

– прикметники, основа яких закінчується на м'який приголосний. У називному відмінку однини вони мають закінчення **-ій, -я, -є**: *сусідній, сусідня, сусідне; присутній, присутня, присутнє, обідній, обідня, обіднє, дружній, дружня, дружнє.**

– прикметники, основа яких закінчується на **-н-** з попереднім приголосним: *будній, давній, достатній, всесвітній, древній, літній, могутній, майбутній, незабутній, ранній, передній, хатній, художній;*

– прикметники на **-шн- (-ій), -жн- (-ій)**, утворені від прислівників: *домашній, тутешній, вранішній, ближній, справжній*.

---

* Паралельна форма *дружний* має інше значення: *дружний колектив*, але *дружній привіт*.

Вправи:

1. Запишіть 10 повних прикметників, утворіть від них короткі прикметники і складіть з ними речення.

З р а з о к: *Повинний – повинен.*

Закон – повинен бути коротким.

Мовець повинен завжди пам'ятати проте, що слухачі можуть бути різні, тому слід заздалегідь подбати про атмосферу порозуміння.

2. Прочитайте текст. Виділіть прикметники, визначте, до яких груп вони належать.

Судочинство забезпечується апеляційним і касаційним оскарженням. Учасники процесу мають право на подання апеляції на рішення суду, протягом 15 днів з моменту винесення вироку, а якщо підсудний перебуває під вартою, то з моменту вручення йому копії вироку. Суд, який постановив вирок, протягом семи діб передає справу разом з поданою апеляцією і запереченнями на неї до апеляційного суду і визначає дату розгляду справи. Справа призначається до розгляду не пізніше трьох місяців з дня направлення її до апеляційного суду.

У випадках, коли при попередньому або апеляційному розгляді справи апеляційний суд визнав необхідним провести судове слідство, він може перенести розгляд справи не більше, як на 30 діб. *(Із навчального посібника).*

Відмінювання прикметників

Тверда група

Однина	Множина		
чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	для всіх родів
Н. правовий	<i>правова</i>	<i>правове</i>	<i>правові</i>
Р. правового	<i>правової</i>	<i>правового</i>	<i>правових</i>
Д. правовому	<i>правовій</i>	<i>правовому</i>	<i>правовим</i>
З. Н. або Р.	<i>правову</i>	<i>правове</i>	Н. або Р.
О. правовим	<i>правовою</i>	<i>правовим</i>	<i>правовими</i>
М. (на) правовому	<i>правовій</i>	<i>правовому</i>	<i>правових</i>
<i>правовім</i>		<i>правовім</i>	

М'яка група

Однина		Множина	
чоловічий рід	жіночий рід	середній рід	для всіх родів
Н. <i>освітній</i>	<i>освітня</i>	<i>освітнє</i>	<i>освітні</i>
Р. <i>освітнього</i>	<i>освітньої</i>	<i>освітнього</i>	<i>освітніх</i>
Д. <i>освітньому</i>	<i>освітній</i>	<i>освітньому</i>	<i>освітнім</i>
З. <i>Н. або Р.</i>	<i>освітню</i>	<i>освітнє</i>	<i>Н. або Р.</i>
О. <i>освітнім</i>	<i>освітньою</i>	<i>освітнім</i>	<i>освітніми</i>
М. <i>(на) освітньому</i> <i>освітнім</i>	<i>освітній</i>	<i>освітньому</i> <i>освітнім</i>	<i>освітніх</i>

Вправа:

1. Провідмініяйте (на вибір) прикметники твердої і м'якої групи в усіх родах однини і в множині.

Апеляційний, процесуальний, правознавчий, дипломатичний, державний, нормативний, районний, галузевий, захисний, службовий, внутрішній, тутешній, вранішній, колишній, верхній, дружній, дружний.

Правопис складних прикметників

Прикметники, які утворилися складанням двох і трьох основ, називаються складними: *аграрно-правовий, цивільно-правовий, нормативно-правовий, земельно-кадастровий, адміністративно-юридичний, офіційно-діловий.*

Складні прикметники пишуться разом і через дефіс.

1. Р а з о м пишуться:

– прикметники, утворені сполученням основ прикметника й іменника: *загальнодержавний, зовнішньополітичний, внутрішньоринковий;*

– прикметники, утворені сполученням основ іменника і прикметника: *правоспроможний, кредитоспроможний, лісопромисловий, гідротехнічний;*

– прикметники, утворені сполученням основ прислівника і прикметника: *багатогалузевий, багатобіччючий, високоприбутковий, великопромисловий;*

– прикметники, утворені сполученням основ числівника й іменника: *десятивідсотковий, п'ятитонний, дев'ятиповерховий, стокілометровий*;

– прикметники, утворені сполученням основ іменника і дієслова: *природоохоронний, гірничодобувний, нафтопереробний*;

– складні прикметники, що означають терміни, утворені з двох і більше неоднорідних прикметників: *староцерковнослов'янський, давньогрецький, геологознімальний*.

2. Через дефіс пишуться:

– складні прикметники, утворені від двох або трьох прикметникових основ: *міжнародно-правовий, земельно-сервітутний, економічно-правовий, суспільно-виробничий, англо-російсько-український, юридично-фінансово-економічний*.

– складні прикметники, що означають: а) якість з додатковим відтінком: *кисло-солодкий, гіркувато-терпкий, гіркувато-солоний*; б) відтінки й поєднання кольорів: *жовтувато-червоний, жовто-блакитний, синьо-біло-зелений* (але *жовтогарячий* – один колір);

– складні прикметники, утворені сполученням прикметника та іменника, але з перестановкою елементів: *науково-правовий* (правова наука), *науково-юридичний* (юридична наука), *літературно-правовий* (правова література);

– складні прикметники, перша основа яких утворена від слів іншомовного походження і закінчується на **-ико, -іко**: *хіміко-технологічний, фізико-математичний*.

Вправи:

1. Пригадайте і запишіть якомога більше складних прикметників, що вживаються у правничій сфері та прокоментуйте їх правопис.

2. У поданих словосполученнях напишіть складні прикметники разом або через дефіс, поясніть правопис та складіть з цими словосполученнями речення.

Цивільно/правові угоди, загально/державна програма, гідро/технічні споруди, садово/парковий комплекс, геолого/розвідувальні роботи, агро/промисловий комплекс, водно/болотні угіддя, культурно/побутові заклади, земле/впорядні проекти, адміністративно/територіальні утворення, лісо/господарське виробництво, сільсько/господарські підприємства, юридично/економічні обґрунтування, внутрі/господарські об'єкти, лісо/степова територія, вели-

ко/промислові об'єднання, службово/технічні приміщення, природо/охоронні призначення, природно/сільсько/господарське районування земель, агро/біологічні вимоги.

ЧИСЛІВНИК

Ч и с л і в н и к и – це слова, що вказують на кількість предметів або їх порядок при лічбі і відповідають на питання **скільки? котрий?**

Наприклад: *Один* *вдалий* *епітет* *інколи* *вартий* *цілої* *характеристики* (П. Пороховщиків).

1. За значенням, структурно-граматичними властивостями та характером вживання числівники поділяють на два розряди: кількісні й порядкові.

К і л ь к і с н і – відповідають на питання **скільки?** (*один рік, сім засідань, п'ять рішень, три промови*).

П о р я д к о в і – відповідають на питання **котрий за порядком?** (*п'ятий рік, третій місяць, десятий за списком*).

Кількісні числівники позначають назви абстрактних чисел чи кількість предметів. Числівники, що означають кількість предметів, використовуються при іменниках. Якщо числівник виражає абстрактно-математичну кількість, то він використовується без означувального слова.

Кількісні числівники поділяються на чотири групи: **в л а с н е** **к і л ь к і с н і**, **з б і р н і**, **д р о б о в і** та **н е о з н а ч е н о - к і л ь к і с н і**.

2. За будовою кількісні числівники діляться на три групи: **п р о с т і**, **с к л а д н і**, **с к л а д е н і**. **П р о с т і** – однослівні: *один, п'ять, дев'ять, сто, тисяча*.

С к л а д н і – числівники, утворені з двох чисел, об'єднаних в одне слово: *чотирнадцять, тридцять, дев'яносто, двісті, дев'ятсот*. **С к л а д е н і** – числівники, що складаються з двох і більше простих або складних, окремо взятих слів: *двадцять п'ять, триста п'ятдесят вісім, сто двадцять сім*.

Вправи:

1. Запишіть словами по 10 числівників простих, складних, складених. Складіть з ними (на вибір) речення.

2. Складіть невеликий текст Вашого професійного спрямування, використовуючи числівники.

Порядкові числівники

Порядкові числівники відмінюються за числами, родами, відмінками й узгоджуються з іменниками, тобто стоять в одному роді, числі й відмінку, що й іменник, до якого вони відносяться. Наприклад: *перший правник, перші правники; перший захисник, перша справа, перше засідання; перший юрист, першого юриста, першому юристу (-ові-), першого юриста, першим юристом, при першому юристу (-ові-)*.

Відмінюються порядкові числівники як прикметники твердої групи (крім числівника *третій*, який приймає закінчення прикметника м'якої групи).

Складні порядкові числівники, що закінчуються на **-тисячний, -мільйонний, -мільярдний**, пишемо одним словом; п'ятитисячний, трьохмільйонний, чотирьохмільярдний.

Примітка. Складні порядкові числівники, що закінчуються на **-тисячний, -мільйонний, -мільярдний**, можуть мати понад два корені: *стотридцятисемитисячний, п'ятсотдвадцятисемимільйонний*.

У складених порядкових числівниках відмінюється тільки останнє слово: *сім тисяч дев'ятсот вісімдесят третій – третього – третьому* і т.д.

Порядкові числівники, що входять до різних фразеологічних зворотів, можуть мати експресивне забарвлення: *схожі одна на одну; п'яте колесо до воза; говорить п'яте через десяте*.

Специфічну групу числових фразеологізмів, до яких входять порядкові числівники, становлять календарні і часові позначення: *сьоме (сьомого) лютого; о десятій ранку; на десяту ранку; за п'ятнадцять хвилин чотирнадцята; дев'яності роки*.

Серед порядкових числівників виділяють числівник другий (**-а, -е, -і**). В українській мові вживається також займенник **другий**, у значенні "інший".

Наприклад: *Другий день практиканти-правники вчать досліджувати докази*. (Тут **другий** – числівник). *Додаткове розслідування проведе хтось другий*. (Тут **другий** – займенник, вжитий у значенні "інший", має розмовний характер).

Вправи:

1. Утворіть порядкові числівники, складіть з ними (на вибір) п'ять речень.

3, 7, 16, 21, 54, 370, 691, 1035, 2005, 27000, 250000, 3710037.

2. Прочитайте текст. Випишіть числівники і визначте, до яких розрядів вони належать.

Юридичний факультет Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка – один з провідних в Україні юридичних навчальних закладів. Функціонує з 1835 року. На денному та заочному відділеннях факультету навчається кілька тисяч студентів. Факультет має 9 кафедр: теорії та історії держави і права; конституційного та адміністративного права; прав людини; цивільного права; трудового права і права соціального захисту; господарського права; кримінального права; правосуддя і прокурорського нагляду; криміналістики. Підготовка фахівців здійснюється із таких спеціалізацій: конституційно-правової, цивільно-правової, фінансово-правової, господарсько-правової, кримінально-правової, прав людини, права соціального захисту, криміналістичної, теорії (філософії) права (*Юрид. довідник*).

Відмінювання числівників

Числівники **один, одна, одне (одно)** в називному відмінку мають форми коротких прикметників. У середньому роді паралельно вживаються дві форми: **одне й одно**.

1. Числівники від **п'яти** до **десяти**, від **одинадцяти** до **двадцяти**, **тридцять**, **п'ятдесят**, **шістдесят**, **сімдесят**, **вісімдесят** відмінюються за таким зразком:

Н. <i>дев'ять</i>	<i>чотирнадцять</i>
Р. <i>дев'яти (дев'ятьох)</i>	<i>чотирнадцяти (чотирнадцятьох)</i>
Д. <i>дев'яти (дев'ятьом)</i>	<i>чотирнадцяти(чотирнадцятьом)</i>
З. як Н. або Р.	як Н. або Р.
О. <i>дев'ятьма (дев'ятьома)</i>	<i>чотирнадцятьма (чотирнадцятьома)</i>
М. <i>(на) дев'яти (дев'ятьох)</i>	<i>(на) чотирнадцяти (чотирнадцятьох)</i>

Н.	<i>п'ятдесят</i>
Р.	<i>п'ятдесяти (п'ятдесятьох)</i>
Д.	<i>п'ятдесяти (п'ятдесятьом)</i>
З.	<i>п'ятдесят (п'ятдесятьох)</i>
О.	<i>п'ятдесятьма (п'ятдесятьома)</i>
М.	<i>на п'ятдесяти (п'ятдесятьох)</i>

Запам'ятаймо, що в усіх відмінках, крім називного, є паралельні форми. У всіх складних числівниках на **-дцять, -десять** – відмінюється тільки друга частина:

У числівниках **одинадцять, чотирнадцять** наголошується склад **-на-** (але у знахідному відмінку наголос на закінченні **-ох: одинадцятьох, чотирнадцятьох**).

У числівниках **шість, сім, вісім** при відмінюванні відбувається чергування **і з е, о: шести, семи, восьми**.

2. Числівники **сорок, дев'яносто, сто** в усіх відмінках, крім називного й знахідного, мають закінчення **-а** (*сорока, дев'яноста, ста*).

3. Складні числівники на визначення сотень відмінюються за зразком:

Н. двісті	<i>триста</i>	<i>сімсот</i>
Р. <i>двохсот</i>	<i>трьохсот</i>	<i>семисот</i>
Д. <i>двомастам</i>	<i>трьомстам</i>	<i>семистам</i>
З. <i>двісті</i>	<i>триста</i>	<i>сімсот</i>
	<i>(двохсот)</i>	<i>(трьохсот)</i>
О. <i>двомастами</i>	<i>трьомастами</i>	<i>сьомастами (сімомастами)</i>
М. <i>(на) двохстах</i>	<i>(на) трьохстах</i>	<i>(на) семистах</i>

Числівник **чотириста** відмінюється як **триста**. Числівники **п'ятсот, шістсот, вісімсот, дев'ятсот** відмінюються як **сімсот**.

У цих числівниках відмінюються обидві складові частини і пишуться вони разом.

У числівниках **п'ять, шість, дев'ять, десять** та в усіх числівниках на **-дцять** зберігається пом'якшення після кінцевого приголосного **т**. У середині такого складного числівника пом'якшення після **т** немає. Наприклад: *п'ятсот, п'ятдесять, шістсот, п'ятнадцять, дев'ятсот*. Але в орудному відмінку в числівниках: **три, п'ять, шість, дев'ять, десять** зберігається пом'якшення кінцевого приголосного основи. Наприклад: *трьома, п'ятьма (п'ятьома), шістьма (шістьома)*. Зберігається пом'якшення в усіх числівниках на **-дцять** в орудному відмінку: *дванадцятьма (дванадцятьома), дев'ятьма (дев'ятьома), шістнадцятьма (шістнадцятьома)*.

4. У складених кількісних числівниках відмінюються всі складові частини:

- Н.** *п'ятсот сімдесят дев'ять*
Р. *п'ятисот сімдесяти дев'яти*
(сімдесятьох) (дев'ятьох)
Д. *п'ятистам сімдесяти дев'яти*
(сімдесятьом) (дев'ятьом)

З. **Н.** або **Р.**

- О.** *п'ятьмастами сімдесятьма дев'ятьма*
(п'ятьмастами) (сімдесятьома) (дев'ятьома)
М. *(на) п'ятистах сімдесяти дев'яти*
(сімдесятьох) (дев'ятьох)

5. У складених порядкових числівниках відмінюється лише останнє слово: *дев'ять тисяч п'ятсот третій – ...третього (третіх), третьому (третім), третього (третіх), третім (третіми), на третьому (третіх).*

6. У дробових числівниках чисельник відмінюється як кількісний числівник, знаменник – як порядковий: *дві п'ятих, двом п'ятим, двома п'ятими; три десятих, трьом десятим, трьома десятими* і т. д.

7. Неозначені числівники **багато, небагато, кілька, декілька** – відмінюються як числівники **п'ять, шість** (але без паралельних форм):

- Н.** *декілька, багато*
Р. *декількох, багатьох*
Д. *декільком, багатьом*
З. *Н.* або *Р.*
О. *декількома, багатьма*
М. *(на) декількох, багатьох*

8. Збірні числівники **обидва, обидві** відмінюються у непрямих відмінках так: *обох, обом, обох, обома, (на) обох.*

Збірні числівники **двоє, троє, п'ятеро** та ін. – у непрямих відмінках мають форми кількісних числівників (*два, три, п'ять*).

Вправи:

1. Провідмінійте (на свій вибір) по два простих, складних та складених числівники.

2. Провідмінійте складені кількісні числівники:

Триста сімдесят вісім, чотириста п'ятдесят три.

3. Провідмінійте складені порядкові числівники:

Триста вісімдесят сьомий, п'ятсот сорок третій, сімсот тридцять восьмий.

ЗАЙМЕННИК

З а й м е н н и к – це частина мови, яка вказує на особу, предмет або ознаку, але не називає їх. Своє конкретне лексичне значення займенник набуває лише в контексті, коли його співвідносять з певними частинами мови. Наприклад: *Оратором є лише той, хто в змозі говорити з кожного питання гарно, вишукано, переконливо* (Гацит).

Займенникам властиве, узагальнено-предметне, узагальнено-якісне, узагальнено-кількісне значення. Лексичне значення займенника змінюється залежно від предмета, на який вказує займенник.

Використовуючи займенники, щоб уникнути повторення тих самих слів, слід пам'ятати, що займенник узгоджується з відповідним іменником, прикметником, числівником, замість якого вживається. Наприклад: *Зверніть увагу, як працює наш юрист. Ви побажите, що він трудиться невтомно і успішно.*

За українською мовною традицією дійова особа в реченні, виражена займенником, стоїть переважно у називному відмінку. Наприклад: *Більшість справ, які ми слухали в районних судах, тривали один день.*

У професійному спілкуванні надається перевага використанню різних форм та розрядів займенників множини, зокрема особових. Наприклад: *ми запропонували, нас підтримали, вони виконали.*

Характерною ознакою займенників є те, що вони не зберігають, як правило, своєї основи в непрямих відмінках. І цим вони відрізняються від інших частин мови, у яких основа залишається незмінною. Наприклад: *я – мене; ти – тебе; він – його; вона – її; ми – нас; ви – вас; вони – їх; хто – кого; що – чого.*

Запам'ятаймо: зворотний займенник **себе** не має форми називного відмінка, категорії роду, числа. Відмінюється як особовий займенник другої особи **ти**.

Означальний займенник **сам** у називному і знахідному відмінках множини має паралельні форми: **самі, сами**. Літературною нормою є форма **самі**.

Є певні особливості і у займенників **хто, що**. Вони не мають форми множини та співвідносні з іменниками (**хто** – з особою, **що** – з предметом або особою). Займенник **скільки** – співвідносний з числівником.

Розряди займенників

За лексичним значенням і морфологічними ознаками займенники поділяються на розряди.

Особові займенники вказують на особу, до них належать: **я, ти, ми, ви**. Вони не замінюють іменників. Наприклад: **Я** – захисник, **ти** – представник. **Ми** співпрацюємо. **Ви** зробіть висновки.

Займенник **ви** не лише вказує на групу осіб, до якої звертаються, а й вживається також при звертанні до однієї особи. Наприклад: **Ви** завітаєте до нас, Іване Миколайовичу?

Особово-вказівні займенники: **ви, вона, воно, вони** вказують на осіб, про яких мовиться, але які в розмові участі не беруть. Ці займенники вказують і на осіб і на неживі предмети. Вони вживаються як заступники іменників і як морфологічні синоніми.

*Двоє моїх однокурсників (тепер – молода сім'я) працюють у столиці: **він** адвокат, **вона** – викладач.*

Вказівні займенники вказують на предмет, ознаку, кількість. До них належать: *цей (сей), оцей, той, такий, стільки*. Наприклад: **Цей** день є особливим у нашому житті – ми отримали дипломи, стали правознавцями.

Зворотний займенник **себе** вказує на того, хто виконує дію. Наприклад: *У стисках кращих практикантів – ми знайшли **й себе**.*

Зворотний займенник **себе** не має називного відмінка, категорії роду та числа. Може стосуватися усіх трьох осіб. Наприклад: *Він зарекомендував **себе** першокласним адвокатом.*

Присвійні займенники вказують на приналежність предмета особі. До них належать: **мій, твій, свій, наш, ваш, їхній, його, її**. Наприклад: ***Моя** дисертація – відкриває новий напрям у науковій роботі.*

Присвійний займенник **свій** відноситься до всіх осіб в однині і в множині. Наприклад: *Юристи банку вітали **свого** колегу з одруженням.*

Означальні займенники вказують на узагальнену ознаку. До них належать: **весь, всякий, кожний, інший, жодний, сам, самий**. Наприклад: *Чітка, лаконічна, етична мова має бути властива **кожному**, незалежно від віку і стажу роботи.*

Питальні займенники ставлять до іменних частин мови: **хто? що? який? чий? скільки? котрий?** Наприклад: ***Які** це потрібно докази?*

Відносні займенники – це ті ж питальні, але без питальної інтонації. Вони виконують роль сполучних слів для приєднання підрядних речень до головних. Наприклад: *Обставини, які виправдовують підзахисного.*

Заперечні займенники вказують на відсутність предмета або його ознаки. До них належать: **ніхто, ніщо, ніякий, нічий** та ін. Наприклад: *Ніщо так не захоплювало правників-практикантів, як майстерність судового ритора говорити публічно.*

Неозначені займенники вказують на неозначені особи, предмети, якість, кількість, утворюються від питальних додаванням часток -**будь, -небудь, -казна, -хтозна, аби-, де-, -сь: дехто, деякий, будь-хто, будь-що, якийсь, що-небудь, казна-скільки, хтозна-чий, абиякий, щось** та ін. Наприклад: *Деякі наші колеги побувавши на книжковій виставці у Львові, придбали підручники “Мова у професії юриста”, “Правова культура: мовний аспект” автора Р. Кацавець.*

Вправи:

1. Складіть текст про Вашу майбутню професію. Знайдіть займенники, визначте, яка їх роль у тексті.

2. Прочитайте текст. Знайдіть займенники і визначте, до яких розрядів вони належать.

Виконуючи покладену законом функцію захисту, адвокат, повинен домагатися того, щоб у результаті дослідження доказів у суді була встановлена істина.

Захисник висловлює свою думку про значення перевірених доказів у справі, про наявність обставин, які виправдовують підсудного чи пом’якшують його відповідальність, а також свої міркування з приводу застосування закону. На відміну від прокурора, відмова захисника в судовому засіданні від захисту підсудного не допускається. Захисник не заміняє підсудного, а діє поряд з ним. Водночас він є самостійним учасником кримінального процесу і, як правило, не залежить від підсудного у визначенні тактики захисту, своєї позиції у справі. Навіть якщо підзахисний визнає себе винним, захисник вправі за наявності для цього підстав відстоювати перед судом його невинність або меншу винність (*Посіб.*).

Відмінювання займенників

За особливостями морфологічних форм займенники поділяються на дві групи.

До першої групи належать особові займенники першої й другої особи **я, ти**, зворотний займенник **себе**, які відмінюються за іменною відміною.

До другої групи належать усі інші займенники, які відмінюються за займенниковою відміною.

Зразок відмінювання займенників

Відмінювання особових займенників та зворотного займенника *себе*

	Однина		Множина		
Н.	<i>я</i>	<i>ти</i>	–	<i>ми</i>	<i>ви</i>
Р.	<i>мене</i>	<i>тебе</i>	<i>себе</i>	<i>нас</i>	<i>вас</i>
Д.	<i>мені</i>	<i>тобі</i>	<i>собі</i>	<i>нам</i>	<i>вам</i>
З.	<i>мене</i>	<i>тебе</i>	<i>себе</i>	<i>нас</i>	<i>вас</i>
О.	<i>мною</i>	<i>тобою</i>	<i>собою</i>	<i>нами</i>	<i>вами</i>
М.	<i>(на) мені</i>	<i>тобі</i>	<i>собі</i>	<i>(на) нас</i>	<i>вас</i>

Відмінювання особово-вказівних займенників

	Однина		Множина	
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Для всіх родів
Н.	<i>він</i>	<i>воно</i>	<i>вона</i>	<i>вони</i>
Р.	<i>його</i> <i>(нього)</i>		<i>її</i> <i>(неї)</i>	<i>їх</i> <i>(них)</i>
Д.	<i>йому</i>		<i>їй</i>	<i>їм</i>
З.	<i>його</i> <i>(нього)</i>		<i>її</i> <i>(неї)</i>	<i>їх</i> <i>(них)</i>
О.	<i>ним</i>		<i>нею</i>	<i>ними</i>
М.	<i>(на) ньому</i> <i>(нім)</i>		<i>(на) ній</i>	<i>(на) них</i>

Відмінювання присвійних займенників

	Однина		Множина	
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Для всіх родів
Н.	<i>мій</i>	<i>моє</i>	<i>моя</i>	<i>мої</i>
Р.	<i>мого</i>		<i>моєї</i>	<i>моїх</i>
Д.	<i>моєму</i>		<i>моїй</i>	<i>моїм</i>
З.	<i>Н. або Р.</i>		<i>мою Н. або Р.</i>	
О.	<i>моїм</i>		<i>моєю</i>	<i>моїми</i>
М.	<i>(на) моєму (моїм)</i>		<i>(на) моїй (на) моїх</i>	

Відмінювання вказівного займенника *цей (це, ця)*

	Однина		Множина	
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Для всіх родів
Н.	<i>цей</i>	<i>це</i>	<i>ця</i>	<i>ці</i>
Р.	<i>цього</i>		<i>цієї</i>	<i>цих</i>
Д.	<i>цьому</i>		<i>цій</i>	<i>цим</i>
З.	<i>Н. або Р.</i>		<i>цю</i>	<i>Н. або Р.</i>
О.	<i>цим</i>		<i>цією</i>	<i>цими</i>
М.	<i>(на) цьому (цім)</i>		<i>(на) цій (на) цих</i>	

Відмінювання означального займенника *весь (все, вся)*

	Однина		Множина	
	Чоловічий рід	Середній рід	Жіночий рід	Для всіх родів
Н.	<i>весь увесь</i>	<i>все</i>	<i>вся (уся)</i>	<i>всі (усі)</i>
Р.	<i>всього</i>		<i>всієї</i>	<i>всіх</i>
Д.	<i>всьому</i>		<i>всій</i>	<i>всім</i>
З.	<i>Н. або Р.</i>		<i>всю</i>	<i>Н. або Р.</i>
О.	<i>всім</i>		<i>всією</i>	<i>всіма</i>
М.	<i>(на) всьому (на всім)</i>		<i>(на) всій (на) всіх</i>	

Відмінювання питально-відносного займенника *чий*

	Однина	Множина		
	Чоловічий	Середній	Жіночий	Для всіх
	рід	рід	рід	родів
Н.	<i>чий</i>	<i>чиє</i>	<i>чия</i>	<i>чий</i>
Р.	<i>чийого</i>		<i>чиєї</i>	<i>чийх</i>
Д.	<i>чийому (чиєму)</i>		<i>чийй</i>	<i>чийм</i>
З.	<i>Н. або Р.</i>		<i>чию</i>	<i>Н. або Р.</i>
О.	<i>чийм</i>		<i>чиєю</i>	<i>чийми</i>
М.	<i>(на) чиєму (чийм)</i>		<i>(на) чийй</i>	<i>(на) чийх</i>

Відмінювання питальних, відносних, неозначених займенників

Н.	<i>хто</i>	<i>що</i>	<i>скільки</i>
Р.	<i>кого</i>	<i>чого</i>	<i>скільких</i>
Д.	<i>кому</i>	<i>чому</i>	<i>скільким</i>
З.	<i>кого</i>	<i>що</i>	<i>скільки</i>
О.	<i>ким</i>	<i>чим</i>	<i>скількима</i>
М.	<i>(на) кому</i> <i>(на) кім</i>	<i>(на)чому</i> <i>(на) чім</i>	<i>(на) скількох</i>

Вправи:

1. Продовжіть речення. Визначте, до яких розрядів належать займенники, та в яких відмінках вони вжиті.

Кожному гарантується...; **У цій** стадії...; **Він** виконує функцію...; **Цей** принцип діє...; **Наші** міркування щодо...; Питання, **що**... Справи, **які**...; **Ніщо** так не вразило ...; **Свої** підтвердження...; На **його** думку...; **Кожний**, хто прагне...; **Деякий** час...; Обгрунтував **свою** думку...; **Їх** оцінка в...; **Своя** версія...; **І в такому** розумінні...; Заміняє **всіх**...; Кваліфікація **його** дій...; **Всі** однозначно...; **Він** зобов'язався...; **Наша** вдача...; **З кожним** днем...; **Вони** відчули...; **З цього** приводу...; **З ними** можна погодитись...; **Йому** здається...; **Його** виступ оригінальний...; **Він** повинен доказати...; **Такою**, що верх бере...; **Жодних** проблем...; **Чому** ті чи інші...; **В такому** розумінні...; **Кожне** слово хороше...; **Яка** професія...; **Своїми** справами...; Прийшов зі **мною**...; Щоб **ніхто**...; Не хвали **сам**...

2. Прочитайте текст. Знайдіть займенники і запишіть за приналежністю до розрядів та з'ясуйте їх роль у тексті.

Конкурс у трудовому праві – попередня умова для укладання трудового договору з працівниками окремих категорій. Конкурси проводяться для заміщення посад професорсько-викладацького складу вузів, наукових співробітників науково-дослідних установ, артистів, режисерів та інших творчих працівників театрів, концертних організацій, а також посад державних службовців – керівних працівників та спеціалістів державних органів (міністерств, відомств). За конкурсом заміщуються лише вакантні посади. Рішення про проведення конкурсу приймає керівник установи (організації, закладу). Для організації та проведення конкурсу наказом керівника створюється конкурсна комісія. Інформація про конкурс на заміщення вакантних посад, строк подання заяв для участі в ньому, професійні та кваліфікаційні вимоги до кандидатів на посаду доводиться до відома працівників установи, в якій оголошується конкурс, а також поширюється через засоби масової інформації, зокрема, публікується в пресі. Особи, які бажають взяти участь у конкурсі, подають на ім'я керівника заяву, до якої додають, зокрема, особовий листок з обліку кадрів, автобіографію, копії документів про освіту. Особи, які працюють в організації, де оголошено конкурс, і бажають взяти участь у ньому, зазначених документів до заяви не додають.

На підставі поданих документів, співбесід комісія чи вчена рада приймає рішення щодо кожного учасника конкурсу голосуванням. За результатами конкурсу комісія або вчена рада готує пропозиції для керівника щодо прийняття на роботу кожного учасника конкурсу. Рішення конкурсної комісії чи вченої ради має бути затверджене керівником установи, організації. За результатами конкурсу керівник видає наказ про прийняття на роботу.

(Юрид. словник-довідник).

ПРИСЛІВНИК

П р и с л і в н и к – незмінна самостійна частина мови, що характеризує дію, стан, ознаку предмета або вказує на обставини, за яких відбувається подія чи явище. Наприклад: *Адвокат **вичерпно** виклав свої доведення про відсутність підстав для пред'явлення позову.*

За значенням і роллю в реченні прислівники поділяються на означальні й обставинні.

О з н а ч а л ь н і прислівники поділяються на три групи: якісно-означальні, кількісно-означальні і способу дії.

Я к і с н о - о з н а ч а л ь н і прислівники походять від прикметників, закінчуються на **-о, -е** і вказують на якість ознаки, дії, відповідають на питання **як?** Наприклад: *досить пристойно, стисло викладено, гарно прочитано.*

К і л ь к і с н о - о з н а ч а л ь н і прислівники характеризують дію, стан чи ознаку відповідно до кількості і міри вияву, відповідають на питання **скільки? як багато? якою мірою?** Наприклад: *недостатньо обтрунтовано, дуже стисло, виключно для юристів.*

П р и с л і в н и к и с п о с о б у д і ї вказують, яким способом відбувається дія чи виявляється ознака, відповідають на питання **як? яким способом?** Наприклад: *заходити поодиноці, йти разом, їхати верхи.*

О б с т а в и н н і прислівники поділяються на такі групи: прислівники місця, прислівники часу, прислівники причини, прислівники мети.

П р и с л і в н и к и м і с ц я вказують на місце або напрямок дії, відповідають на питання **де? куди? звідки?** Наприклад: *вперед, вгору, наверх, тут, там, скрізь, всюди.*

П р и с л і в н и к и ч а с у вказують на час дії, відповідають на питання **коли? доки? відколи? з якого часу? до якого часу?** Наприклад: *завжди, щодня, тепер, сьогодні, завтра, скоро, давно.*

П р и с л і в н и к и п р и ч и н и називають причину дії, відповідають на питання **чому? через що? з якої причини?** Наприклад: *ненароком, тому, чомусь.*

П р и с л і в н и к и м е т и вказують на мету дії, відповідають на питання **з якою метою? для чого?** Наприклад: *жартوما, наперекір.*

Правопис прислівників

Низка прислівників поповнюється переважно за рахунок прийменниково-іменникових сполучень. Чимало з цих сполучень перейшло у прислівники. І пишуться разом або через дефіс.

Складністю правопису прислівників є те, що поряд з тими, які за загальними правилами повинні писатися разом або через дефіс, вживаються прислівникові сполучення, що пишуться окремо. Виявити їх важко. Тому слід запам'ятати, з якими прийменниками вони вживаються окремо.

Р а з о м пишуться: прислівники, утворені сполученням прийменника з іменником, займенником, прикметником, числівником, прислівником: *вклад, вволю, довіку, дотепер, вперше, утрьох, на трое, щораз, впору, занадто, потім, нарозхват, щонайкраще, як найбільше, зазвичай, втім.*

О к р е м о пишуться: прислівникові сполучення, утворені від іменника з прийменником.

Найуживаніші з них такі:

без: *без кінця, без наміру, без черги;*

на: *на щастя, на слово, на сьогодні, на початку, на диво;*

з: *з радості, з ранку, з вечора;*

за: *за рахунок, за дня, за світла, за звичаєм;*

до: *до речі, до діла, до запитання, до смаку, до вподоби;*

в/у: *в основному, в міру, в цілості, в (у) цілому, в (у) разі, уві сні;*

у: *у поміч, у день, у вись;*

під: *під силу, під час, під кінець;*

по: *по можливості, по суті, по змозі, по совісті.*

Прислівникові сполучення, де повторюються основи, між якими стоїть прийменник: *день у день, рік у рік, час від часу.*

Сполучення, утворені поєднанням слова в називному відмінку зі словом в орудному відмінку: *кінець кінцем.*

Через **д е ф і с** пишуться:

прислівники, утворені від прикметників, займенників і прийменника **по:** *по-українськи, по-новому, по-книжному, по-моєму, по-нашому, по-домашньому;*

прислівники, утворені від порядкових числівників за допомогою префікса **по-:** *по-перше, по-друге, по-третє;*

прислівники, утворені від синонімічних або антонімічних слів: *більш-мени, часто-густо, видимо-невидимо;*

прислівники, в яких повторюються слова або корені (без службових слів або зі службовими словами між ними): *всього-на-всього, як-не-як, давним-давно, навіки-віків*.

Запам'ятаймо винятковий правопис прислівників: *без кінця-краю, з давніх-давен, десь-колись*.

Вправи:

1. Запишіть подані слова разом, через дефіс, окремо, побудуйте з ними речення.

На/добридень, тільки/тільки, по/іншому, по/одиноці, на/вкруги, від/нині, з/верху, високо/високо, за/рахунок, на/відмінно, на/славу, в/волю, над/міру, в/гору, до/тепер, за/багато, по/перше, до/купи, на/зустріч, по/нашому.

2. Прочитайте текст. Випишіть прислівники, прокоментуйте їх правопис.

Кожен публічний виступ повинен мати певний початок. Уміла побудова початку відіграє особливо важливу роль у масових аудиторіях, якими є зали судових засідань. Це добре розуміли риторичні всі часів і всіх народів. Вдали початок судової промови допомагає установити необхідний психологічний контакт зі слухачами, створює сприятливу атмосферу безпосередності.

Вступ повинен зацікавити слухачів, привернути їхню увагу і підготувати до правильного сприйняття і розуміння сказаного. Чим менше шаблонності, тим більше уваги до такої промови. Закласти основу добрих стосунків із учасниками процесу, публікою в залі судового засідання – таке завдання покликаний поставити перед собою судовий ритор уже зі вступної частини промови (*Посіб.*).

ДІЄСЛОВО

Дієслово – частина мови, яка називає дію або стан предмета (чи особи) і відповідає на питання **що робить предмет? що з ним робиться?** Основні граматичні ознаки дієслова – час, особа, число і спосіб, за ними дієслово в реченні відрізняється від інших слів. Наприклад: *Поважайте гідність осіб, які виступають у судовому процесі* (П. Пороховщиків)

Для ділових паперів характерна частовживана неозначена форма дієслова (інфінітив). Це незмінювана форма дієслова, яка, називаючи дію, не вказує на час, особу, рід, число: *захистити, проголошувати, складати, вирішувати, допомагати, збирати, визначати*.

У формі інфінітива виступають усі дієслова української літературної мови. Твориться неозначена форма за допомогою суфіксів **-ти (-ть)**. У публіцистичному, науковому та діловому стилях уживається неозначена форма дієслова з суфіксом **-ти**, в художньому та розмовному стилях поряд із формами, що мають суфікси **-ти** іноді вживаються інфінітиви варіанту суфікса **-ть**.

Неозначена форма дієслова також використовується для вираження способу, вносячи в текст експресивне забарвлення; вживається для посилення наказу, передачі необхідності дії тощо. Наприклад: *Господарювати на добробут!*

Залежно від контексту дієслову властиве значення виду – докoнaнoгo й недокoнaнoгo.

Форми докoнaнoгo виду виражають: дію повністю завершену чи завершену на певному етапі виконання (*суддя виступив, свідок розповів*); дію, повторювану до певної межі (*поперездавав заліки*), дію одноразову, раптову (*вхопив, взяв, смикнув, чмихнув*).

Форми недокoнaнoгo виду виражають дію, що перебуває в процесі тривання (здійснення), незавершеної повторюваності (*представник читає, аудиторія слухає*); багаторазовість дії (*почитувати, писувати*).

Дієслова мають три форми часу: теперішній, минулий, майбутній. Наприклад: *захистаю, захищав, захищатиму* (*буду захищати*).

Дієслова теперішнього часу вказують на те, що дія відбувається в момент мовлення. У ділових паперах найчастіше зустрічається форма першої особи однини чи множини. Наприклад:

заперечую, стверджую, пропоную, або: відхиляємо, визначаємо, висвітлюємо.

Дієслова у формі **минулого часу** виражають значення дії, яка вже закінчилася до моменту мовлення. Наприклад: *перевіряв, виступав, розглядав; перевіряла, виступала, розглядала; перевіряло, виступало, розглядало.*

Майбутній час дієслів має:

а) складену форму: допоміжне дієслово **бути** та інфінітив: *будемо сприймати, будете сприймати, будуть сприймати;*

б) складну форму: *сприйматимете, сприйматимуть;*

в) просту форму: *обміркую, скажу.*

За особовими закінченнями дієслова поділяють на **дві дієвідміни**.

До **I дієвідміни** належать дієслова, що в третій особі множини теперішнього часу мають закінчення **-уть (-ють)**. Наприклад: *несуть, пишуть, кажуть, приймають, переконують, доказують.*

До **II дієвідміни** належать дієслова, що в третій особі множини теперішньою часу мають закінчення **-ать (-ять)**. Наприклад: *вчать, роблять, ставлять.*

В українській мові є три способи дієслова: **дійсний, умовний і наказовий**.

Дійсний спосіб виражає таку дію, яка є дійсним, цілком реальним фактом. Дієслова дійсного способу виступають у формах теперішнього, майбутнього й минулого часів: *викладаємо, готуємо, підтримуємо; напишемо, піднесемо; вирішили, зробили.*

Умовний спосіб виражає дію, що може виконуватися за певних умов: *вирішив би, визначив би; вирішила б, запропонувала б; знайшли б, розповіли б.*

Наказовий спосіб означає спонукування до дії у формі наказу, побажання, поради, заклику. Форми наказового способу не мають категорії часу, їм властива категорія особи і числа: *обтрунтуй, напиши, прочитай, захисти.*

Запам'ятаймо: окрему групу становлять **безособові дієслова**. Вони виражають дію або стан, які відбуваються без участі дійової особи. Своїм значенням вони не тотожні з будь-якою групою дієслів. Безособові дієслова не змінюються за особами, хоч вживаються в теперішньому часі у формі 3-ї особи однини.

Безособові дієслова можуть творитися від особових за допомогою постфікса **-ся**: *читає – читається, складає – складається, пише – пишеться*.

Вправи:

1. Доберіть до поданих дієслів відповідні слова і запишіть у формі словосполучень.

Виправдати, захистити, доказати, розкрити, дослідити, запропонувати, вирішити, нагадати, завершити, зацікавити, передбачити, одержати; перекладати, доручати, представляти, курсувати, вибирати, вибачити, наголошувати, затверджувати, забезпечувати, вносити, охоплювати, збирати, підтримувати, надавати, підписувати.

2. Прочитайте текст. Знайдіть дієслова. Визначте час, число, особу.

Завдання прокурора – допомогти учасникам процесу співставити між собою розрізнені докази, відкинути все непотрібне, зайве і прийти до обґрунтованих висновків.

Прокурор не може в обґрунтуванні своїх висновків посилатися на ті чи інші факти, беручи без доказування за істинні, достовірні, і, навпаки, безпідставно відкидати інші факти, як такі, які не відповідають дійсності. Прокурор у кожному випадку повинен обґрунтувати, чому він довіряє одним доказам і не довіряє іншим, вважає їх такими, які не мають значення для справи (*Посіб.*).

ДІЄПРИКМЕТНИК

Д і є п р и к м е т н и к – це форма дієслова, що виражає ознаку предмета за дією і відповідає на питання: **який? яка? яке? які?** Наприклад: *передбачені законом, сформульовані висновки, переглянута постанова, пом'якшуюча обставина.*

За своїми морфологічними ознаками дієприкметники схожі на прикметники, бо узгоджуються з іменниками в роді, числі, відмінку.

Як і дієслова, дієприкметники мають категорію часу, виду, стану. За ознакою стану дієприкметники поділяються на активні і пасивні. Кожна із цих груп має теперішній і минулий час (майбутнього часу дієприкметники не мають).

А к т и в н і дієприкметники вказують на ознаку дійового предмета. Наприклад: *виробляючи майстерність говорити, виховуючи професійне уміння, формуючи думку.*

Утворюються активні дієприкметники теперішнього часу від основи теперішнього часу перехідних і неперехідних дієслів недоконаного виду за допомогою суфіксів **-уч- (-юч-), -ач- (-яч-)**. Наприклад: *читають – читаючий, обговорюють – обговорюючий, відпочивають – відпочиваючий.*

На сучасному етапі розвитку термінології мовознавці пропонують вживання суфікса **-увальн- (ий)**: *підтверджувальний, виправдувальний, коригувальний, функціонувальний.*

Активні дієприкметники минулого часу утворюються від основи неозначеної форми дієслів доконаного виду за допомогою суфікса **-л-**. Наприклад; *осісти – осілий, дозріти – дозрілий.*

Активні дієприкметники з суфіксом **-ш- (-вш-)**, в українській літературній мові тепер не вживаються. Вони замінюються описовою формою: *той, що переміг (перемігший), той, що побудував (побудувавши), той, що розподілив (розподіливши).*

Дієприкметники, що виражають ознаку предмета, яка зазнає на собі дії іншого предмета, є п а с и в н и м и. Наприклад: *підписаний акт, забетонований фундамент, збережений документ.*

Пасивні дієприкметники мають форму тільки минулого часу. Творюються вони від перехідних дієслів переважно доконаного виду додаванням суфіксів **-н-, -ен-, (-єн-), -т-** Наприклад: *писати – писаний, зберігати – збережений, адресувати – адресований, попереджати – попереджений, оформити – оформлений, закрити – закритий.*

Дієприкметник із залежними словами утворює дієприкметниковий зворот. Наприклад: *Прокурор, продумуючи зміст і структуру промови, чітко визначає всі доводи й судження, які він має намір висловити суду.*

Дієприкметники вживаються здебільшого в книжній писемній мові (зокрема, в науковому та діловому стилях), де вони виконують роль уточнення. Це використовується для чіткого оформлення думки.

Дієприкметники можуть втрачати дієслівні ознаки часу, виду, стану, а також здатність керувати іменниками. Тоді вони виражають постійну, сталу ознаку предмета не відрізняються від прикметників, наприклад: *вихована людина, блискучий ритор, сіяне борошно.* Це називається ад'єктивацією дієприкметників.

Запам'ятаймо: дієприкметники відрізняються від прикметників наголосом. У дієприкметниках наголос переважно на корені, а в прикметниках – на суфіксі. Наприклад: *учений – учений, варений – варений.*

Вправи:

1. Пригадайте і запишіть дієслова, що зустрічаються у Вашій професійній лексиці, утворіть від них пасивні дієприкметники та складіть з ними речення.

2. Від поданих дієслів утворіть активні дієприкметники, складіть з ними речення.

Виголошують, аргументують, захищають, стверджують, заперечують, систематизують, передбачають, здійснюють, обґрунтовують, перевіряють, пропонують, підписують, посилають, супроводжують, постачають, приймають, розповідають, допускають, засідають, міркують, відтворюють, перераховують.

ДІЄПРИСЛІВНИК

Д і є п р и с л і в н и к – це незмінювана дієслівна форма, яка, пояснюючи в реченні основне дієслово – присудок, виражає додаткову дію. Наприклад:

***Проголошуючи** промову за тезами, молоді правники-ритори виробляють майстерність говорити публічно* (В. Молдован).

Деякі мовознавці розглядають дієприслівник як окрему частину мови.

Дієприслівники близькі до дієслова, бо вони означають дію: *писати – пишучи, бачити – бачачи, слухати – слухаючи, читати – читаючи*.

Дієприслівники близькі і до прислівника, бо вони пояснюють у реченні самостійну дію:

Наприклад: ***Сформулювавши** переконливо висновки, захисник довів, що в даному випадку виправдання – правильний шлях правосуддя*.

Дієприслівники мають форму **недоконаного** або **доконаного** виду.

Недоконаний вид означає, що додаткова дія не закінчена і відбувається одночасно з головною. Наприклад: ***Слухаючи** судові промови, судді подумки простежують пройдений шлях шукання істини*.

Дієприслівники доконаного виду означають, що додаткова дія відбувається раніше від головної, вираженої дієсловом. Наприклад: ***Проаналізувавши** процесуальні докази, захисник почав обґрунтовувати свої міркування*.

Дієприслівники утворюються від дієслівних форм. Дієприслівники недоконаного виду утворюються від третьої особи множини теперішнього часу за допомогою суфіксів **-уч, -юч, -ач, -яч**: *обґрунтовують – обґрунтовуючи, реагують – реагуючи, вивчають – вивчаючи*.

До складу дієприслівників недоконаного виду може входити частка **-сь(-ся)**: *надіючись, домовляючись, сподіваючись, розташовуючись*.

Дієприслівники доконаного виду утворюються від форми дієслова в минулому часі за допомогою суфікса **-ши (-вши)**: *зібрав – зібравши, доказав – доказавши, попередив – попередивши*.

Дієприслівники доконаного виду також вживаються із часткою **-сь (-ся)**. Наприклад: *розписавшись, надивившись, піднявшись*.

У реченні дієприслівник виступає у ролі обставини часу, мети, причини, умови, способу дії. Наприклад: **Виконуючи** функцію захисту, адвокат висловлює свою думку про значення доказів у справі та наявність обставин, що виправдовують підзахисного (способу дії).

Дієприслівники іноді втрачають ознаки дієслова і набувають значення прислівників. Цей процес називається адвербіалізацією.

Пор.: **Читаючи і пишучи**, ми удосконалюємо знання з мови (дієприслівник). *Слухачі аплодували стоячи, перемога безперечна* (адвербіалізований дієприслівник).

На основі дієприслівника виник складений сполучник: *зважаючи – зважаючи на те, що; незважаючи – незважаючи на те, що.*

Наприклад: **Зважаючи на те**, що адвокат проголошує свою промову після прокурора, він повинен внести щось нове у висвітленні фактів.

Дієприслівники з пояснювальними словами називаються дієприслівниковим зворотом і на письмі виділяються комами. Наприклад: *Адвокат, взявши участь у судовому засіданні, обґрунтовано виклав мотиви захисту.*

Вправи:

1. Від поданих дієслів утворіть дієприслівники і складіть з ними якомога більше речень, які б вказували на Ваше професійне спрямування.

Затверджувати, спостерігати, відчувати, розповідати, відповідати, перемагати, розмовляти, вивчати, виробляти, слухати, готувати, працювати, складати, дбати, прагнути, усвідомлювати, керувати, приймати, виконувати, контактувати, перетворювати, слугувати, використовувати, відкривати, порівнювати, заявляти, завершувати, відшліфувати, обґрунтувати, налагоджувати, виникати, реагувати, здобувати, переносити, доказувати, розуміти, розглядати, зміцнювати, вирішувати, набувати, виводити, створювати, схвалювати, відтворювати, дозволяти, навчати, промовляти, підписувати, реєструвати, надихати, збирати, опрацьовувати, попереджати, розподіляти, поглиблювати, підкреслювати.

2. Прочитайте текст. Випишіть дієслова, утворіть від них дієприслівники.

Розрізняють три історичні форми кримінального процесу:

– Змагальний або обвинувальний, коли порушення справи, весь її хід визначається діями обвинувача. Такий процес існував у Ста-

родавній Греції – геліоський суд, Стародавньому Римі – постійні квестії. Обвинувальний процес був і у Київській Русі за часів Володимира Великого та Ярослава Мудрого.

– Інквізиційний, який зародився у стародавньому Римі, в Європі був поширений у XIII-XVII століттях. Щодо України, то даний процес існував за часів правління Петра I. Інквізиційний процес являв собою попереднє розслідування. Судовий розгляд і винесення вироку були по суті його доповненням. Процес стає таємним і письмовим. Застосування фізичної сили вважалося звичайним засобом одержання показань.

– Змішаний, який з'явився у Франції після революції 1789 року. Офіційно був закріплений у кодексі Наполеона. Відповідно у цій формі процес поділяється на дві частини: розслідування і розгляд справи. Для цієї форми характерні такі принципи, як гласність, усність, право обвинуваченого на захист (*Посіб.*).

ПРИЙМЕННИК

П р и й м е н н и к – незмінне службове слово, яке вказує на синтаксичне підпорядкування іменника іншим словам у реченні або словосполученням.

Наприклад: *Захисник у своїй промові всі факти і докази розглядає під кутом інтересів підсудного* (В. Молдован).

Прийменник має лексичне і граматичне значення.

Лексичне значення прийменника – це властивість виражати з м і с т о в і відношення між словами. Воно залежить від значення з'єднувальних прийменником слів і відрізняється від лексичного значення самостійних частин мови, а саме тим, що прийменникові не властива предметна співвідносність. Він позбавлений речового змісту і тримає зв'язок із ним лише через посередництво слів (назв).

Граматичне значення прийменника – це його властивість указувати на характер с и н т а к с и ч н и х відношень між словами (підрядний зв'язок). Воно не залежить від значення тих слів, які прийменник з'єднує.

За походженням прийменники поділяються на прості (первинні) і похідні (вторинні).

П р о с т і прийменники: **в, до, від, у, з, за, над, біля, при, про, через, без, для, по, серед**. Вони з однією кореневою основою.

П о х і д н і прийменники: **попід, навколо, спереду, поза, понад, перед, близько, посеред**. Вони утворилися від інших частин мови і не використовуються як префікси дієслів.

За морфологічною будовою прийменники поділяються на:

п р о с т і: **в, у, до, на, з, за, під, перед**;

с к л а д н і: **з-за, з-між, з-над, з-поза, з-поміж, з-під, з-понад, поміж, проміж, заради**, утворені сполученням двох або кількох простих прийменників;

с к л а д е н і: **з метою, в галузі, під час, по лінії, поруч з, незалежно від, незважаючи на, відповідно до, у зв'язку з**, утворені з одного або двох прийменників, іменника з прийменником, прислівника з прийменником; їх ще називають прийменниковими зворотами.

Правопис прийменників

Прийменники завжди вживаються з іменними частинами мови (в непрямих відмінках), стоять перед ними і пишуться окремо.

Разом пишуться прийменники, утворені від двох простих: *понад, навколо, поміж*. Але ті, що в першій частині закінчуються на приголосний *з* – пишуться через дефіс; *з-за, з-над, з-поміж, з-поза, з-понад*.

Разом пишуться похідні прийменники прислівникового, відіменного та дієслівного походження: *завдяки, всупереч попереду*.

Складені прийменники, що утворилися із самостійних частин мови та прийменників – пишуться окремо: *з метою, в галузі, згідно з, незалежно від, відповідно до*.

До речі, прийменник *відповідно до* вживається з родовим відмінком іменника: *відповідно до програми, відповідно до чинного законодавства*. Прийменник *згідно з* керує орудним відмінком іменника: *згідно з наказом, згідно з рішенням*. Обидва ці прийменники типові для офіційно-ділового стилю і вільно взаємозамінюються. Але не слід вживати *відповідно з, згідно до*. Це неправильно. Не вживається в українській літературній мові і прийменникова сполука у *відповідності* – це калька з російського *в соответствии*.

В українській мові вживання прийменника **по** – обмежене. Він може слугувати в сполученнях типу: *наказ по відділенню, колеги по роботі, черговий по району*.

А, скажімо, конструкції з прийменником **по** при значенні тривалості чи повторюваності дії створюють синонімічний ряд з безприйменниковою конструкцією – іменником в орудному відмінку (пор.: *інформувати по телефону – інформувати телефоном*). Конструкція орудного відмінка є загальноновживаною в мові.

Вправи:

1. Складіть 15 речень, в яких вживалися б складні та складені прийменники. Прокоментуйте їх правопис.

2. Побудуйте речення з поданими прийменниковими конструкціями. Поясніть їх правопис.

На захист, на адресу, згідно з законом, за наказом, на прохання, на вимогу, за дорученням, взяти до уваги, взяти до відома, у повному обсязі, на користь, за контрактом, за згодою, на підставі, за участю, з усіх питань, з метою, відповідно до, на щастя.

Сполучник

С п о л у ч н и к – це службова частина мови, що поєднує члени речення і частини складного речення.

Наприклад: *Закони створені для того, щоб сильний не був всемогутнім* (прислів'я).

За будовою сполучники поділяються на дві групи: невивідні (прості) і вивідні (складні та складені).

Н е в и в і д н і (прості) – це найдавніші за походженням сполучники, які не утворені від інших слів і тому не розкладаються на частини. Пишуться вони разом: **і, ні, але, бо, то, та, чи**.

В и в і д н і (складні й складені) – це сполучники пізнішого часу, утворені від інших сполучників, займенників, прислівників, дієслів і часток; складні сполучники виникли внаслідок поєднання в одному слові двох частин мови: **аби (а+би), зате (за+те), проте (про+те), щоб (що+б), якби (як+би), якщо (як+що), якже (як+же)**; складені сполучники виникли внаслідок поєднання відмінкових форм займенника **той** або інших повнозначних частин мови із сполучниками **що, щоб** та прислівником **як**: *тому що, від того що, через те що, для того щоб, в міру того як, внаслідок того що, незважаючи на те що, так щоб*.

За структурою сполучники поділяються на о д и н и ч н і (**і, а, але, так**); п о в т о р ю в а н і (**і - і, ні - ні, або - або, то - то, чи то - чи то, не то - не то**); п а р н і (**не тільки - але, якщо - то, як - так, хоч - але**).

За значенням сполучники поділяються на с у р я д н і й п і д р я д н і.

Сполучники сурядності поєднують рівноправні члени речення або частини складного речення.

Сполучники сурядності поділяються на: є д н а л ь н і: **і (й), та(і), також, теж**; п р о т и с т а в н і: **а, але, проте, зате, однак**; р о з д і л о в і: **або, то-то, чи-чи, хоч-хоч**, а також п о я с н ю в а л ь н и й сполучник **тобто**.

Сполучники підрядності виражають підпорядкування, залежність однієї частини в реченні від іншої і, отже, сполучають підрядну частину з головною.

Підрядні сполучники не піддаються чіткій класифікації.

До підрядних належать сполучники **що, щоб, як, якби, якщо, мов, немов, наче, неначе, неначебто, ніби, те що, для того щоб, дарма що, незважаючи на те що, тимчасом як** та ін.

Запам'ятайте: можлива заміна одного сполучника іншим – це один із видів удосконалення форми вислову. Скажімо, при підрядному означальному реченні найпоширенішими є сполучники: **який, що**, їм синонімічні: **котрий, де, куди, коли**.

Також багаті синонімічними відтінками порівняльні сполучники: **мов, мовби, як, наче, неначе, ніби**.

Правопис сполучників

Складні сполучники завжди пишуться разом: **отже, тож, також, теж, ніж, аніж, якщо, якби, мовби, мовбито, немов, немовбито, начеб, начебто, неначе, ніби, нібито, тобто, щоб, причому, причому**.

Примітка: Сполучники *проте, зате, притому, причому, тож, теж, щоб, якби, якже*, які пишуться разом, слід відрізнити під однозвучного поєднання повнозначного слова (займенника чи прислівника) з прикметником або часткою. Сполучник як службове слово поєднує члени речення або окремі речення. Однозвучні сполучення слів виступають членами речення, до них можна поставити питання.

Наприклад: ***Щоб** показати місце і роль кожного доказу в матеріалах справи – необхідно добре попрацювати. Шукали, за **що** б зачепитись.*

Пишуться через дефіс: **тому-то (тим-то), отож-то, тільки-но**.

Складені сполучники завжди пишуться окремо: **тому що, через те що, подібно до того як, після того як, задля того щоб, в міру того як, внаслідок того що, для того щоб, тимчасом як, незважаючи на те що, з тим щоб, замість того щоб**.

Вправи:

1. Запишіть 10 речень, в яких були б вивідні сполучники, підкресліть їх і поясніть правопис.

2. Прочитайте текст. Виділіть сполучники і з'ясуйте їх стилістичну роль у даному тексті.

Державна служба – професійна діяльність щодо практичного виконання завдань і функцій держави осіб, які обіймають посади в державних органах та одержують заробітну плату за рахунок державних коштів. Завдання Д. с. зумовлюються функціями держави і полягають у забезпеченні внутрішньої і зовнішньої безпеки, ефективного функціонування інфраструктури економіки, соціальної

сфери та ін. На Д. с. покладено відповідальність за збереження стабільності та принципів правової держави, забезпечення свобод окремих громадян, тобто цілей, закріплених Конституцією України. Д. с. ґрунтується на таких основних принципах: служіння народу України; демократизм і законність; гуманізм і соціальна справедливість; пріоритет прав людини і громадянина; професіоналізм, компетентність, ініціативність, чесність, відданість справі; персональна відповідальність за виконання службових обов'язків і дисциплінованість; дотримання прав і законних інтересів органів місцевого і регіонального самоврядування; дотримання прав підприємств, установ і організацій, об'єднань громадян. Право на Д. с. мають громадяни України незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової і національної належності, статі, політичних поглядів, релігійних переконань, місця проживання, які здобули відповідну освіту і професіональну підготовку. Державні службовці користуються всіма правами і свободами, крім деяких правових обмежень, безпосередньо пов'язаних з етикою їх поведінки. Органом управління Д. с. в державних органах та їх апараті є Головне управління державної служби при Кабінеті Міністрів України. Правовою основою Д. с. є Закон України “Про державну службу” (*Юрид. довід.*).

ЧАСТКИ

Ча́стка – службова частина мови, яка надає окремим словам і реченням певних смислових чи емоційних відтінків. Наприклад: ***Якраз** Стародавня Греція, Стародавній Рим в епоху демократичного розквіту стали своєрідною скарбницею риторики і ораторського мистецтва* (Посіб).

За синтаксичними можливостями частки поділяються на ті, що мають вільне, відносно вільне та фіксоване місце в реченні.

За особливостями функціонування частки поділяються на: фразові та слово- і формотворчі.

Фразові частки оформлюють певний тип речення, виражають ставлення мовця до змісту всього речення або виділяють один із компонентів речення. Наприклад: ***Ось** є приклад умілого і глибокого поєднання юридичного і психологічного аналізу обставин.*

За функціонально-семантичними особливостями фразові частки поділяються на групи:

– частки, що виражають різні змістові відтінки значення слів, словосполучень, речень (**ось, он, це, то; саме, якраз, точно, власне; навіть, тільки, лише, хоч, хоча (б), аж, же (ж)** та ін.);

– частки, що виражають модальні і модально-вольові відтінки значень (**мабуть, ніби, ледве чи; так, авжеж, еге ж; не, ні; чи, хіба, невже** та ін.);

– емоційно-експресивні частки, що виражають емоційну оцінку висловлювань та експресивно-підсилювальні частки, які підсилюють виразність мовлення (**як, який, що то за; адже, куди там, от уже, де там** та ін.)

Словотво́рчі частки завжди виступають у сполученні з іншими словами. Словотворчу роль у мові відіграють частки: **будь-, -небудь, казна-, хтозна-, -завгодно, -сь, аби-, де-, не-, ні-, -би, -б, -же, -ж.**

За допомогою їх утворюються неозначені і заперечні займенники, прислівники, сполучники. Наприклад: **хто-небудь, будь-який, якийсь, мовби, щоб, ніхто, немов.**

Формотворчі частки використовуються для творення різних граматичних форм:

– умовного способу – **би, б** (*Керівник виробничої практики вимагав діяльності, яка **б** спиралася на практичні навички у різних галузях*);

– наказового способу – **хай, нехай** (*Нехай буде вислухана і друга сторона*);

– форми давноминулого часу – **був, була, було** (“Риторика” невідомого автора, яка дійшла до нас у тридцяти шести списках, створена **була** у 1620 році);

– вищого ступеня порівняння прикметників – **най-** (для підсилення форм вищого ступеня порівняння прикметників використовуються частки **що-, як-**): **най**досвідченіший, **щонай**цікавіший, **якнай**спритніший.

Правопис частки **не**

Частка **не** з усіма частинами мови пишеться **о к р е м о**, якщо вона має заперечне значення, а якщо є префіксом – пишеться **р а з о м**. Наприклад: **Не** можна вирішувати судову справу, вислухавши тільки одну сторону. **Необхідні** факти і обставини мають бути дослідженими, тоді їх оцінка в захисній промові матиме переконливий характер.

Р а з о м частка **не** пишеться:

– з іменниками, прикметниками, дієсловами (дієприслівниками), прислівниками, які без **не** не вживаються: *несуттєво, незначний, неправомірний, нерідко, необхідно, незаперечний, не-об’єктивність*;

– з іменниками, прикметниками, прислівниками, якщо в сполученні з префіксом вони набувають нового, протилежного значення і їх можна замінити синонімом: *неголосно* (тихо); *небагато* (мало);

– коли слова з **не** утворюють єдине поняття: *нефахівець, неповнолітній, невіглас, немов*;

– у складі префікса **недо-**, що означає неповноту ознаки чи дії в іменниках, прикметниках, дієсловах, дієприкметниках, дієприслівниках, прислівниках: *недопустимо, недописаний, недостатньо, недооцінювати, недослухано, недочитано*.

О к р е м о частка **не** пишеться:

– з іменниками, прикметниками, прислівниками, дієприкметниками при наявності протиставлення: *не мало, а багато*;

– у реченні таке протиставлення може бути відсутнє, але його можна домислити: *це не адвокат (а прокурор)*;

Примітка. Якщо зіставляються не прямо протилежні поняття, а суміжні, між якими можна поставити сполучник **але**, то **не** зі словами пишеться **разом**: *голос мав невисокий, але приємний; читав неголосно, але виразно*. Якщо

ж протиставлення в реченні відсутнє, то **не** з прикметниками і прислівниками пишеться **разом** або **окремо**, залежно від змісту: при ствердженні – **разом**, при запереченні – **окремо**. Наприклад: *Цей виступ незрозумілий. Ця юридична консультація не приватна.*

– з дієсловами, числівниками, прийменниками, сполучниками, частками, з деякими прислівниками та дієприслівниками, із займенниками та дієслівними формами на **-но**, **-то**: *не один, не про тебе, не тільки, не потрібно, не там, не ти, не то...не то, неможна, не зроблено, не виконано* (але: **неабиякий**);

– з прикметниками, прислівниками, перед якими стоять слова типу: **далеко**, **зовсім**, **аж ніяк**, **нітрохи** тощо: *аж ніяк не нова тема; зовсім не близько йти.*

Правопис частки **ні**

Якщо частка **ні** виступає префіксом, то пишеться **р а з о м**, якщо часткою – **о к р е м о**. Наприклад: **Ніхто** не може передати другому більше прав, ніж міг би мати сам (юрид. афоризм). **Ні в кого** не було крацих доказів, ніж у адвоката.

Р а з о м частка **ні** пишеться:

– із займенниками та прислівниками: *ніякий, нічий, ніхто, ніщо, ніколи, нікуди, ніде, нізвідки;*

– з іменниками, прикметниками та прислівниками, які без **ні** не вживаються: *нічия, ніяково.*

О к р е м о частка **ні** пишеться:

– якщо між часткою **ні** і займенником у непрямому відмінку стоїть прийменник: *ні від кого, ні від чого, ні з ким, ні з чим, ні в чому, ні при чому, ні при кому, ні на кому, ні на чий;*

– коли частка **ні** вживається як повторюваний єднальний сполучник із заперечним значенням: *ні малий, ні великий; ні новий, ні старий;*

– у нерозкладних словосполученнях: *ні світ ні зоря; ні се ні те; ні туди ні сюди; ні пава ні тава.*

Вправи:

1. Складіть 10 речень, в яких частки *не, ні* пишуться зі словами разом та окремо.

2. Прочитайте текст. Виділіть частки, сформуйте за групами та визначте їх роль у реченні.

Кожна особа має право на свободу та особисту недоторканність. Ніхто не може бути заарештований, триматися під вартою інакше як за вмотивованим рішенням суду. У разі нагальної необхідності запобігти злочину можливе затримання і без рішення суду, але лише на 72 години.

Кожен затриманий має право оскаржити рішення про затримання. Кожному гарантується недоторканність житла, не допускається проникнення у житло без вмотивованого рішення суду. Але у виняткових випадках, пов'язаних із врятуванням життя людей і майна проникнення у житло можливе і без рішення суду. *(Із навчального посібника).*

Розділ IV

ПРАКТИЧНИЙ ЦИКЛ: КРИМІНАЛЬНО- ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ

Текст процесуальних документів має відповідати загальним правилам мови, якою ведеться судочинство та вимогам щодо їх складання

Руслан Кацавець.

У розділі подаються зразки процесуальних документів у кримінальних справах на досудових стадіях кримінального судочинства. Вони різняться підставами, структурою, текстовим викладом, обсягом.

Містяться фабули кримінальних справ, що слугують навчальним матеріалом для практичних занять. Вони призначені для ігрового проведення слідчих дій та складання процесуальних документів.

Ігрові заняття можуть проводитись за бажанням. Вони спрямовані на самостійне мислення, вироблення уміння приймати потрібні рішення та правильно їх фіксувати.

Адже за відсутності практичної підготовки важко самостійно зорієнтуватися у складанні процесуальних документів. Подані зразки процесуальних документів – допоможуть у цьому.

Отже, правдиве відображення і грамотне записання конкретних фактів – основа процесуальних документів. Крім того, це рівень професійної підготовки фахівців; культура і престиж правничої професії..

1. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ СТАДІЇ ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ

ПРОТОКОЛ усної заяви про злочин

м. _____

“ ____ ”. _____ 20__ р.

Складання протоколу

розпочато о ____ год. ____ хв.

закінчено о ____ год. ____ хв.

Слідчий _____

з дотриманням вимог статей 95, 97 КПК України у своєму робочому кабінеті прийняв усну
заяву про вчинений злочин від _____ року народження, яка (який)

(Прізвище, ім'я, по батькові)

проживає у _____, працює _____.

(Адреса)

Особа заявника засвідчена відповідно до паспорта громадянина України серії ____
№ _____, виданий _____

Заявника _____ попереджено про кримінальну відповідальність за ст.
383 КК України щодо завідомо неправдивого повідомлення про вчинення злочину. Йй також
роз'яснено передбачене ст. 52-1 КПК України право на забезпечення безпеки у випадку наяв-
ності реальної загрози її життю, здоров'ю, помешканню чи майну.

_____
(підпис заявника)

Заявник _____ заявив:

_____
_____
_____

Протокол мною прочитаний, з моїх слів записано правильно.

Заявник _____
(підпис)

_____
(розшифрування підпису)

Протокол склав: _____
(підпис)

_____
(розшифрування підпису)

ПОСТАНОВА

про порушення кримінальної справи та прийняття її до свого провадження

м. _____ “ ” _____ 20__ р.

Слідчий слідчого _____,
розглянувши матеріали дослідної перевірки заяви _____,
(прізвище, ім'я, по батькові)

ВСТАНОВИВ:

Беручи до уваги, що матеріали містять достатні дані, котрі вказують на наявність ознак злочину, керуючись статтями 94, 98, ч. 2 ст. 113 КПК України, –

ПОСТАНОВИВ:

Порушити кримінальну справу стосовно _____ за ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 186 КК України.

1. Кримінальну справу прийняти до свого провадження та приступити до проведення досудового слідства.
2. Про прийняте рішення повідомити зацікавлених осіб.
3. Копію постанови направити прокурору _____ району м. Кисва.

Слідчий _____
(підпис)

_____
(розшифрування підпису)

ПОСТАНОВА
про відмову в порушенні кримінальної справи

м. _____

“ ____ ” _____ 20__ р.

Слідчий _____

розглянувши матеріали дослідної перевірки заяви _____,

ВСТАНОВИВ:

_____
_____
_____
_____
_____
_____

Беручи до уваги, що в матеріалах перевірки відсутні достатні дані, які б вказували на ознаки злочину, _____ керуючись п. 1 ч. 1 ст. 6, п. 2 ч. 2 ст. 97, ст. 99 КПК України, -

ПОСТАНОВИВ:

1. У порушенні кримінальної справи за даним фактом відмовити у зв'язку з відсутністю події злочину.
2. Про прийняте рішення повідомити зацікавлених осіб.
3. Копію постанови направити прокурору

_____

Слідчий _____
(підпис)

_____ (розшифрування підпису)

2. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЗАГАЛЬНИХ ПОЛОЖЕНЬ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

ПОСТАНОВА

про прийняття кримінальної справи до свого провадження

Слідчий _____,
розглянувши матеріали кримінальної справи № _____, порушеної за ознаками
злочину, передбаченого _____ - КК України,

ВСТАНОВИВ:

_____
_____
_____

За цим фактом відділом дізнання _____
_____ порушена кримінальна справа за ознаками злочину, передба-
ченого _____ КК України, що постановою від “___” _____ 20__ р. на-
правлена для провадження досудового слідства.

Беручи до уваги, що відповідно до ст. 111 КПК України, провадження досудового слідства у
цій кримінальній справі є обов'язковим, а також те, що його провадження доручено мені,
керуючись ч. 2 ст. 113КПК України,-

ПОСТАНОВИВ:

1. Прийняти кримінальну справу до свого провадження та приступити до досудового
слідства.
2. Копію постанови направити прокурору

_____

Слідчий _____
(підпис)

_____ (розшифрування підпису)

ПОСТАНОВА
про визнання особи потерпілим

м. _____ “ ___ ” _____ 20__ р.

Слідчий _____
_____,
розглянувши матеріали кримінальної справи № _____, порушеної за ознаками злочину, передбаченого _____ КК України, -

ВСТАНОВИВ:

_____
_____
_____
_____
_____

Беручи до уваги, що суспільно небезпечними діями _____, завдано фізичної та моральної шкоди _____, керуючись статтями 49 і 22 КПК України,

ПОСТАНОВИВ:

Визнати _____ потерпілим у цій кримінальній справі, про що йому повідомити.

Слідчий _____ (підпис) _____ (розшифрування підпису)

Відповідно до вимог ст. 122 КПК України потерпілому _____, роз'яснено, що він має право:

1. Подавати докази.
2. Заявляти клопотання.
3. Знайомитися з усіма матеріалами справи з моменту закінчення досудового слідства, а у справах, в яких досудове слідство не проводилося, після призначення справи до судового розгляду.
4. Заявляти відводи.

5. Подавати скарги на дії особи, котра провадить дізнання, слідчого, прокурора та суду, а також подавати скарги на вирок або ухвали суду і постанови судді.

6. Брати участь у судовому розгляді справи.

7. За наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

З постановою ознайомлений, вищевказані права мені роз'яснені.

Потерпілий

“ ___ ” _____ 20__ р.

_____
(підпис)

_____
(розшифрування підпису)

Слідчий

_____
(підпис)

_____
(розшифрування підпису)

ПІДПИСКА

про нерозголошення даних досудового слідства

м. _____ “___” _____ 20__р.

Я, потерпілий у кримінальній справі № _____,

_____

(півзвище, ім'я, по бійкові)

на підставі ст. 121 КПК України, даю цю підписку слідчому слідчого відділу _____ про те, що зобов'язуюся не розголошувати без його дозволу даних досудового слідства у справі.

Водночас, мені роз'яснено, що у випадку порушення цієї підписки я можу бути притягнутий до кримінальної відповідальності за ст. 387 КК України.

_____
(підпис потерпілого)

Підписку відібрав:
слідчий

_____
(підпис)

_____
(розшифрування підпису)

3. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ПРОВАДЖЕННЯ СЛІДЧИХ ДІЙ

ПРОТОКОЛ

пред'явлення предмета для впізнання

м. _____

“ ____ ” _____ 20 ____ р.

Упізнання розпочато о ____ год. ____ хв.

закінчено о ____ год. ____ хв.

Слідчий

_____
у зв'язку з провадженням у кримінальній справі № _____, відповідно до вимог статей 85,176 КПК України, склав цей протокол про таке.

Цього дня у приміщенні _____ при природному освітленні з дотриманням вимог ст. 175 КПК України у присутності понять:

1. _____, який (яка) мешкає

_____
(прізвище, ім'я, по батькові) (адреса)

2. _____, який (яка) мешкає

_____
(прізвище, ім'я, по батькові) (адреса)

яким, згідно зі ст. 127 КПК України, роз'яснено їхній обов'язок бути присутніми при провадженні слідчої дії та своїми підписами засвідчити відповідність записів у протоколі, а також їхнє право робити зауваження з приводу проведеної слідчої дії, що підлягають обов'язковому занесенню до протоколу,

_____
(підпис понятого)

_____
(підпис понятого)

Потерпілому в цій справі _____ Пред'явлено такі предмети:

1. _____

2. _____

3. _____

У відсутності особи, що впізнає, за пропозицією слідчого поняті на власний розсуд прикріпили до курток номерки 1, 2, 3 та розмістили їх на столі в один ряд.

Після цього до кімнати для впізнання був запрошений потерпілий

_____

Потерпілий _____ попереджений слідчим про кримінальну відповідальність щодо завідомо неправдивих показань за ст. 384 КК України.

_____
(підпис потерпілого)

Серед пред'явлених речей, потерпілий _____

_____
_____

У процесі впізнання застосовувалася фотозйомка фотоапаратом “Кенон”.

Протокол учасникам слідчої дії зачитав у голос слідчий. Заяв і зауважень від учасників слідчої дії не має.

Потерпілий _____
(підпис) (розшифрування підпису)

Поняті: _____
(підпис) (розшифрування підпису)

_____
(підпис) (розшифрування підпису)

Слідчий _____
(підпис) (розшифрування підпису)

Проведення особистого обшуку

САНКЦІОНУЮ

Прокурор _____ району м. Києва

_____
(підпис)

_____
(розшифрування підпису)

“ ___ ” _____ 20__ р.

М. П. (гербова)

ПОСТАНОВА

про проведення особистого обшуку

М. _____

“ ___ ” _____ 20__ р.

Слідчий слідчого відділу _____,

розглянувши матеріали кримінальної справи № _____ про злочин, передбачений
_____ КК України, -

В С Т А Н О В И В:

_____
_____
_____
Допитаний у справі _____ повідомив, _____
_____
_____

Беручи до уваги, що у справі є достатні підстави вважати, _____
_____
_____

_____ керуючись статтями 177, 184 КПК України, -

ПОСТАНОВИВ:

Піддати особистому обшуку _____, котрий мешкає за адресою _____, з метою виявлення та вилучення в нього _____”.

Слідчий

_____ (підпис)

_____ (розшифрування підпису)

Постанова мені оголошена
” ____ ” _____ 20__ р.

_____ (прізвище, ім'я, по батькові)

_____ (підпис)

ПОСТАНОВА
про проведення виїмки

м. _____

“ ____ ” _____ 20__ р.

Слідчий слідчого відділу _____ розглянувши матеріали кримінальної справи № _____ про злочин, передбачений _____ КК України, -

В С Т А Н О В И В :

_____
_____
_____

Допитаний у справі _____ повідомив, _____

_____
_____

Беручи до уваги, _____

_____
_____ керуючись ст. 178 КПК України, -

ПОСТАНОВИВ :

Провести виїмку _____,

Що перебуває _____

Слідчий

_____
(підпис)

_____
(розшифрування підпису)

Постанова мені оголошена “ ____ ” _____ 20__ р.

_____
(підпис)

_____
(розшифрування підпису)

ПІДПИСКА
про зберігання речових доказів

Я, потерпілий у кримінальній справі № _____, _____,
(прізвище, ім'я, по батькові)

мешкаю за адресою: _____ Даю цю підписку
слідчому _____ про таке.

У порядку, передбаченому ч. 3 ст. 79 КПК України, мені передано речі, котрі є речовими доказами у справі і зазначені у постанові від “___” _____ 20__ р. Зобов'язуюся зберігати їх до прийняття рішення у справі.

Водночас мені роз'яснено, що у випадку порушення цієї підписки я можу бути притягнутий до кримінальної відповідальності за ст. 388 КК України.

“___” _____ 20__ р. _____
(підпис потерпілого)

Підписку відібрав:

Слідчий _____
(підпис) _____
(розшифрування підпису)

ПОСТАНОВА
про проведення освідування

м. _____ “ ____ ” _____ 20__ р.

Слідчий _____, розглянувши матеріали кримінальної справи № _____, порушеної за ознаками злочину, передбаченого _____ КК України, –

ВСТАНОВИВ:

Беручи до уваги необхідність виявлення та засвідчення наявності в підозрюваного Литвинюка М. В. на тілі слідів злочину, а також те, що для цього необхідно провести судово-медичне освідування, керуючись статтями 130, 193 КПК України, –

ПОСТАНОВИВ:

Слідчий _____ (підпис) _____ (розишфровка підпису)

Постанову мені оголошено _____ (підпис підозрюваного) _____ (розишфрування підпису)

“ ____ ” _____ 20__ р.

ПОСТАНОВА

про призначення судово-медичної експертизи

м. _____ “ ____ ” _____ 20 ____ р.

Слідчий _____,
розглянувши матеріали кримінальної справи № _____, порушеної за ознаками
злочину, передбаченого ч. 1 ст. 122 КК України, -

ВСТАНОВИВ:

_____
_____
_____
_____

П О С Т А Н О В И В:

_____
_____
_____

Експерту вирішити наступне:

- а) _____
- б) _____
- в) _____
- г) _____

3. Для дослідження експертові надати _____
_____

4. Для ознайомлення експертові надати матеріали кримінальної справи № _____

5. Копію постанови направити для виконання експертам _____
_____

Слідчий _____
(підпис) (розшифрування підпису)

4. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ПІДОЗРЮВАНОВОГО, ОБВИНУВАЧЕНОГО НА ЗАХИСТ

ПРОТОКОЛ

роз'яснення підозрюваному (обвинуваченому) права мати захисника

м. _____ “__” _____ 20__ р.

Слідчий слідчого відділу _____
у зв'язку з провадженням у кримінальній справі № _____, порушеній за
ознаками злочину, передбаченого _____ КК України, керуючись ст. 21 КПК
України, склав цей протокол про таке. Згідно зі статтями 21, 43-1 КПК України, роз'яснив
підозрюваному _____ його право мати захисника та поба-
чення з ним до першого допиту; а також положення статей 44-48, 93 КПК України щодо учас-
ті захисника у справі й оплати його праці.

Підозрюваний _____, ознайомившись зі своїм правом мати захисника, заявив:

_____
Протокол мною прочитаний, записано правильно.
_____
_____

Підозрюваний _____

(підпис)

(розшифрування підпису)

Слідчий _____

(підпис)

(розшифрування підпису)

Адвокату адвокатського об'єднання

_____
_____
Копія: обвинуваченому у кримінальній
справі № _____
_____

ПОВІДОМЛЕННЯ
про усунення захисника від участі у справі

М. _____

Повідомляю, що, відповідно до постанови про усунення захисника від участі у справі від
“___” _____ 20__ р., на підставі п. 2 ч. 2 ст. 61 КПК України (у зв'язку із зупиненням
дії свідництва про право на заняття адвокатською діяльністю), згідно з ч. 2 ст. 6-1 КПК
України, захисник _____ усунений від участі у кримінальній справі №

_____
(прізвище, ім'я, по батькові)

Слідчий слідчого відділу _____

_____
(підпис)

_____
(розшифрування підпису)

Голові _____ суду

_____
_____

ПОДАННЯ
про усунення захисника віа участі у справі

м. _____ “ ____ ” _____ 20__ р.

Слідчий слідчого відділу _____,
розглянувши матеріали кримінальної справи № _____, порушеної за ознаками злочину, пе-
редбаченого _____ КК України, -

В С Т А Н О В И В :

_____
_____
_____
_____
_____
_____

Беручи до уваги вищевикладене, з метою усунення обставин, які виключають участь у справі захисника, керуючись ч. 4 ст. 61, ч. 3 ст. 61' КПК України, -

П Р О Ш У :

Винести постанову про усунення захисника-адвоката _____, від участі у цій кримінальній справі.

Для розгляду надати судді матеріали кримінальної справи № _____.

Слідчий _____ (підпис) _____ (розшифрування підпису)

5. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ПРИТЯГНЕННЯ ЯК ОБВИНУВАЧЕНОГО

ПРОТОКОЛ про пред'явлення обвинувачення

м. _____ “___” _____ 20__ р.

Слідчий слідчого відділу _____,
у зв'язку з провадженням у кримінальній справі № _____, керуючись ст. 140 КПК
України склав цей протокол про таке.

У приміщенні _____ РУ ГУ МВС України у м. Києві обвинува-
ченому _____ та його захисникові _____, згідно зі ст. 140
КПК України, о _____ год. _____ хв. оголошено постанову про притягнення
_____ як обвинуваченого у вчиненні злочину, передбаченого
_____ КК України, роз'яснено суть обвинувачення та вручено копію по-
станови про притягнення як обвинуваченого.

Ознайомившись із постановою про притягнення як обвинуваченого й отримавши від
слідчого роз'яснення його суті та копію постанови, обвинувачений _____
заявив:

_____
_____
_____

Протокол мною прочитаний, записано правильно.

Обвинувачений	_____ (підпис)	_____ (розшифрування підпису)
Захисник	_____ (підпис)	_____ (розшифрування підпису)
Слідчий	_____ (підпис)	_____ (розшифрування підпису)

6. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАХОДІВ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРИМУСУ

ПОСТАНОВА

про застосування запобіжного заходу

м. _____ “___” _____ 20__ р.

Слідчий _____ слідчого _____ відділу _____

_____, розглянувши матеріали кримінальної справи № _____ щодо обвинувачення _____ у вчиненні злочину, передбаченого _____ КК України, -

ВСТАНОВИВ:

_____
_____
_____

Беручи до уваги, що обвинувачений _____ не має постійного місця проживання в місті _____, та зважаючи на те, що він повністю визнав свою вину і раніше не судимий, а від _____ надійшли клопотання про передачу їм обвинуваченого _____ на поруки, керуючись

статтями 148, 150, 152, 165¹ КПК України, -

ПОСТАНОВИВ:

1. _____

_____
_____

2. Копію постанови направити прокуророві _____.

Слідчий _____

(підпис)

(розшифрування підпису)

Постанова мені оголошена “___” _____ 20__ р. суть запобіжного заходу роз’яснена. Мені також оголошено, у випадку порушення покладених на мене обов’язків, до мене може бути застосовано більш суворий запобіжний захід.

Обвинувачений

_____ (підпис)

_____ (розшифрування підпису)

Крім того, обвинуваченому _____ Роз'яснено порядок і термін оскарження цієї постанови в порядку, передбаченому ст. 234 КПК України.

_____ (підпис обвинуваченого)

Слідчий

_____ (підпис)

_____ (розшифрування підпису)

ПІДПИСКА
про особисту поруку

Я, _____ року народження, проживаю
_____, працюю _____, пас-
порт серії № _____, виданий _____. Даю цю підписку слідчо-
му _____ слідчого _____ відділу
_____ у
тому, що ручаюся за належну поведінку та своєчасну явку обвинуваченого
_____ за викликами слідчого, прокурора, суду.

Відповідно до вимог ст. 152 КПК України, мені роз'яснено суть справи, за якою обрано
запобіжний захід, а також попереджено про відповідальність поручителя у випадку
неналежної поведінки обвинуваченого _____.

Поручитель _____ (підпис) _____ (розшифрування підпису)

“ ___ ” _____ 20__ р.

Підписку відібрав:
слідчий

_____
_____
_____ (підпис) _____ (розшифрування підпису)

7. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЗУПИНЕННЯ ТА ВІДНОВЛЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

ПОСТАНОВА про зупинення досудового слідства

м. _____ “___” _____ 20__ р.

Слідчий слідчого відділу _____,
розглянувши матеріали кримінальної справи № _____ щодо обвинувачення
_____ у вчиненні злочину, передбаченого _____ КК України,-

ВСТАНОВИВ:

За фактом “___” _____ 20__ р. порушено кримінальну справу, а
“___” _____ 20__ р. винесено постанову про притягнення
_____ як обвинуваченого у цій справі. “___” _____ 20__ р.
Винесено постанову про оголошення розшуку обвинуваченого
_____, проте встановити його місцеперебування до цього
часу не вдалося.

Беручи до уваги, у справі виконані всі слідчі дії, проведення яких можливе за відсутності
обвинуваченого, керуючись п. 1 ст. 206 КПК України, -

ПОСТАНОВИВ:

1. Досудове слідство у кримінальній справі № _____ зупинити до встановлення
місцеперебування обвинуваченого

2. Про прийняте рішення повідомити зацікавлених осіб.

3. Копію постанови направити прокуророві _____.

Слідчий

_____
(підпис)

_____
(розшифрування підпису)

ПОСТАНОВА
про відновлення досудового слідства

м. _____ “ ____ ” _____ 20__ р

Слідчий слідчого відділу _____,
розглянувши матеріали кримінальної справи № _____ щодо обвинувачення
_____ у вчиненні злочину, передбаченого _____ КК України, -

ВСТАНОВИВ:

_____
_____
_____
_____

Беручи до уваги, що місцеперебування обвинуваченого
_____ встановлено і підстав для зупинення досудового
слідства не має, керуючись ст. 210 КПК України,

ПОСТАНОВИВ:

1. Досудове слідство у кримінальній справі № _____ відновити.
2. Про прийняте рішення повідомити зацікавлених осіб.
3. Копію постанови направити прокуророві

_____.

Слідчий

_____
(підпис)

_____
(розрахунок підпису)

8. ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ, ЩО СТОСУЮТЬСЯ ЗАКІНЧЕННЯ ДОСУДОВОГО СЛІДСТВА

ПОСТАНОВА

про закриття кримінальної справи

м. _____ “ ___ ” _____ 20__ р.

Слідчий слідчого відділу _____,
розглянувши матеріали кримінальної справи № _____, порушеної за ознаками
злочину, передбаченого _____ КК України, -

ВСТАНОВИВ:

_____
_____
_____

Беручи до уваги, що в цьому випадку відсутня подія злочину, керуючись п. 1 ст. 6, п. 1 ст. 213,
ст. 214 КПК України, -

ПОСТАНОВИВ:

1. Кримінальну справу № _____, порушену за ознаками злочину, передбаченого
_____ КК України, закрити за відсутністю події злочину.

2. Про прийняте рішення повідомити зацікавлених осіб.

3. Копію постанови направити прокуророві _____.

Ця постанова може бути оскаржена прокурору _____, а та-
кож до суду _____ протягом семи діб з дня отримання копії
постанови чи повідомлення прокурора про відмову у скасуванні постанови.

Слідчий

_____
(підпис)

_____
(розшифрування підпису)

ПРОТОКОЛ
оголошення обвинуваченому
про закінчення досудового слідства

м. _____

“ ____ ” _____ 20__ р.

Слідчий слідчого відділу _____, визнавши досудове слідство у справі № _____ закінченим, а зібрані докази достатніми для складання обвинувального висновку, з дотриманням вимог ст. 218 КПК України, у призначенні _____ РУ ГУ МВС України м. Києві оголосив про закінчення досудового слідства обвинуваченому _____.

Водночас обвинуваченому роз'яснено, що він має право ознайомитися з матеріалами кримінальної справи як особисто, так і за допомогою захисника; робити виписки зі справи та заявляти клопотання про доповнення досудового слідства. Крім цього, обвинуваченому роз'яснено його право заявити клопотання про розгляд справи у суді першої інстанції одноособово суддею чи колегіально судом у складі трьох суддів у випадках, передбачених законом.

Обвинувачений _____ заявив:

_____
_____
_____

Протокол мною прочитаний. Записано правильно.

Обвинувачений

_____
(підпис)

_____
(розшифрування підпису)

Слідчий

_____
(підпис)

_____
(розшифрування підпису)

УЧІМОСЬ МИСЛИТИ Й СКЛАДАТИ ДОКУМЕНТИ

Виконуючи завдання, студенти-правники мають поглиблювати мовні й професійні теоретичні знання та практичні навички. Складання процесуальних документів – нелегка і досить відповідальна справа.

Пам'ятаймо, будь-які правові документи (цивільно-процесуальні, кримінально-процесуальні тощо) мають бути бездоганними: ясними, зрозумілими, переконливими; відзначатися ґрунтовним розбором доказів, правильністю тлумачень; відображати повноту, всебічність, об'єктивність досліджень; відповідати моральним принципам, психологічним, логічним, етичним засадам; вирізнятися довершеністю структури побудови речень, добором мовної лексики.

“У всьому, що продумано, розрізняйте необхідне і корисне...”, – радить П. Пороховициков.

Про те, як виконувати завдання

Викладач розподіляє між студентами-правниками завдання.

За допомогою формулярів та фабул справ, потрібно правильно обґрунтувати і викласти зміст, грамотно скласти і записати текст конкретних документів.

Формуляри – реальні, використовуються у навчанні і у професійній діяльності працівників правоохоронних органів; вони стандартизовані, містять загальноприйняті, традиційно усталені у даній сфері формулювання. Фабули справ – наближені до реальності, слугують практичним матеріалом для навчання.

Розгляньмо даний процесуальний документ. Він є ілюстрацією того, як потрібно складати процесуальні документи за фабулами справ, користуючись зразками формулярів.

З р а з о к:

Фабула

Увечері О. Козлова поверталася додому від своїх знайомих. Из-за рогу будинку (вул.. Білоруська, 5) їй назустріч вийшов молодий чоловік і миттєво вихопив сумочку; ударив її в обличчя, коли та почала кричати, прохаючи допомоги.

О. Козлова звернулася до правоохоронних органів.

ПОСТАНОВА **Про порушення кримінальної справи** **та прийняття її до свого провадження**

м. Київ

21.05.2007 р.

Слідчий слідчого відділу Шевченківського РУ ГУ МВС України у м. Києві капітан міліції Ю.В. Телеш, розглянувши матеріали дослідчої перевірки заяви О.О. Козлової, –

ВСТАНОВИВ:

17.05.2007 р., близько 23 год. 15 хв., біля будинку №5 по вул. Білоруській у м. Києві, О.В. Буров відкрито заволодів речами, що належать О.О. Козловій. При цьому завдав їй тілесні ушкодження, що не є небезпечними для життя та здоров'я.

Беручи до уваги, що матеріали містять достатньо даних, котрі вказують на наявність ознак злочину, керуючись статтями 94, 98, ч. 2 ст. 113 КПК України, –

ПОСТАНОВИВ:

1. Порушити кримінальну справу стосовно Олександра Вікторовича Бузова за ознаками злочину, передбаченого ч. 2 ст. 186 КК України.
2. Кримінальну справу прийняти до свого провадження та приступити до проведення досудового слідства.
3. Про прийняте рішення повідомити зацікавлених осіб.
4. Копію постанови направити прокурору Шевченківського району м. Києва.

Слідчий
Капітан міліції

Ю.В. Телеш

_____
(підпис)

Завдання:

1. За поданими фабулами складіть процесуальні документи:
  - стадії порушення кримінальної справи;
  - що стосуються загальних положень досудового слідства;
  - що стосуються провадження слідчих дій;
  - що стосуються забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого на захист;
  - що стосуються застосування заходів процесуального примусу;

- що стосуються зупинення та відновлення досудового слідства;
- що стосуються закінчення досудового слідства;

А також підготуйте (за власним вибором):

- академічну промову;
- святкову промову;
- урочисту промову;
- мітингову промову;
- інструктивну промову;
- надихаючу промову.

2. Складаючи процесуальні документи та промови, зверніть увагу на:

- ясну, чітку форму викладу тексту;
- логічну послідовність
- стиль викладу;
- граматичну досконалість;
- достовірну інформацію;
- хронологічну послідовність;
- форму вживання ключових слів у документах – час і особу;
- вживання особових займенників *Ви, Вас, Вам, Вами*;
- правопис дієслів та прикметників, що вживаються при займенниках *Ви, Вас, Вам, Вами*;
- форми вживання звертань;
- правопис відмінкових закінчень у звертаннях;
- відмінкові закінчення іменників, прикметників, займенників, особових дієслів;
- вживання та правопис прикметників вищого і найвищого ступенів (аналітичні форми):
- вживання словосполучень дієслівного типу;
- вживання дієприкметникових і дієприслівникових зворотів;
- правопис відмінкових закінчень прізвищ, узгоджуйте їх правопис з контекстом;
- правописні норми числівників у документах;
- доцільність прямої мови;
- доречність вставних і вставлених конструкцій;
- використання дублетних слів;
- використання складних поширених речень;

- грамотну побудову речень для зв'язку тексту;
- правила пунктограми;
- влучний добір професійної лексики;
- іншомовну термінологію, підпорядковану українському правопису.

3. Склавши правові документи, уважно прочитайте їх і прокоментуйте наступне:

- яка характерна властивість текстового викладу процесуальних документів;
- чим зумовлено стиль їх викладу;
- які речення за будовою й типами синтаксичних зв'язків використано у них;
- які мовні засоби і з яким стилістичним ефектом використано у документах;
- виділіть мовні засоби, якими наступне речення пов'язується з попереднім; як називається такий зв'язок;
- яка особливість побудови речень документів;
- віднайдіть документи, котрі різняться структурою побудови речень, обґрунтуйте це явище.

Фабула 1.

Порушено справу проти будівельної фірми "Контакт", котра розпочала спорудження 27-ми поверхового будинку на дитячому майданчику, що належить будинку 6 по вул. Дегтярівській. У результаті інциденту представників фірми та мешканців будинку п'ятеро людей зазнали тілесних ушкоджень різного ступеня тяжкості.

Фабула 2.

100 осіб, котрі були запрошені на фуршет у кафе "ВІЛІС", скаржилися на недугу, що виявлялася нудотою і головокружінням. Люди вживали тістечка, виготовлені приватним підприємцем, що були попередньо поставлені у кафе "АЛЛА".

Фабула 3.

Звинувачується фірма "Білий Мерс", котра надає автомобільні послуги на весілля. Для шлюбної церемонії наречений замовив два автомобілі "Мерседес" білого кольору. Фірма ж прислала два автомобілі "Мерседес" чорного кольору. Наречені відмовилися слугуватися автомобілями чорного кольору. В результаті - реєстрація шлюбу не відбулася. Наречена звернулася до суду.

Фабула 4.

Олена Базаріна вимагає від свого колишнього нареченого Миколи Бурячка відшкодувати моральні збитки. Олена проживала в гуртожитку. За кілька днів до весілля Микола запропонував Олені поселитися у квартирі його знайомої Марини, де й мало відбутися весілля. У день весілля виявляється, що зникла весільна сукня. Реєстрація шлюбу не відбулася. А через місяць Микола одружився з Мариною. Наречена була у сукні, що куплялася для Олени.

Фабули складені автором.

Ураховуючи, що правова етика містить комплекс моральних заборон і дозволів, зумовлених специфікою розгляду і вирішення кримінально-процесуальних справ, події, адреси, прізвища осіб у фабулах справ – умовні. І будь-який збіг – випадковий.

Фабула 5.

Підсудний звинувачується у підробленні розписки на 90 тисяч грн. Але підсудний не має у своєму розпорядженні 90 тисяч грн., які нібито позичав потерпілому. Ніхто інший не міг підробити розписку, як потерпілий. Але розписка може бити підроблена й іншою особою.

Фабула 6.

Неповнолітніх Д. Денисюка, В. Стаса та малолітнього М. Стрільника доставлено до лікарні з ознаками наркотичного отруєння в результаті паління “косячка”, придбаного у непрацюючого 30-річного сусіда В. Білого. Батьки потерпілих звернулися до правоохоронних органів. Білий заперечує свої дії.

Фабула 7.

В. Скрипаль поверталася пізно з роботи. Поки відкривала кодовий замок у дверях під'їзду, з'явився невідомий чоловік, вихопив у В. Скрипаль сумку (у ній знаходився паспорт і гроші). Через 8 місяців В. Скрипаль звинувачено у реєстрації фіктивної фірми, про яку, за словами потерпілої, вона чує вперше.

Фабула 8.

Юнак купив наручники у Київському магазині приколів. Жартуючи, одів їх на свою руку і руку знайомої дівчини. Жарт скінчився, але наручники зняти не вдавалося. Було викликано службу надзвичайних ситуацій, котра і вивільнила молодих людей від наручників. Позивач вимагає від магазину приколів компенсації за моральні збитки 1 млн грн.

Фабула 9.

Службовий підлог. Обвинувачується головний бухгалтер К. Фещенко фірми “Ромашка” у зловживанні службовим становищем з метою задоволення власних матеріальних потреб. У результаті – завдано значних матеріальних збитків фірмі та моральних збитків її працівникам.

Фабула 10.

З метою прикриття фіктивного підприємництва у м.Києві створено мережу ЗАТ, що діяли протягом 5 років. У результаті – державі завдано матеріальних збитків, що становлять близько 200 млн грн.

Фабула 11.

Акт вандалізму вчинили школярі с. В. Долина, розгромивши пам'ятник невідомому солдату. Односельці вимагають відшкодування збитків та публічного розкаяння школярів на сільських зборах. Батьки цих підлітків відмовляються відшкодувати збитки, посилаючись на недостатню виховну роботу школи. Директор школи переконує, що вчителі – досвідчені фахівці.

Фабула 12.

Приватний підприємець Є. Хорошун отримав ліцензію на право займатися трудовою діяльністю. Через місяць до нього прийшов дільничний В. Козак, і запропонував "кришу", вимагаючи 1 тис.грн. Підприємець відмовився давати хабар. Після цього невідомі почали постійно шантажувати підприємця телефонними дзвінками, потім – розгромили майстерню і спаплюжили вироби.

Фабула 13.

Касира-контролера банку "Обрій" П. Тимошенко звільнено з роботи, їй інкримінується розголошення службової таємниці. Жінка вважає звільнення незаконним і вимагає поновити її на роботі та захистити чесне ім'я.

Фабула 14.

В. Мілко прийшов на прийом до адвоката і розповів про те, що він звернувся до суду із заявою, в якій просить притягнути до відповідальності В. Цибченко. Мотив: остання поширює чутки про те, нібито В. Мілко, працюючи у податковій інспекції, бере хабарі, за рахунок яких збудував розкішний котедж.

Суддя відмовився прийняти заяву.

Фабула 15.

Ф. Кришталь звернувся до юридичної консультації з проханням надати йому адвоката.

Мета: захист його інтересів на засіданні адміністративної комісії.

Ф. Кришталь притягувався до адміністративної відповідальності за незаконне збереження будівельних матеріалів (бетонні плити, автопричіп з піском) на майданчику біля під'їзду житлового будинку. Від адміністративної комісії він отримав повідомлення про час розгляду даного питання.

Фабула 16.

Мати неповнолітньої Юлії Мулярко звернулася до прокурора з проханням, з'ясувати місцезнаходження її доньки, котра третю добу (за повідомленням подруг) перебуває у слідчому ізоляторі.

Фабула 17.

Мати Наталії Потапчук подала прокуророві скаргу про те, що психолог О. Толян залучила її неповнолітню доньку до вживання наркотиків. Вона просила суворо покарати О. Толян, бо їй відомо, що минулого року вона теж саме зробила із подругою її доньки.

Фабула 18

В. Березіна звернулася до прокурора зі скаргою, в якій просила притягнути до кримінальної відповідальності Т. Ланову за образу і нанесення побоїв під час сварки у маршрутному таксі.

Фабула 19.

20 листопада 20... року приблизно о 21 годині по вул. Кловський узвіз, 13, у м. Києві біля клубу "Матроска" А. Модестов пограбував перехожу А. Андрюшину. Він схопив із голови дівчини хутрову шапку і швидко зник у натовпі.

Під час досудового розслідування обвинувачений А. Модестов сховався від слідства – виїхав з постійного місця проживання. Незважаючи на вжиті заходи, А. Модестова до цього часу не виявлено. У справі проведено всі можливі, за відсутності обвинуваченого, слідчі дії. Двомісячний термін досудового слідства закінчився.

Фабула 20.

Є. Буруля 1975 року народження, уродженець м. Києва, проживає по вул. Дегтярівська, 6, кв.180, займається дрібною, лоточною торгівлею біля Лук'янівського ринку, раніше не судимий. 20 травня 20... року, перебуваючи у Києві, на вул. Хрещатик у нетверезому стані, вчинив хуліганські дії, які виявилися у грубому порушенні громадського порядку, а саме: Є. Буруля без будь-яких на те причин, нецензурно образив перехожу М. Козлову і наніс їй удар кулаком в обличчя.

З урахуванням того, що Є. Буруля має сім'ю, постійне місце проживання і роботу, визнав свою вину, розкався у вчиненні злочину – щодо нього 10 червня 20... року застосований запобіжний захід – підписка про невиїзд.

Обвинувачений Є. Буруля дану ним підписку про невиїзд порушив, покинув роботу, зник з м. Києва і не повідомив органи слідства про своє нове місце проживання. У даний час Є. Бурулю виявлено в м. Умані.

Фабула 21.

В. Данилець з метою заволодіння автомобілем “Газель”, що належав компанії ”Зималетто”, вчинив напад на водія цієї машини О. Курильник, вдарив ножом у спину. Підробивши дорожній лист, В. Данилець перегнав автомобіль в смт. Боярка (до свого знайомого У. Вердаса), де автомобіль було розібрано на частини. Завдяки пильності сусідів У. Вердаса, В.Данильця затримано.

О. Курильник більше місяця перебував у лікарні.

Фабула 22.

О. Сашик підробив посвідчення слідчого та документ про проведення обшуку і разом зі своїм знайомим К. Костиком та Ю. Ментовим, котрі виступали “понятими”, прибув на квартиру приватного підприємця Е. Кузіна. У процесі “обшуку” було вилучено 10 тисяч доларів США, золоті речі та комп'ютер.

Фабула 23.

270 млн років тому над Землею з'явилося неймовірних розмірів космічне тіло. Це була комета “Ятт”. Вона викликала страшні землетруси, котрі зруйнували все на планеті. Через 65 млн років у Малому Каньйоні племені Майя було знайдено на каміннях

пiктограми, що свiдчили про сумiсне iснування людей i динозаврiв. Пiзніше вчені довели, що таке спiвiснування дiйсно було i тривало протягом 5 тис. рокiв, аж до всесвiтнього виверження вулкану у Великому Каньйонi. Спочатку був величезний вибух. Мiльярди тонн вогняної маси (700° – 800° за Цельсiєм) спопелили все на своєму шляху. Це стало причиною знищення динозаврiв.

...Через мiльйони рокiв з'явилася вода, земля обiтована... розвинулася цивiлiзацiя.

Мiжнародна група з нетрадицiйних методiв дослiдження, до складу якої увiйшли i вчені з України, вiдправилась у наукову експедицiю, де, за археологiчними свiдченнями, знаходилося плем'я Майя.

Минуло вiсiм мiсяцiв. I ось 13 серпня 2005 року приготувало дослiдникам справжньої сюрприз.

Стояла спека. Добре напрацювавшись, дослiдники зробили привал. Тут уже всi звикли до таємничого потрiскування у зарослях, до пустощiв мавп, котрi проникли до палаток й пiдкрадали їжу. I яким же було здивування, коли перед науковцями з'явилася п'ятиметрова з трьома головами iстота, схожа на динозавра. Вона спокiйно стояла, злегка метляючи хвостом. Дружелюбно розглядаючи людей, iстота нiби посмiхалася, повертаючи, то одну, то другу голову у рiзні боки, а з пащ раз за разом виривалося метрове полум'я. За мить, зашипiвши, роздуваючи полум'я, iстота зникла. Отямившись, науковцi негайно перебазувалися звiдти на декiлька сотень миль. Але iстота з'явилася знову. Тодi дослiдники звернулися до незалежного наукового центру цього штату. Влада, дiзнавшись про неймовiрне вiдкриття мiжнародної групи, вiдхилила її припущення щодо цього феномену, а дослiдникiв затримала. Їм було роз'яснено, що це вiдома мутилiя Бендi, iстота, дiйсно схожа на динозавра. Однак чутки про невідому iстоту та припущення вчених, швидко поширилися у пресi. З'явилися повiдомлення про триголового диво-динозавра, котрий, на думку вчених, може бути клонований шляхом вилучення ДНК iз слона, птахiв та кiсток, молекулярна формула яких не-дослiджена, (але можна здогадуватися), за вiдсутностi вiдповiдних технологiй в умовах пересувної експедицiї. Це – сенсацiя третього тисячолiття нашої ери.

Але думку вчених було спростовано рiзними переконаннями, а самих вчених кинуто за ґрати. Вiдтодi минуло два роки.

Родини затриманих оббивають пороги дипломатичних представництв, пишуть листи в консульства, вимагаючи їхнього звільнення та повернення на Батьківщину. Але безрезультатно.

Фабула 24.

8 грудня 2006 року о 23 годині до Шевченківського райвідділу надійшла інформація, що двоє невідомих чоловіків, підозріло оглядаючись, нашвидкоруч виносять із ларька (вул. Дегтярівська, 3) ящики з продуктами та спиртними напоями й завантажують їх у автомобіль “Газель”. Прибувши на місце події, працівники міліції затримали двох чоловіків. Ними виявилися непрацюючі Аркадій Карман та Віктор Гарячий. Їх було доставлено до райвідділу. Під час допиту затримані зізналися, що крадіжку вони здійснювали за наймом продавця ларька Марини Нікітіної. Але М. Нікітіна вважає таке зізнання грабіжників вигадане. Вона заявила, що не знає і ніколи не бачила цих злодіїв. Ведеться розслідування.

Фабула 25.

Приватний підприємець В. Лесь завіз в Україну крокодилячі яйця. Бізнесмен Я. Флор купив у нього троє яєць, щоб розвести крокодильчиків у басейні власного маєтку. Через певний час з яєць з'явилися крокодильчики. Коли ж підросли – почали вилазити з басейну. Одного разу крокодил пробрався на сусідське подвір'я і розпатрошив там п'ять фазанів. Розгніваний господар Б.Стас повідомив про це місцевий райвідділ міліції. Працівники міліції за заявою потерпілого прибули до Я. Флора. Він не впустив їх до маєтку, за відсутністю належного документа. На цьому справа й скінчилась.Тоді потерпілий Б.Стас звернувся до суду з вимогою вилучити крокодилів як небезпечних тварин, перебування яких не сумісне у людському середовищі. Також Б.Стас вимагає, щоб Я. Флор сплатив кошти за знищених фазанів.

Як кажуть, “поки суд та діло” – Я.Флор, щоб уникнути неприємностей, випустив крокодилів зі свого маєтку. Одного з них знайдено на березі Дніпра дуже слабким, де перебувають два інші – наразі невідомо.

Відтепер Я. Флор шантажує приватного підприємця, у якого купив крокодилячі яйця. Він вимагає повернути гроші за яйця та компенсувати суму, яку вимагає потерпілий Б. Стас за знищених фазанів. У випадку відмови, Я. Флор погрожує заявити, що приватний

підприємець шляхом обману продав йому контрабандні крокодилячі яйця замість страусових. Ображений підприємець В. Лесь звернувся до правоохоронних органів, щоб захистили його від наклепу та шантажу.

Фабула 26.

28 лютого 2000 року о 23:30 біля будинку 6 по вулиці Чернігівській у м.Києві Я. Пастушенко зупинила автомобіль, щоб доїхати додому на вулицю Якіра, 4. По дорозі водій О.Борисенко вчинив на жінку напад в автомобілі. Захищаючись, Я. Пастушенко прихопила ніж, що лежав у автомобілі між сидіннями і вдарила ним таксиста. Потім потерпіла перелізла за кермо автомобіля і відвезла пораненого до лікарні. Через декілька годин він загинув. Спочатку Я. Пастушенко знаходилася 6 місяців у у слідчому ізоляторі. Потім – вирок: 6 років позбавлення волі. Відбувши покарання, Я. Пастушенко повернулася до Києва і вимагає реабілітувати її людську гідність, бо вважає вирок суду незаконним.

Фабула 27.

20 лютого 2007 року, близько 20 години вечора К. Осика повертався додому. Подзвонив у двері. Дружина відчинила і побачила, що чоловік стояв біля дверей, а за ним – невідомий, приставивши до голови чоловіка пістолет.

Стався напад на квартиру. Невідомий, погрожуючи пістолетом, забрав коштовності та тисячу доларів США. Коли не було більше чого взяти (на його погляд), невідомий став нетактовно поводитись, зробив декілька пострілів у квартирі. Залишаючи квартиру, невідомий намагався вистрелити у господаря. Захищаючись, господар звалив невідомого на підлогу та, скориставшись моментом, взяв свій іменний пістолет і вистрелив у бандита. Від отриманого поранення у стегно артерії нападник загинув від втрати крові.

Потерпілий К. Осика (міліціонер) був осуджений на два роки, але його виправдали, враховуючи обставини, за яких він захищався.

Дружина нападника Е.Терещенко, звернулася до судової інстанції зі скаргою щодо виправдувального вироку. Вона вимагає справедливості: покарати К. Осика за вбивство її чоловіка.

Фабула 28.

5 серпня 2007 року у с. Жуляни у будинку 3 по вулиці Зоряна о 8 ранку знайдено труп господаря Л. Сінчука. За висновком судово-медичної експертизи, Л. Сінчука було отравлено речовиною “Д”, підсипаною у їжу. Підозрюваним став сусід Д. Барон, котрий постійно сварився з Л. Сінчуком. За свідченням В. Жека, ввечері 4 серпня 2007 року сусіди влаштували примирення. У садку довго сиділи, палили цигарки, розпивали спиртні напої, їли. Близько 2 години ночі сусіди розійшлися. О 8 ранку дружина, повернувшись додому після нічної зміни (працює в торговій мережі), виявила чоловіка Л. Сінчука неживим.

Дружина, К. Сінчук, розповіла, що у них з Д. Бароном протягом трьох років неприязні стосунки. Причиною стали тварини – коза і мавпа, котрі знаходилися в маєтку Сінчуків. Тож Д. Барон задумав позбутися ненависного йому сусідства з тваринами.

Мавпа виконувала функції декоративного спорядження при фотографуванні перехожих на вулицях м.Києва. Саме цим ремеслом займався Л. Сінчук.

Коза була годувальницею подружжя. За свідченням В. Сотника, котрий проживає поряд, рік тому Д. Барон вкрав козу і пустив її на шашлики. Мавпу спіймав та зав'язав у мішок і відвіз на смітник (за 17 км. від маєтку). З пояснень Д. Барона. Коза постійно кричала, ставала дибки на паркан і цим його дратувала. Він запропонував Сінчукам копменсовувати його моральні збитки – ділитись молоком. Але ті відмовились. Тоді він і вирішив козу знищити шляхом поїдання. Що ж стосується мавпи, то та, перестрибуючи з дерева на дерево, закрадалась на його город і виривала моркву та надкушувала кабачки.

К. Сінчук підтвердила, що факт з мавпою дійсно мав місце минулого літа, але вони з чоловіком відшкодували збитки – купили Д. Барону по два мішки моркви і кабачків. Д. Барона це задовільнило і претензій він не мав.

За словами О. Барона, хоч йому аж ніяк не подобалося таке сусідство, але отруювати він нікого не збирався. Вирішив просто пожартувати над сусідом Л. Сінчуком, підсипавши йому у їжу проносного. Але ж виявилось, що то був препарат для травлення мишей та крис, що й привело до трагедії.

Ведеться розслідування.

Фабула 29.

25 лютого 2007 року близько 23 години затримано мешканця с. Бровари С. Яшного та його безпаспортну співжительку Н. Мандрику, котрі проникли в оранжерею Київського ботанічного саду, де квітує 150-річне дерево-пальма. Їх доставлено до райвідділу м. Києва. Під час допиту С. Яшний сказав, що метою його проникнення було таке: зірвати квіток з дерева-пальми, які нібито замовив директор фірми “Конвалія”, де він раніше працював охоронцем. (Фірма займається виготовленням та реалізацією букетів на замовлення). За цю послугу С. Яшний мав отримати 100 грн. Тож погодився, бо нині він безробітний.

Н. Мандрика підтвердила версію, але так і не змогла чітко пояснити, за яких обставин їй це відомо.

Директор фірми “Конвалія” Ю. Срібний, відкинув звинувачення на свою адресу. І розповів, що С. Яшний, дійсно працював у його фірмі шість місяців охоронцем, але звільнений два місяці тому за недбале ставлення до своїх обов’язків. Відтоді він його не бачив.

За місцем проживання С. Яшного з’ясовано, що він ніде не працює, неодноразово затримувався за крадіжку домашньої птиці, городини, навіть приготовленої у каструлях їжі у своїх сусідів. Сусіди пробачали, місцеві правоохоронці відмовчувались. Отож, як кажуть, все й “сходило з рук”.

Цього разу С. Яшному та його співмешканці Н. Мандриці не уникнути покарання. Порушено кримінальну справу.

Фабула 30.

ТОВ “Акіоне” протягом трьох років орендує приміщення заводу “Фотон”. Тут ТОВ “Акіоне” розводить для медичних потреб рептилій (змій), котрих через певний період перевозять до Тетіївського розплідника. Але завод “Фотон” вирішив достроково розірвати угоду про оренду приміщень. Орендатори відмовилися, оскільки угода має закінчитися через 6 місяців. Окрім того, якраз йде інтенсивний період розмноження рептилій. Після чергового попередження про виселення, група людей увірвалася до приміщення і намагалася розірвати угоду у спосіб побиття працівників товариства. У результаті бійки п’ять осіб доставлено до лікарні з тілесними ушкодженнями різного ступеня тяжкості. Розбито десять кліток з рептиліями, дві клітки – викинуто через вікно. Обидві клітки впали і розбилися на тротуарі, рептилії (мо-

лодняк) розлізлися. Одна з кліток, вилітаючи у вікно, впала перед випадковою перехожею М. Пахучою. Побачивши пред собою клітку, що розвалювалася, та клубок змії, жінка знепритомніла. Отямилась на лікарняному ліжку, де й провела 21 день.

Наступного дня після інциденту шестикласник В.Вовочкін по дорозі до школи побачивши змію, поклав її в поліетиленовий пакет і приніс у клас. Перед початком уроку з англійської мови пакет із рептилією поклав учительці в сумку. Остання, відкривши на уроці сумочку, – знепритомніла, внаслідок чого довелося викликати невідкладну допомогу.

Потерпілі “ Акіоне” та його конкретні працівники, котрі стали жертвою хуліганського нападу, випадкова перехожа М. Пахуча та вчителька англійської мови звернулися до правоохоронних органів з проханням розібратися в ситуації, що склалася та відшкодувати матеріальні й моральні збитки.

Порушено кримінальну справу.

Фабула 31.

Непрацюючі В. Циба і Т. Тома, котрі проживають по вул. Дегтярівській, 6-в, з дня у день пліткують про життя та статок мешканців будинку. Врешті пліткарство викликало обурення мешканців. Отож вони поскаржилися дільничному К. Жуковському, котрий попередив пліткарок про відповідальність. Однак цього виявилось недостатньо. В. Циба і Т. Тома продовжували пліткувати. Тоді мешканці будинку звернулися до суду. Пліткарок було покарано – накладено штраф відповідно до закону. Виправдовуючись за вчинені дії, В. Циба і Т. Тома посварились. А через півроку – вирішили помиритись, мовляв, сусіди ж.

Мирову угоду скріпили спиртним домашнього приготування, що придбали у мешканки цього ж будинку Т. Тетянченко.

Зайшли у квартиру Т. Томи, випили літрову банку оковитої. Після такого дозування Т. Томі стало не добре, і вона пішла до ванної кімнати освіжитися та, присівши на ящик для білизни, що стояв під “змійовиком” – заснула.

В. Циба, доївши кусок гуски, заглянула до ванної кімнати і побачила, що Т. Тома там заснула. Тут-то і майнула підступна думка: помститися за колишню сварку. Недовго думаючи, В. Циба зняла у ванній кімнаті шнур для сушіння білизни, швидко зробила зашморг, накинула Т. Томі на шию і безжалісно зіпхнула її з ящика.

У цей час поверталася додому з покупками сусідка І. Лель, яка проживає поряд з Т. Томою. Побачивши незамкнуті двері в квартирі Т. Томи, і почувши дивний шорох, І. Лель злегка штовхнула двері і вони відчинилися. Заглянула у квартиру (подумала, що там порядкують злодії), аж почула нецензурну лайку, впізнала голос В. Циби. Тоді Лель зайшла у квартиру і побачила жакливу картину. Але не розгубилась. Відразу ж вивільнила Т. Тому із зашморгу, надала їй першу медичну допобу (Лель медсестра) та викликала міліцію.

На місце події прибули правоохоронці та експерт. Застукана на місці злочину В. Циба намагалась виправдатись, мотивуючи випадок як самогубство. В. Цибу затримано та доставлено до райвідділу міліції.

Порушено кримінальну справу.

Фабула 32.

180 осіб з різних населених пунктів Київщини звернулися до правоохоронних органів із таким.

У травні 2005 року кожному (з нині ошуканих мешканців) було надіслано лист, у якому пропонувалося взяти участь у спорудженні житлового будинку в м. Києві. Через рік у ньому учасники придбають квартири. Бажаючі мали з'явитися протягом двох тижнів (до вказаного у листі числа) для укладення відповідної угоди та внесення коштів. Також зверталася увага на те, що будинок розрахований на людей середнього достатку, а відповідно – переважатимуть одно-, дво-, три- кімнатні квартири.

За словами потерпілих офіс будівельної фірми "Кияни" знаходився у квартирі в центрі Києва. Майбутніх киян тут радо вітали, пропонували каву – і відразу ж переходили до справи. Підписували угоду та викладали перший внесок – 10 тис. доларів США. І все це на підставі раніше заготовлених бланків угод (тільки вписувались прізвища і дані паспорта – для годиться); на чесне слово президента фірми (вужьколобого молодика в краватці) та красномовства обслуговуючого персоналу (дві високі блондинки, мускулястий охоронець). Разом з екземплярами угоди та розписки про прийняття грошей, президент урочисто вручав стандартний аркуш, на якому було зображено майбутній будинок. Ось це і був прикінцевий результат майбутніх киян. Прикро, але факт: саме за такий кольоровий

комп'ютерний малюнок люди платили по 10 тис. доларів США. Невдовзі будівельна фірма "Кияни" самоліквідувалась.

Як з'ясувалось, квартира, у якій знаходився офіс, належить 75-річній К. Коровці, котра полюбляла спиртні напої.

За свідченням К. Коровки, якимось ввечері до неї завітали дві молоді особи і, відрекомендувавшись працівниками пенсійного фонду, запропонували їй оздоровчу путівку. Тут же й "справу обмили": виставили пляшку горілки "Вдала". І тієї ж ночі вивезли К. Коровку на оздоровлення – у ближнє село на Житомирщині. Там її добре харчували, спиртними напоями – не обмежували.

А в цей час у квартирі К. Коровки будівельна фірма – квітнула.

Бажаючи стати киянами – їхали і їхали, везли останні гроші, і ще б: жарптиця майже в руках.

Наразі про шахраїв нічого не відомо. Ошукані люди оббивають пороги правоохоронних органів та адміністративних управлінь, але безрезультатно.

Ведеться слідство.

Фабула 33.

20 червня 2007 р. о 21 год. 30 хв.у кафетерії "К", що знаходиться у підземному переході на вул. Хрещатик затримано мешканців Києва О. Светка і К. Котика. Події розгорталися так: О. Светко і К. Котик завітали до кафетерію, купили дві порції шашликів і зайняли столик, почали розпивати спиртне, що принесли з собою. Працівник кафетерію О. Вільчак зробила їм зауваження, що тут розпивати спиртне забороняється. Молодики у відповідь застосували нецензурну лексику на адресу працівника. Тоді до молодиків звернувся адміністратор кафетерію Л. Зінчук. О.Светко та К. Котик пред'явили йому посвідчення працівників міліції та кинули в нього порожню пляшку від горілки. Л. Зінчук вчасно зорієнтувався і уникнув удару. Пляшка влучила у вітринне скло, розбила його і попала у випадкового перехожого, котрого доставили у міську лікарню № 14 м. Києва з тілесними ушкодженнями обличчя.

Зусиллями відвідувачів кафетерію хулігани О. Светко і К. Котик були затримані. За викликом на місце події прибув наряд міліції. О. Светка і К. Котика доставлено до райвідділу міліції Шевченківського району. Тут уже чекав батько К. Котика – В. Ко-

тик, колишній працівник правоохоронних органів, звільнений з роботи п'ять років тому за зловживання службовим становищем. При допиті в О. Светка і К. Котика були вилучені посвідчення працівників міліції, що виявилися підробними.

За словами В. Котика, батька затриманого К. Котика, ці посвідчення “він організував хлопцям для форсу”.

Ось у такий спосіб і скінчилося форсування О. Светка і К. Котика. На цей раз батько їм не допоміг. Хуліганам доведеться відповідати перед законом.

Порушено справу.

Фабула 34.

Обвинувачується анаконда Ненсі у поглинанні доктора Біна, спричиненні удару лівої руки та захопленні його наручного золотого годинника. Під час проведення наукових досліджень на р. Амазонка несподівано з'явилася анаконда, вдарила човен. Човен похитнувся і декілька членів експедиції впали у річку. Тут анаконда й проковтнула доктора Біна. Невдовзі вона підпливла до берега і виплюнула зі своєї пащі доктора Біна. А годинник, зіслизнувши з його руки, залишився у пащі анаконди. Знепритомлений доктор Бін упав на пришвартований човен. Отямившись, відчув біль у лівій руці і побачив, що відсутній золотий годинник.

Справу розглядає суд присяжних.

ПРАВОВИЙ ПУТІВНИК: ТЕРМІНОЛОГІЯ

Порядний той, хто своє право
вимірює своїм обов'язком

Лакордер.

Правосуддя – основа держави

Цицерон.

Право – це все те, що є істинне
і справедливе

В. Гюго.

Адміністративна юрисдикція - особливий вид правової діяльності органів виконавчої влади, у процесі якого розглядаються індивідуальні адміністративні справи та застосовуються відповідні адміністративні санкції.

Алібі - перебування певної особи в момент скоєння злочину в іншому місці як доказ фізичної непричетності її до злочину. Наявність А. підозрюваного чи обвинуваченого перевіряється за допомогою свідків, письмових документів тощо. А. виключає можливість притягнення особи до відповідальності як безпосереднього виконавця злочину, але не знімає можливої відповідальності її за співучасть у цьому злочині.

Апатриди - особи без громадянства, тобто особи, що не мають громадянства будь-якої держави їхнє правове становище визначається законодавством держави в момент перебування і, за деякими винятками, порівнюється до правового становища власних громадян. З метою надання А. змоги користуватися основними правами і свободами без будь-якої дискримінації були прийняті Конвенція про статус біженців (1951) і Конвенція про статус апатридів (1954). Крім того, у 1961 р. прийнято Конвенцію про скорочення безгромадянства. Правовий статус А. в Україні визначається Законом України “Про правовий статус іноземців” (1994).

Апеляція - одна з форм оскарження судових рішень у цивільних і кримінальних справах до суду вищої (апеляційної) інстанції, що має право переглядати справу.

Біпатриди (подвійне громадянство) - належність особи одночасно до громадянства двох і більше держав. Подвійне громадянство - результат колізії законів про громадянство різних держав. Воно

може виникнути, наприклад, при народженні дітей від батьків, що мають різне громадянство, при натуралізації та ін. Законодавство України передбачає, що подвійне громадянство допускається на підставі двосторонніх міждержавних договорів.

Варрант - документ, який засвідчує той чи інший юридичний факт, повноваження на здійснення певних дій, певне право, наприклад: судове розпорядження, ордер на арешт, наказ про накладення арешту на майно, доручення на представництво, документ про надання гарантії чи поруки, свідоцтво на одержання дивідендів.

Відповідач - у цивільному судочинстві сторона, якій пред'явлено позов. В. у суді може бути як громадянин, так і юридична особа.

Вірча грамота - документ, який дається послу (посланнику) для акредитації в іноземній державі.

День юриста - професійне свято, котре відзначається щорічно 8 жовтня згідно з Указом Президента України від 16 вересня 1997 року.

Дифамація - публічне поширення справжніх або вигаданих відомостей, які принижують честь, гідність і ділову репутацію громадянина, організації.

Дорадче опитування (консультативний референдум) - спосіб волевиявлення громадян при вирішенні важливих питань загальнодержавного та місцевого значення у порядку, передбаченому Законом України "Про всеукраїнський та місцеві референдуми". Розрізняють всеукраїнські та місцеві Д. о. (консультативні референдуми). Результати Д. о. розглядаються і враховуються при прийнятті рішень відповідними державними органами. Опитування громадської думки, що проводяться в іншому порядку, ніж передбачено законом, або з питань, які за законом не можуть виноситися на всеукраїнський та місцеві референдуми, не мають статусу Д. о. громадян України (консультативного референдуму) і правових наслідків, що впливають з цього.

Евікція - відсудження покупцем набутого ним майна на тих засадах, що майно було відчужено поза волею власника, а також з інших причин, які існували ще до продажу майна. У законодавстві України Е. відбувається згідно із ст. ст. 145-148 ЦК України. Добросовісний володілець має право вимагати від власника відшкоду-

вання зроблених ним необхідних витрат на майно або залишити за собою всі зроблені ним удосконалення, якщо вони можуть бути відокремлені без пошкодження речі.

Екологічний моніторинг - збір, обробка, збереження та аналіз інформації про стан навколишнього природного середовища з метою прогнозування змін у довкіллі, розробки рекомендацій для прийняття управлінських рішень, проведення екологічної політики.

Емфітевіз - майнове право, один із видів права користування чужою землею. У римському праві Е. - довгострокове право користування чужою землею сільськогосподарського призначення. Це право виникало на підставі угоди, не обмежувалось строками і вважалось довічним. Право Е. переходило до спадкоємців. Його можна було продати або подарувати третій особі, якщо власник землі після одержання повідомлення відмовлявся від свого права на привілейовану купівлю Е. При продажу Е. третій особі (власнику землі) передавалось 2 відсотки одержаної суми. Суб'єкт Е. повинен був якісно обробляти землю і вести господарство, сплачувати податки за землю, виконувати державні і громадські повинності, сплачувати власникові землі щорічну **ренту** грішми або натурою. Е. припинявся у разі, коли емфітевт значно погіршував земельну ділянку або протягом трьох років не сплачував податків чи ренти.

Європейська комісія з прав людини (ЄК) - контрольно-імплементаційний орган Європейської конвенції про права і основні свободи людини (ЄКПЛ), уповноважений розглядати скарги держав - учасниць про порушення іншими державами - учасницями прав і основних свобод людини, гарантованих ЄКПЛ.

Закон – нормативно-правовий акт вищого представницького органу державної законодавчої влади або самого народу, який регулює найбільш важливі суспільні відносини, виражає волю й інтереси більшості населення, втілює основні права людини та інші загальнолюдські цінності і має найвищу юридичну силу щодо інших нормативно-правових актів.

Законність – режим (стан) відповідності дій, поведінки, діяльності посадових осіб, громадян та юридичних осіб законам і підзаконним нормативно-правовим актам держави, який утворюється в результаті неухильного додержання останніх усіма суб'єктами права.

Законодавство – сукупність чинних нормативно-правових актів: законів, постанов, декретів, указів, наказів, інструкцій правотворчих органів, що регулюють правовідносини в державі. Відрізняють 3. в цілому та 3. з окремих галузей права (конституційне 3., адміністративне 3., кримінальне 3., трудове 3., цивільне 3. тощо).

А також діяльність правотворчих органів, у першу чергу - вищого законодавчого органу та вищих органів виконавчої влади держави з правового регулювання суспільних відносин в державі шляхом прийняття законів та інших нормативно-правових актів, їх зміни та скасування.

Законодавча влада – складова владних структур України, головною функцією якої є законотворчість і організація контролю за дотриманням чинного законодавства усіма структурами держави, об'єднаннями громадян і громадянами. Головним законодавчим органом нашої держави є Верховна Рада України.

Касаційне подання - процесуальний акт, який подається прокурором до суду вищої інстанції у випадках незгоди з вироком або рішенням суду першої інстанції, що набрали законної сили.

Касація – у судочинстві форма оскарження і перевірки судом вищої інстанції вироків, рішень, ухвал і постанов судів першої інстанції, які набрали законної чинності.

Конотопські статті 1672 р. - договірні умови між царським урядом і гетьманом І. Самойловичем. Обмежували гетьманську владу і ліквідовували компанійські полки, на які спирався гетьман.

Консульська легалізація - підтвердження правомірності документів у міжнародному спілкуванні, компетентність установи, що видає, складає або посвідчує їх.

Лазутчик – особа, яка, діючи таємно або під фальшивим приводом, збирає чи намагається зібрати відомості в районі дій однієї з воюючих сторін з наміром повідомити їх супротивній стороні (ст. XXIX Додатку до IV Гаазької конвенції 1907 р. про закони та звичаї сухопутної війни). Захоплений супротивною стороною під час збирання відомостей Л. не має права на статус військовополоненого; Л. може бути притягнений до кримінальної відповідальності як шпигун, але не може бути покараний без попереднього суду.

Легалізація – узаконення, надання законної сили документу, дії, організації.

Легітимація – визнання або підтвердження законності певного права або повноважень особи.

Наклеп – поширення у будь-якій формі завідомо-неправдивих вигадок, що ганьблять іншу особу.

Омбудсмен – парламентський комісар з прав людини. Вперше інститут виник у Швеції. Шведський риксдаг (парламент) прийняв у 1890 р. Закон про правління, яким парламентові надавалося право обирати спеціального парламентського комісара (О.) для здійснення нагляду за додержанням законодавства і з метою урівноважити широкі повноваження короля, з парламентом.

Оптація – добровільний вибір одного з двох громадянств. О. означає право населення території, що відійшла від однієї держави до іншої, обрати громадянство на основі добровільності та в індивідуальному порядку, тобто зберегти своє попереднє громадянство або прийняти громадянство держави, якій передається територія. Припускається, що оптант житиме на території держави, громадянство якої він обрав. Право О. може бути передбачене в угодах між державами також при урегулюванні питань про осіб з подвійним громадянством або надаватися в односторонньому порядку.

Пакта сунт серванда – принцип міжнародного права, за яким договори є обов'язковими і повинні виконуватися добросовісно. Будь-який міжнародний договір, ухвалений належним чином, стає частиною національного права і, як наслідок, юридично зобов'язувальним. П. с. с. - основна норма всієї системи міжнародного права, яка підкреслює її універсальний характер.

Судова колегія – судове засідання з розгляду кримінальної справи кількома суддями.

Третейський суд – форма недержавного суду, який вільно обирають сторони спору, конфлікту для розгляду конкретних

Чинність закону – обов'язковість виконання закону, обмежена певним часом, простором і колом осіб, на які він розповсюджується.

Юридична деонтологія — система знань про юридичну науку і практику, про вимоги до професійних і особистих якостей юриста, систему формування цих якостей.

Юридична наука – система знань про об'єктивні закономірності розвитку держави і права, їх місце і роль у суспільному житті.

Юрисдикція – компетенція судових органів щодо розгляду цивільних, кримінальних та інших справ; коло справ, які даний суд має право розглядати і вирішувати; коло питань, що відносяться до ведення держави або державної установи.

Юриспруденція – спеціальна галузь діяльності, що стосується вивчення держави та права і професійної діяльності юриста.

Юрист – фахівець, який має професійні, тобто фундаментальні, правові знання, що використовуються для потреб того чи іншого виду юридичної діяльності. Від юридичної професії слід відрізнити юридичні спеціальності, з яких вона складається. Юристами вважаються судді, прокурори, слідчі, адвокати, нотаріуси, та інші спеціалісти у галузі правознавства.

Юстиція – правосуддя; система судових установ, їх діяльність і здійснення правосуддя.

РОЗДІЛ V

МУДРІСТЬ ВІД МУДРИХ: ВИСЛОВЛЮВАННЯ ВІДОМИХ ЛЮДЕЙ *

В усі часи багатство мови
й ораторське мистецтво йшли поруч
А. Чехов.

Мета розділу – у стислих висловлюваннях відомих людей показати красу і влучність слова, любов і шану до рідної мови, як “...найбільшого і найдорожчого добра в кожного народу”; проілюструвати величність української мови, як мови мудрого і гордого народу; зважити на значимість державної мови, як засобу порозуміння людей у суспільстві.

Висловлювання вибрано з літературних джерел українських письменників, науковців, відомих мовознавців і трохи зачерпнуто зі світової скарбниці великих авторів, блискучих риторів, мислителів.

Знайомство з висловлюваннями допоможе відчувати найглибші пласти духовності, найтонші барви стилістичних відтінків; проїнятися найоригінальнішими думками мислителів про силу красномовства. Принагідно їх можна використати в усній і писемній мові, зокрема, при підготованні доповідей, лекцій, промов; рефератів, курсових і дипломних робіт тощо.

---

* Друкується вибірково за виданням: *Кацавець Руслан*. “Золоте джерельце. Висловлювання відомих людей про слово, мову, красномовство”. Навч. посіб. К., 3-тє вид. 2007.

ЗАКВІТЧАНА ВІЧНІСТЬ У СЛОВІ

Споконвіку було Слово, а Слово в Бога було, і Бог було Слово. Воно в Бога було споконвіку. Усе через Нього повстало, і ніщо, що повстало, не повстало без Нього

(Євангеліє від Іоанна 1:1-4).

Кажу ж вам, що за кожне слово пuste, яке скажуть люди, дадуть вони відповідь судного дня! Бо за слів своїх будеш виправданий, і за слів своїх будеш засуджений

(Євангеліє від Мефодія 12, 36-37).

Зле слово і добрих робить злими, а добре і злих перетворює на добрих

(Прп. Макарій Великий).

Ваше ж слово хай буде: так – так, ні – ні. А що більше над це, то те від лукавого

(Євангеліє від Матвія 5:37).

Нехай жодне слово гниле не виходить із уст ваших, але тільки таке, що добре та потрібне збудування, щоб воно подало благодать тим, хто чує

(Єф. 4:29).

Не квапся своїми устами, і серце нехай не поспішає казати слова перед Божим лицем...

(Еккл. 5, 1-2).

Блаженні ж і ті, хто слухає Божого Слова і його береже!

(Євангеліє від Луки 11:28).

Хто стереже свої уста, той збереже свою душу...

(Книга притч. 13:3)

Нехай нечисленними будуть слова твої! Бо як сон наступає через велику роботу, так багато слів має і голос безглузлого

(Еккл. 5, 1-2).

Таємниця духовності слова – у силі й красі духу мовця...
(ієрей Артемій Владимиров).

Блажен, о блажен, хто з перших пелен
Себе присвятив Христові,
День-ніч в його мислить слові
(Г. Сковорода).

Ну що б, здавалося, слова ...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!... Знать, од Бога
І голос той, і ті слова
Ідуть між люди!...
(Т. Шевченко).

Слово – найвеличніший володар: видом мале й непомітне,
а справи творить чудові
(Георгій).

Діяти зі словом треба чесно. Воно – вищий подарунок Бога людині...
(М. Гоголь).

Без поваги, без любові до рідного слова не може бути ні всебічної людської вихованості, ні духовної культури
(В. Сухомлинський).

Слова – це крила ластівки... тож маємо зробити все для того, щоб не звернулися крила, щоб не обірвалася золота нитка, яка веде з давнини в наші дні
(Ю. Мушкетик).

Слово – це діамант: то сяє й сміється... то спалахне, мов зірка провідна, яка народжує надії, мрії, сподівання, або веселкою заграє й так бадьоро запалає, неначе вабить, кличе, і навіть надихає
(Г. Косинка).

Першим до нас приходить слово (І. Цюпа).

Слово... – наймогутніша сила (*І. Вихованець*).

Слово – перше дзеркало духу (*Петрарка*).

Усі слова – співучі струни, коли під майстровим смичком

(*М.Рильський*).

Бринить наш сміх у слові... (*М. Годованець*).

Вільне творче слово – це душа кожного народу

(*С. Васильченко*).

У рідному слові народ усвідомлює себе як творчу силу

(*В. Сухомлинський*).

Вдар словом так, щоб аж дзвеніло міддю! (*П. Тичина*).

Сміле слово – то наші гармати (*П. Грабовський*).

Немає нічого сильнішого за слово (*Меандр*).

Писати хочу слово (*Л. Костенко*).

Нам потрібне слово... (*Л. Костенко*).

Все, чим образили поета акумулюється в словах (*Л. Костенко*).

...Щоб вітер по полю слова розмахав... (*Т. Шевченко*).

І думка стала словом... (*М. Рильський*).

Лиш виведуть те слово із тої в'язі літер, а слово без коріння, покотиться, втече

(*Л. Костенко*).

Летить моє слово... (*Л. Первомайський*).

Кожне слово рідної мови має неповторну біографію
(*І. Вихованець*).

Світ слова безмежний, велетенський, захоплюючий
(*І. Вихованець*).

Слово має бути сказане так, щоб воно мало акцент доцільності
(*Л. Курбас*).

Слово – це найтонший різець, здатний доторкнутися до найніжнішої рисочки людського характеру. Вміти користуватися ним – велике мистецтво... Оволодіймо цим різцем так, щоб з-під наших рук виходила тільки краса!
(*В. Сухомлинський*).

Родися слово – справжнє диво... (*В. Крищенко*).

Живи, народу вічне слово (*М. Рильський*).

Щастя й слово мають один вік (*І. Драч*).

Хай слово чесне грім кує (*А. Малишко*).

Слова – єдине, що буде жити вічно (*Гезлітт*).

Слово, яке йде від серця, проникає в серце (*Нізамі*).

Віщуванням серце моє б'ється, – через край із серця рідне слово лється
(*П. Куліш*).

Енергія слова – з енергії душі (*О. Гончар*).

Усі діяння наші, думи і сподівання закріплюються у слові
(*І. Вихованець*).

Слово – полководець людської сили (*В. Маяковський*).

Слово – то дивний витвір людини. Воно народилося в праці,
як і пісня

(І. Цюпа).

Щасливий той, хто пізнав у дитинстві чари рідного слова,
виховав у собі жагу пізнання і зберігає її протягом цілого
життя

(І. Вихованець).

Кожне слово рідної мови має своє обличчя, як у квітки, у нього
неповторний аромат і відтінок барви...

(В. Сухомлинський).

О владу слів, солодша від шафрана! А ще солодша – влада над
слова... Як впильнувати, щоб вона, бува, не перейшла в розгнуз-
даність тирана, коли вже слово, втративши свободу, стає рабом без
імені й лица, і, нанизавшись на перо співця, кружля покірно при-
мхам на угоду?!

(Б. Олійник).

Так довго сподівана, ждана година настала для рідного слова мо-
го...

(Олена Пчілка).

Чимало скарбниць у світі відкривається, як Сезам казкового
Алі-Баби, словесним ключем

(Ван-Дайк).

Серед чудес світу, якими надихається людина, є таке, яке з пов-
ним правом можна назвати "божественним даром" – Слово!

(Г. Сагач).

Слова – теж вчинки *(А. Франс).*

Обережно: слово *(Д. Білоус).*

...Віще слово *(О. Ющенко).*

...Огненне слово *(Т. Шевченко).*

Велике діло – добре слово *(О. Довженко)*.

Рідне слово – це могутній засіб виховання почуттів
(В. Сухомлинський).

Рідне слово увіходить у духовне життя днів дитинства та юності
(І. Вихованець).

Найвища майстерність художника слова – у його вірності
життєвій правді
(О. Гончар).

Людам потрібне лише те слово художника, яке чарує, яке бен-
тежить, яке здатне сколихнути і серце, і розум
(О. Гончар).

За допомогою слова ми проникаємо в думки і почуття, які
хвилювали людей за тисячоліття до нас
(І. Вихованець).

... Й у правильній молитві народиться віра, і постане вона зі
Слова
(Я. Гоян).

Ти постаєш в ясній обнові, як пісня, линеш, рідне слово
(Д. Білоус).

У слові новому минуле не в'яне *(Л. Первомайський)*.

... Слово – це найефективніша і найстисліша річ, що не
згорає у вогні історії
(Ю. Щербак).

В словах рідної мови людина відкриває для себе великий і
чарівний світ життя
(Є. Чак).

Кожне слово – це ніби діамантова намистинка на величезному разку нашої пребагатої мови

(І. Цюпа).

У слові народ втілив красу і багатство навколишнього світу
(В. Сухомлинський).

Як часто неправильно вжите слово породжує помилкові судження

(Спенсер).

Слова в словнику вказують на те, про що думають люди...

(І. Вихованець).

Тільки той може досягти своїм розумом і серцем красу, велич і могутність Батьківщини, хто збагнув відтінки і пахощі рідного слова

(В. Сухомлинський).

У безкрайньому океані звуків неповторно звучить мелодія рідного слова

(І. Вихованець).

Розум освіченої людини наставляє кожного на шляху до доброчесності, і слово праведника веде до спасіння...

(І. Хворостинін).

...Рідне слово, рідний розум, –
Рідна й правда буде

(П. Куліш).

Людина ..., якій нічого не промовляє рідне слово, – це людина без роду й племені

(В. Сухомлинський).

Любов до Батьківщини неможлива без любові до рідного слова

(В. Сухомлинський).

О рідне слово! Хто без тебе я? *(Д. Павличко).*

Отечество собі ґрунтуйте в ріднім слові *(П. Куліш)*.

Я прагну в слові відтворити усю республіку мою *(Л. Дмитренко)*.

Немає магії сильнішої, ніж магія слів *(А. Франс)*.

Слово... є певною мірою стимулом розуму *(Т. Майореску)*.

Слово зробило нас людьми *(І. Павлов)*.

Долю людини повторюють і слова, витворені нею
(І. Вихованець).

Завдяки слову ми розуміємо одне одного *(І. Цюпа)*.

Оживить живеє слово рідну Україну *(П. Куліш)*.

...Шевченко дав орлині крила українському слову *(О. Гончар)*.

Збагачуймось від роду до роду... вічним словом Кобзаря
(І. Вихованець).

Слово у чутливій душі розпросторює свої крила...
(І. Вихованець).

Дума – це колос, а слово – це віковічне зерно *(В. Швець)*.

... Весняні барви і кришталевий дзвін у кожному слові
(І. Трьомсин).

... Його слова мов та вода жива *(М. Рильський)*.

Словами серденька не одурити *(Леся Українка)*.

Слово ж бо освітлює душу людську, душу дитини *(Ю. Щербак)*.

Влучність і доцільність сказаного слова мають часто вирішальне значення для того поняття, яке ним виражене
(Ф. Вейсс).

Одного неточного, невдало сказаного або хоча б погано вимовленого слова іноді досить, щоб зіпсувати усе враження
(А. Міцкевич).

Найніжніші слова не годиться кричати (П. Скуниць)

...Коли словом занадто захоплюються і відривають його від реальності, воно вже втрачає зв'язок з дійсністю
(Т. Майореску).

Одне слово, сказане від щирого серця, діє на наш розум сильніше усяких найважливіших доказів,... а особливо, коли воно сказане тоді, коли треба...
(А. Аміель).

Слово вражає жорстоких і руйнує фортецю. Це невидима зброя. Без неї світ належав би грубій силі
(А. Франс).

Вірно визначаєте слова і ви звільнете світ від половини непорозумінь
(Декарт).

У величезному мовному запасі вибрати потрібне слово – то велике вміння і, навпаки, якщо ви користуєтесь словом неточним, то це, власне, те саме, коли б замість відточеного олівця на уроці малювання ви користувалися б цвяхом
(І. Цюпа).

Всяке слово, якщо за ним не буде справ, уявляється чимось даремним і пустим
(Демосфен).

Історія не тільки пишеться словами. Вона твориться словами
(У. Різанс).

Не можна щось побудувати словом, якщо те ж саме руйнувати ділом

(Г. Сковорда).

...Треба мати певний такт і глибоке мовне чуття при творенні нових слів

(І. Огієнко).

Святі слова тримають нас на світі і вчать любові до берегів, між якими з віків у віки тече ріка нашого народу, нашої нації, нашої України

(Я. Гоян).

Ціна словам однакова від роду: чи присягаєш на вітрах сторіч при свідкові у вірності народу, чи другові, без свідків, віч-на-віч

(Б. Олійник).

Я тої думки, що не може бути творцем людина, яка не відчула музики слова

(К. Гордієнко).

Головним творцем слова, його будівничим є народ

(І. Вихованець).

Не має мужніших, ніж народ учителів; у нього кожне слово – це перлина, це праця, це натхнення, це людина

(М. Рильський).

Народ всевічний, Слово – наш народ *(М. Вінграновський).*

Без слова не було б ні писемності, ні літератури, ані пісні

(І. Цюпа).

Як добрий чорний хліб для їжі і як прозора дзвінкова вода для пиття, так нам потрібне пристрасне, вихоплене з-під громів і з-під самого сонця слово, зіткане з мужності і ніжності, з перхресних тривог і хрещатого цвіту надій

(М. Стельмах).

Слова – це ті ж зерна, що впали у родючу землю; це хліб наш на-
сущний, без якого неможливе саме життя

(Ю. Мушкетик).

Слова мають бути добірні як пшениця, зібрана... на бере-
жанських полях

(Є. Гуцало).

Словам, що блищать чи – затерті, не віриш *(Т. Севернюк).*

Буде жити наше слово, буде! *(П. Куліш).*

Святе слово – рідна мати... *(П. Куліш).*

Слово, моя ти єдина зброе *(Леся Українка).*

Шукаю слів, як молитов... *(Л. Костенко).*

Велике те слово, що дружбою зветься *(П. Усенко).*

Немає нічого могутнішого за слово *(А. Франс).*

Слово... народжується, коли це потрібно народу
(Г. Успенський).

... Орю свій переліг – убогу ниву та сію слово. Добрі жнива
колись-то будуть

(Т. Шевченко).

Відроджуйте, творіть, будуйте... рідне слово *(І. Трьомсин).*

Буква до букви – і склад мій і лад, слів найдорожчих
людських зорепад...

(М. Сом).

До словечка, до слов'ятка притулися, може так хоч мови рідної
навчишся

(М. Тимчак).

Хай іншим словом володію... Хоч мов я знатиму до ста, на материнській лиш посмію, відкрити до матері вуста
(Г. Петрук-Попик).

Возвеличу отих рабів німих. Я на сторожі коло їх поставлю слово
(Т. Шевченко).

Щоб між нами не вгасало проміння величне, ти поставив “на сторожі” Слово твоє вічне
(Леся Українка).

Трапиться слово зрадливе – геть його, сину, гони! (Б. Олійник).

Слова – полова, але огонь в одежі слова – безсмертна, чудотворна фея, правдива іскра Прометея
(І. Франко).

Зробити рідне слово надбанням духовного світу дитини – це значить разом із звучанням рідного слова влити в молоду душу відчуття краси і емоцій, які вклав народ у слово... протягом століть
(В. Сухомлинський).

Батьківщина – це твоє рідне слово... (В. Сухомлинський).

Відчуття краси слова облагороджує духовний світ людини... У цьому відчутті – одне з джерел людської культури
(І. Цюпа).

Людина! Це ж яке слово! Його треба завжди стоячи говорити і кашкета скидати
(М. Зарудний).

Слово “Мати” велике у своїй високості, єдинолюбності, у красі
(І. Вихованець).

Слово Мама великеє, найкращеє слово
(Т. Шевченко).

Слово "Мама" росте разом з нами, тихо, як тихо ростуть дерева, сходить сонце, розцвітає квітка, як тихо світить веселка і гладить дитину по голівці рідна рука

(Я. Гоян).

З усіх два слова "Мати" і "Вітчизна" – існують з віку тільки в однині

(Б. Олійник).

Слово "здрастуйте" має чарівну властивість – воно пробуджує почуття взаємного довір'я, зближує людей, відкриває їх душі

(В. Сухомлинський).

Учитель. Просте, звичайне слово... А скільки воно таїть у собі найкращих, незабутніх спогадів! Скільки пов'язано з ним вдячних перемог і звершень у кожної людини!

(В. Кучер).

Треба вчитися у титанів слова чіткості мислі і почуття

(І. Вихованець).

Зусиллями двох поетів – Михайла Старицького і Олени Пчілки – слово "мрія" пишно зійшло на багатобарвній ниві української мови, завітло, зачарувало нас своєю красою

(І. Вихованець).

Пригадаймо такі слова, як "оксамит", "перла", "намистао", "рушник"... Кожне слово має свій сенс, свою красу... А скільки таких слів існує, і за кожним – глибинна суть і краса

(І. Цюпа).

Сотні тисяч слів у нашій мові, але першими я б поставив три: народ, праця, хліб. Це три корені, на яких тримається наша держава

(В. Сухомлинський).

Дніпро! Одне слово – і спадає з тебе полуда зневіри та втоми, одне слово – і зцілюєшся від кривдних ран, очищуєшся від накипу злости й... повертаєш собі життєдайні сили й жадобу творення. Як-що маєш у душі те слово

(Р. Іваничук).

У слові, а ще в тому, як вона його вимовить, чується мені добра людина. А хіба цього не досить, щоб її шанувати?

(Григір Тютюнник).

Слово Шевченкове й Франкове, художні шедеври нашої класики хай стануть для нас взірцем і мірилом

(О. Гончар).

Видається мені, що найбільшим дивом безміру Франкового слова є власне він сам, творець...

(Д. Павличко).

Він (Григір Тютюнник) знав ціну слова...

(П. Засенко).

...Небезпечно письменнику жартувати зі словом

(М. Гоголь).

Рідне слово – то невичерпне, животворне... джерело, з якого дитина черпає уявлення про навколишній світ, про свою родину, про своє село і місто, про весь свій край

(В. Сухомлинський).

Тільки рідне слово, пізнане й осягнуте у дитинстві, може напоїти душу поезією, ...пробудити естетичну насолоду багатомірністю і багатозначністю мови предків

(Ч. Айтматов).

...Словом добрим і справедливим виховуйте дитину, а подумки пестить її

(В. Рець).

В руках вихователя слово такий же могутній засіб, як музикальний інструмент в руках музиканта, як фарба в руках живописця...
(В. Сухомлинський).

...Як без скрипки немає музики, без фарби і пензля – живопису... так без живого, трепетного, хвилюючого слова немає школи, педагогіки
(В. Сухомлинський).

Слово вчителя – як інструмент впливу на душу вихованця, нічим не замінити
(В. Сухомлинський).

Слово – це ніби той місток, через який наука виховання переходить у мистецтво, майстерність
(В. Сухомлинський).

За найбільшу творчу знахідку в своїй педагогічній майстерності вважайте ту мить, коли дитина сказала “своє слово”. В цю мить вона піднялась на одну сходинку в своєму інтелектуальному розвитку
(В. Сухомлинський).

Сонечко, квітка, казка, пісня, хліб, сіль, вода... І з кожним словом світ ширшає, розкриває свої принадні обрії... І пізнаємо ми його за допомогою слова
(І. Цюпа).

Слухай, слухай першу казку, всі слова її хватай
(Олександр Олесь).

Рідне слово – тая м’ята, материнка, рута...
(А. Кримський).

Слова накопичуються на мене легіонами – ...то глибинні, добуті з дна прадавніх криниць; то стерті, як копійки, що роками котяться з рук у руки; то цілком новенькі мовби лише вчора у якійсь кузні викувані; то рідні і прості, як тато з мамою; то солодкі, як мед... слова напливали на мене, ... літали, як птахи...

(Ф. Федорів).

Хвала тому, хто людям у приполі несе слова, подібні хлібу й солі...

(М. Рильський).

Слово наше рідне! Ти сьогодні зазвучало як початок, як начало, як озброєння всім видне, слово наше рідне...

(П. Тичина).

Слово шукатиму дні і ночі в полі, у морі, на купині

(В. Підпалій).

О, явись мені, слово – душі освята

(Г. Світлична).

У слові просвічує слово, словечко, слівце, словенятко... А слово народжує слово, співає з братами словами

(П. Перебийніс).

О слово рідне, – ти стоїш на чаті,
Предковікових пам'яток святині
В ясній блискучій херувимській шаті,
Як меч огненний, в нашій Україні!

(П. Куліш).

...Слова дружнього за гроші не купити *(М. Рильський)*

Раби – це нація, котра не має Слова. Тому й не може захистити себе

(О. Пахльовська).

У душі виношуємо слово – лагідне й безжальне, ніби криця

(В. Земляний).

Плодів пора весела вересневих,
А слово доспіває в різний час.
І от – гінке і кучеряве древо,
Що звеселить і причарує нас
(*О. Ющенко*).

Так, воно залізне, ваше слово – криця, гучнодзвонка мідь
(*Л. Кисельов*).

... Слів дзвінке суцвіття кришталеве увінчує історії сліди
(*О. Ющенко*).

Міцніш за сталь і за граніт слова – їх сяєво у вічність проплива
(*О. Ющенко*).

Нехай же осіняє нас крилато не слава – Слово отче. Слово злато
(*Р. Лубківський*).

Слово... є одиницею, що невідступно постає перед нашим розумом, як щось центральне в механізмі мови
(*Ф. Сосюр*).

Український народ... невтомно запалював у слові незгасний вогонь думки і почуття, вічність праці і мрії
(*І. Вихованець*).

Простенькі сільські байки, як дрібні, тонкі корінчики, вкорінюють у нашій душі любов до рідного слова
(*І. Франко*).

Хіба метал проймеш словом? (*Панас Мирний*).

... І чайкою в серце вривається блискавка слова (*Н. Забіла*).

О слово дзвінке, озивайся в славі до нас ти крізь давні століття імгливі
(*Л. Первомайський*).

... В поетичному слові криється якесь диво, воно зачаровує і відкриває красу світу

(І. Цюпа).

Потрібно докласти чимало зусиль, щоб заховане у слові постало перед нами у всій красі, глибині і неповторності

(І. Вихованець).

Слово – наше найзіркіше око, наймогутніша сила

(І. Вихованець).

Слово – найвірніший посланець з минулого в сьогоднішній і з сьогоднішнього у прийдешнє

(І. Вихованець).

Слово – кільце у безкінечному і безперервному ланцюгу, який сягає одним кінцем у минуле, а другим – у майбутнє...

(М. Бахтін).

У слові постають перед нашим зором сторінки давньої історії і здобутки майбутнього

(І. Вихованець).

Те слово чути крізь ріки і гори, –
Що десь на дні облудної покори
Кипить, як правди вічне джерело
(Д. Павличко).

Рідним словом я горджуся, ним говорю, пишу... *(Д. Третяк).*

Слово... Це схованка мудрості народу *(І. Вихованець).*

України великої слово – скарб народу, перейдених літ

(О. Ющенко).

Затям собі,... що слово – з музики, ... і мати слова – скрипка

(І. Драч).

Поєднання слова з музикою доповнює одне одного: слову музика надає незвичайну силу, музиці слово – повну визначеність
(Ц. Кюї).

... Малий Гриць Скворода сприймав слово як музично-живописний елемент... Слово звучало йому наче музика
(І. Драч, С. Кримський, М. Попович).

Зустрілося слово, спинилося слово: полюби мене кленово
(І. Сокульський).

Ніжна душа нашого народу бринить у слові (І. Вихованець).

Слова у мові не хочуть бути самотніми і тому сполучаються у речення для якнайточнішого втілення думки
(І. Вихованець).

Слово – один з найвеличніших видів зброї людини. Безсиле саме собою, воно стає могутнім та невідворотним коли сказане уміло, щиро й вчасно
(А. Коні).

Мої зернини – то слова.
Як відберуть їх на насіння,
Мене чекає воскресіння...
(Д. Павличко).

Ми змалечку звикаємо до слів, як до повітря, як до хліба звикли...
(Є. Летюк).

Слова одні нам тішать слух і зір, а інші нас відштовхують раптово
(М. Рильський).

Ми слово слали в далечінь... *(М. Рильський)*.

Слова промовлені ні вічі, летіли в груди трудівничі
(М. Рильський).

В ці дні хай прозвучать слова про чисту молодість любові...
(М. Рильський).

Добра слава з добрим словом – давні побратими... *(А. Малишко)*.

...Треба привчити людину розуміти тих, хто слухає й оточує її,
привчити простежувати долю слова не лише в повітрі, але й в ду-
шах тих, до кого слово звернене
(А. Луначарський).

О слово! Будь мечем моїм! *(Олександр Олесь)*.

О слово рідне, незрівнянне... *(І. Трьомсин)*.

Лети ж, рідне слово, лети в рідний край! *(Олена Пчілка)*.

У скарбницю рідного слова складає одне покоління за другим...
плоди історичних подій, вірування, погляди... словом, весь слід
свого державного життя народ дбайливо зберігає... в слові
(К. Ушинський).

...Ні одного невістражданого слова не віддавайте на строгий
суд людей
(Н. Забіла).

Прекрасне слово, але що в ньому, як не від серця йде воно?
(В. Мисик).

Живи народу вічне слово...
Цвіти над нам веселково
(М. Рильський).

Хай жодне слово пuste з уст не злине *(М. Рильський)*.

Є слова, що білі-білі, як конвалії квітки...
Є слова, як жар, пекучі і отруйні, наче чад...

(Олександр Олесь).

Ми, буває, прощаєм неточні слова, та неточність у слові – ніколи
(Б. Олійник).

... Тепле слово “дякую”. Вироблені віками... кращі форми повсякденного спілкування – це не звичайна людська забаганка... Це наш повсякденний етикет, наша культура

(В. Скуратівський).

Вживайте якомога більше слів, які підкреслюють шанобливе ставлення до людей: “даруйте”, “перепрошую”, “дякую”, будь ласка”...

(Іржі Томан).

Якщо ти хочеш зробити ось так, але не впевнений, що зробиш, ніколи не кажи: даю слово, що зроблю. Краще скажи: хочу примусити себе зробити ось так

(В. Сухомлинський).

МОВА – ДОРОГОЦІННИЙ СКАРБ

Мова – коштовний скарб народу (*І. Франко*).

Мова – це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма нашого організування.

(*І. Огієнко*).

Культура мови свідчить про загальний розвиток особистості.

(*О. Федик*).

Мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання, високої, справжньої інтелектуальності.

(*В. Сухомлинський*).

Культура мови – це духовне обличчя людини. Вона свідчить про загальний розвиток особистості...

(*О. Федик*).

Мова тоді гарна, коли вона якнайповніше і якнайточніше передає думки... і легко сприймається, зрозуміла

(*О. Федик*).

Культура мови тісно пов'язана з культурою мислення. Якщо людина ясно, логічно мислить, то й мова в неї ясна, логічна

(*О. Федик*).

Українська мова в багатстві, витонченості й гнучкості не поступається ані жодній із сучасних літературних мов слов'янства...

(*М. Драгоманов*).

Мова – втілення думки. Що багатша думка, то багатша мова...

(*М. Рильський*).

В мові наша стара й нова культура, ознака нашого національного визнання...

(*І. Огієнко*).

В народі немає скарбу більшого, як мова (Ю. Мушкетик).

Мова мамина – свята... Її плекали душі і уста мільярдів.
(М. Адаменко).

Знання рідної мови визначає багатство, широчінь інтелектуальних і естетичних інтересів особистості (В. Сухомлинський).

Культура мови народжує культуру думки (І. Вихованець).

Мова – це історія народу. Це шлях цивілізації й культури
(О. Купрін).

...Через рідну мову стали ми на ноги, ввійшли в сім'ю просвічених Європейських народів (М. Возняк).

Мова є найбільш живий, найбільш різносторонній і міцний зв'язок, що з'єднує сучасні, минулі і прийдешні покоління народу...
(К. Ушинський).

Мова... містить у собі вічну і хвилюючу загадку, увібравши у свої мінливі глибини всі таємниці історії та буття народу
(Ю. Щербак).

Мова веде нас у чудовий світ науки і мистецтва (І. Вихованець).

Мова у граматичних своїх виявах є колективним витвором народу
(І. Вихованець).

Грамотна, багата мова – не тільки ефективний засіб передачі й сприйняття думок..., а й вияв поваги до людей, з якими спілкуєшся до народу, який створив цю мову (О. Федик).

Славте мову цю чудову на оновленій землі (П. Тичина).

... Знай, бережи, збагачуй велике духовне надбання свого народу – рідну українську мову. Це мова великого народу, великої культури
(В. Сухомлинський).

Літературна наша мова виділилася вже в сталі форми, а тому ми мусимо навчатися не якоїсь говіркової мови, але мови всеукраїнської, цебто літературної

(І. Огієнко).

Мова – це цілюще народне джерело... *(В. Сухомлинський).*

Мова Тараса Шевченка... стала нарижною підвалиною літературної мови

(І. Огієнко).

Возвеличемо на диво і розум наш і наш язик *(Т. Шевченко).*

...Нема ніяких підстав сумніватися, ... що з'являться мало-російською (українською – *упор.*) мовою всякі книги..., а також учені трактати з усяких наук

(М. Чернишевський).

За ставленням кожної людини до своєї мови можна абсолютно точно судити не тільки про її культурний рівень, але й про її громадську цінність

(К. Паустовський).

Убога стилістика найчастіше є породженням убогої думки...

(О. Гончар).

Найкраща і найголовніша ознака індивідуальності народу – це його мова

(А. Шумило).

Той, хто незнає рідної материнської мови або цурається її, за-суджує себе на злиденність душі

(В. Сухомлинський).

Вивчайте, любіть свою мову... як рідного неба блакить

(В. Сосюра).

Мова народу – це його дух, і дух народу – це його мова

(В. фон Гумбольдт).

Ставитись до мови творчо, сміливо, але з безмежною відповідальністю – це чудово зміла робити наша класична література

(О. Гончар).

Уклін чолом народу, що рідну мову нам зберіг

(Олександр Олесь).

Найбільше й найдорожче добро в кожного народу – це його мова, ота схованка його духу, його багата скарбниця

(Панас Мирний).

Добре знання літературної мови набувається повсякчасним її вивченням та глибоким знанням мови народної

(І. Огієнко).

Культура мови – тісно пов'язана з культурою мислення

(О. Федик).

Мова – дивосвіт, духовна планета, на якій живе виплекана людиною незліченна кількість слів

(І. Вихованець).

Той, хто зневажливо ставиться до рідної мови, не може й сам викликати поваги до себе

(О. Гончар).

...Хто не любить рідної мови, солодких, святих звуків свого дитинства, не заслуговує на ім'я людини

(Й. Гейдер).

А Вкраїни ж мова – мов те сонце дзвінкотюче, мов те золото котюче, вся і давність, і обнова – українська мова

(П. Тичина).

Як парость виноградної лози, плекайте мову *(М. Рильський).*

Мова – душа кожної національності, її святощі, її найцінніший скарб

(І. Огієнко).

О мово українська! Хто любить її, той любить мою Україну
(В. Сосюра).

Мужай, наша мово, серед прекрасних братніх мов
(М. Рильський).

Упродовж віків народ творив і шліфував свою мову, заносючи в мовну скарбницю переплавлені в ніжній душі добірні перлини пізнання, почуття, мрії... Той витворений народом світ мови оточує нас від народження

(І. Вихованець).

Віками український народ творив це (духовне – *унор.*) багатство, відкладаючи в скабницю рідної мови не тільки звукове позначення явища, події, а й найтонші відтінки почуттів...

(В. Сухомлинський).

Мова є засіб не виражати окрему думку, а створювати її
(О. Потебня).

Мова... не тільки виражає собою життєвість народу, а й є власне саме це життя

(К. Ушинський).

Покоління людей проходить одне за одним, але результати життя кожного покоління залишаються в мові – в спадщину нащадкам
(К. Ушинський).

Мова – це лад мислення, це віконця, через які людина бачить світ

(В. Сухомлинський).

О мово рідна! Золота колиско, в яких світах би не була я, – з тобою серцем, і по-українськи я вимовляю мамине ім'я

(З. Кучерява).

Мовлення – ріка, а мова її джерело *(Г. Сковорода)*.

Твоя мова – співучий струмок *(П. Тичина)*.

Користуватися сумішшю з двох мов – це одно з найтривожніших явищ загальнопедагогічного характеру
(В. Сухомлинський).

...Треба всіма силами дбати про те, що зветься культурою літературної мови...
(І. Огієнко).

Наша рідна українська мова – це основа нашої безмежно багатой культури. Це наш дух... наша душа, наша пісня
(О. Гончар).

Мова... – це пам'ять народу, ... це колективна совість суспільства, увінчана в слові
(Ю. Щербак).

Літературну мову треба всіма стежками ширити поміж широки маси, бо з обопільних впливів мови літературної й народної скоріш зростатиме щиро національна культура української мови, як мови цілої нашої нації
(І. Огієнко).

Свої мови рідної і свого рідного звичаю вірним серцем держітеся. Тоді з вас будуть люди як слід, тоді з вас буде громада шанована і вже на таку громаду ніхто свої лапи не положить
(П. Куліш).

Мова – могутнє знаряддя... і ораторського мистецтва, і поетичної творчості, і ділового листування, і дипломатичних переговорів
(М. Рильський).

Міра володіння рідною мовою є міра духовності людини та суспільства, отже, – міра загального поступу людини
(П. Кононенко).

Любов до рідної мови – найприродніше і найглибинніше духовне начало людського життя

(Д. Павличко).

Мова літературна й мова людова – це дві неблизькі собі мови, але різницю між ними мусимо свідомо зменшувати, завжди пишучи ясно і просто

(І. Огієнко).

Коли забув ти рідну мову – біднієш духом ти щодня, ти втратив корінь і основу, ти обчухрав себе до пня

(Д. Білоус).

Мова, що має свою граматику, свої правила, свої звороти в мовленні, неповторні, які не перекласти іншою... Хай спробують передати всю силу, всю велич, витонченість іншою!

(Г. Квітка-Основ'яненко).

Ніякою чужою мовою не можна краще висловити наших найглибших бажань, які ворухаються в нашій серці як саме рідною мовою

(М. Возняк).

Без мови немає народу, як сонця без саява й тепла *(О. Шелунін).*

Відберіть у людини мову, і вона здичавіє... *(І. Цюпа).*

... Головне достоїнство мови – в ясності *(Стендаль).*

Усне мовлення – одне з найсильніших знарядь людини... Воно є животворним і схоплюється цілком, просякнуте враженнями й поступом людського духу

(П. Мантегацца).

Мово наша! ...Невичерпна, вічна, молода, як весняне листя

(П. Загребельний).

Мово рідна! Ти ж – як море – безконечна, могутня, глибинна.
Котиш і котуєш хвилі своїх лексиконів, а їм немає кінця-краю...
(С. Плачинда).

...Ти велична і проста, ти стара і вічно нова, ти могутня, рідна мово!
(І. Багрянний).

...Благозвучна і мелодійна українська мова (Й. Бодянський).

Запашна, співуча, гнучка, милозвучна, сповнена музики і квіткових пахоців – скількома епітетами супроводиться визнання української мови. І, зрештою, всі ці епітети слухні
(О. Гончар).

...І невже ж, пахуча мово, будеш ти забута? (А. Кримський).

Наша мова – як чарівна пісня, що вміщує в себе і палку любов до Вітчизни... і ніжні запахи рідної землі
(П. Тичина).

Українська мова... це не мова простолюду, як твердять московські невігласи, а мова цілої нації... чиє місце на право самостійного розвитку в ряду цивілізованих народів уже завойоване й неможе бути зайняте ніким іншим
(М. Драгоманов).

...На москалів не зважайте, нехай вони собі пишуть по-своєму, а ми по-своєму. У їх народ і слово, і у нас народ і слово. А чиє краще, нехай судять люди
(Т. Шевченко).

Тепер вже немає для кого і для чого доводити, що мова українська... є мова, а не наріччя, що вона навряд чи поступиться, наприклад, перед богемською (чеською – *авт.*) щодо багатства слів і виразів, перед польською щодо мальовничості, перед сербською щодо приємності, що це мова, яка будучи ще необробленою, може вже порівнюватися з мовами культурними; щодо гнучкості і багатства синтаксичного – це мова поетична, музикальна, живописна
(І. Срезневський).

Початок багатьох мовних явищ, треба шукати не з впливу панівної мови, а ще на прабатьківщині...

(І. Огієнко).

Окраса української мови – її милозвучність *(Є. Чак).*

Що за милозвучність та краса, не кажучи вже про класичну простоту та безпосередність натхнення. Се – джерело, з якого на здоров'я довго ще будуть пити нащадки. Влучність вислову надзвичайна, а стислість підчас просто непередатна!

(П. Грабовський).

Народна мова в своїй цілості – неоціненний скарб для збагачення мови літературної. Треба тільки вміти доцільно використати цей скарб

(І. Огієнко).

Мова – ... невичерпне духовне багатство *(П. Панч).*

Зовсім не байдуже для духовного розвитку дитини, якою мовою вона говорить у дитячі роки

(К. Ушинський).

Рідна мова – то неоціненне духовне багатство *(В. Сухомлинський).*

Наша мрія золота, наше гасло і мета: рідна мова в рідній школі
(Олександр Олесь).

...Як людина говорить, ми відразу й легко можемо судити про те, з ким маємо справу

(Д. Лихачов).

Мова є найхарактернішою і найкращою рисою людини

(Л. Паламар).

Людина, яка не любить мови рідної матері, якій нічого не промовляє рідне слово, – це людина без роду й племені
(В. Сухомлинський).

Народ без мови – не народ (П. Перебийніс).

Без мови нашої, юначе, й народу нашого нема
(В. Сосюра).

Прийняла я дарунок від нені – то мова, тому скарбу ніколи не скласти ціни
(Л. Забашта).

Скільки ж ласки й принадливих мрій
В твоїй милій чаруючій мові
(Р. Гамзатов).

Рідна мова на чужині ще милішою стає (П. Грабовський).

Мова – єдине знаряддя для засвоєння спадщини минулого, найвищих здобутків людської культури, людської мислі
(І. Вихованець).

Ця мова – українська – є одна з найбагатших мов слов'янських...ця мова... поетична, музична, мальовнича
(І. Срезневський).

...Українська мова. Ніжна й тендітна, а міцніша... броні, бо єднає дух і тіло, бо їй в основі – непорочність, ... чистота
(В. Харчук).

Літературна мова й є ця спільна всенаціональна мова, цебто мова, об'єднаної нації, оруддя найдоцільнішого порозуміння для всіх окремих племен з їх говірковими мовами
(І. Огієнко).

Літературна наша мова мусить бути чистою, без разячих говіркових привнесень...
(І. Огієнко).

Літературна мова є відшліфованою формою загальнонародної мови, що має певні норми в граматиці, ...лексичі, вимові, наголосі ... і в своєму писемному й усному різновиді обслуговує культурне життя нації

(О. Пономарів).

Не з словників люблю я мову. Плинку, як пісня у маю, її чарівну і казкову я із джерел народних п'ю

(Ю. Петренко).

Діамант дорогий на дорозі лежав... наша ж мова сія щогодини ясніш! Хай коштовним добром вона буде у нас

(В. Самійленко).

Буду я навчатись мови золотої у трави-веснянки, у гори крутої, в потічка веселого, що постане річкою, в пагінця зеленого, що зросте смерічкою

(А. Малишко).

Люблю рідну українську мову – казкову, ніжну, мелодійну... таку прекрасну і барвисту, що насолоджує від народження і до скронь сивини

(І. Трьомсин).

У ділової людини і мова ділова, а не марнословна *(Л. Паламар).*

Знання української мови і використання її при виконанні службових обов'язків має стати нормою, а не залежати від приватного волевиявлення чиновника

(Л. Масенко).

Мова... нерозривно пов'язана із суспільством, і суспільство... здійснює всебічний і різноманітний вплив на її розвиток

(Л. Масенко).

... Дбати про мову – це справа совісті сучасної людини, якщо вона громадянин і патріот, а не бюрократ і обиватель

(В. Русанівський).

Кожна людина мусить писати так само добре, як і говорити
(Д. Лихачов).

Наша мова – це найважливіша частина нашої спільної поведінки
у житті
(Д. Лихачов).

За допомогою мови творяться великі дива на землі
(І. Цюпа).

Мова – це всі глибинні пласти духовного життя народу, його
історична пам'ять, найцінніше надбання віків
(О. Гончар).

Як гул століть, як шум віків, як бурі подих – рідна мова...
(М. Рильський).

Рідна мова. Вона... з шелесту дерева життя і пізнання зі старого
в новий світ
(В. Харчук).

Мово наша! Звонкова кринице на середохресній дорозі нашої
долі! Твої джерела б'ють десь від магми, тому й вогненна така. А
вночі купаються в тобі ясні зорі, тому й ласкава така
(К. Мотрич).

Людина, яка втратила свою мову – неповноцінна, вона друго-
рядна в порівнянні з носієм рідної мови
(П. Мовчан).

Народ, що не усвідомлює значення рідної мови для свого вищо-
го духовного життя і сам її покидає й відрікається, виконує над со-
бою самовбивство
(П.-Й. Шафарик).

...Горе наше, що не маємо ще сильної інелігенції, що ще ба-
гато людей лічать нашу мову (українську – *упор.*) мужицькою і со-
ромляться скрізь нею говорити, а вона ж дзвінка, а вона ж красна і
блискуча...

(І. Карпенко-Карий).

У мові відбивається інтелігентність людини, її вміння точно і правильно мислити, її повага до інших, її охайність в широкому розумінні цього слова

(Д. Лихачов).

Мово рідна!... Скарбе мій єдиний, з тобою я найбагатший і найдужчий в світі

(С. Плачинда).

Рідна мова – це музика й малювання *(В. Овсянко-Куликовський).*

Мова народу, народності чи діаспори – то генетичний код національної культури, запорука самобутності та сомозбереження
(В. Овсянко-Куликовський).

Мова – це... музика, мелодика, фарби, буття, сучасна художня, інтелектуальна і мислиннева діяльність народу

(О. Гончар).

Доки народ спілкується своєю мовою, доки він зберігає себе

(Л. Масенко).

... Щоб мова народу в повазі була, від роду до роду між нами жила!

(Ф. Тишко).

В тобі, мово, неосяжна душа народу *(С. Плачинда).*

Рідна мова є одним із головних засобів, за допомогою яких створюється соціальний механізм успадкування культури від покоління до покоління, тобто вироблення національної культурної традиції

(В. Русанівський).

Які чудесні барви у нашій рідній мові... *(Д. Білоус).*

Рідна мова. Вона з гомону полів, лісів і морів отчої землі, мережана сходом сонця, ... переткана калиною... і вишневим цвітом – кожна її ниточка вимочена... в струмках людської звитяги
(В. Харчук).

Змалку треба шанувати рідну мову, навчаючись від батька й матері, від бабусі й дідуся отчого мовного багатства
(І. Цюпа).

Прилучення дитини до рідної мови – це входження її в суспільство
(В. Русанівський).

Мово рідна!... Світлоносна! Ти завжди вабиш, чаруєш, кличеш на теплі могутні хвилі твої... Бо ти є Вічність. Ти є Правда, Добро і Краса народу нашого
(С. Плачинда).

Мово українська, звідки прилетіла, як тут зросла, розцвіла й зарясніла? Чи пила ти воду з Дніпра, чи купалася в його ласкавих водах, чи злітала з його мільйоннокрилим птаством! Мово! Течеш вічно й вільно як Ріка
(П. Загребельний).

Ця ж бо мова для народу вище всіх пісень, симфоній. Ах, вона як два крила, між яких летить свобода
(П. Тичина).

О незвичайна, чародійна мово, хоч пронеслася молодість грому, твій звук у мене в серці не затих
(Д. Павличко).

Позбавити людину рідної мови – чи то згідно з її волею, чи всупереч їй – аморально: це те ж саме, що підрізати коріння її духовності
(В. Русанівський).

Мові належить головна об'єднуюча роль у процесах виникнення етносу, нації, держави

(Л. Масенко).

І будуть народи всі йти до країни, де піснею – мова...

(В. Пачовський).

Мова єднає між собою представників певного народу у часі і в просторі

(В. Русанівський).

... Й скувался мова, державна й соборна, в шоломі з крицевої сталі!

(І. Огієнко).

О мово, ноче колискова! Прийми мій радісний привіт! Навік пройшла пора безславна... Цвіти і сяй, моя державна...

(Олександр Олесь).

В моїм селі уміють все пробачить,
І навіть те, що довго тут не був
Та мов залізом обпечуть гарячим,
Коли ти мову матері забув

(М. Томенко).

Мова, писемна чи усна, характеризує людину більше, ніж навіть її зовнішність...

(Д. Лихачов).

Дбати про багатство, красу і чистоту рідної мови – це наша спільна справа

(М. Рильський).

Мова наша, мова – літ минулих повість, вічно мудра юність, сива наша совість

(Ю. Рибчинський).

...Що не річка, то мова – з-над Славути-Дніпра: українська чуда – кобзи сонячна гра

(Д. Білоус).

Мова – наша зброя *(М. Рильський)*.

Мово рідна!... Твердине моя, і захисток, і гордість... ти одним-однісіньким словом зігриваєш, мов сонце, і підносиш над хмарами,... і повертаєш до діяння, до життя...

(С. Плачинда).

Багатій, розбруньковуйся, мово, неосяжний чаруючи світ

(О. Ющенко).

Українська мова тепер залунала і гомоном вільним по всьому розділлі, по всій Україні озветься вона

(Олена Пчілка).

...Я дуже люблю... народну українську мову, звучну, барвисту й таку м'яку

(Л. Толстой).

Я непогано розумію українську мову, і в моїй бібліотеці є немало томів українських віршів. Люблю їх перечитувати. Це мова – співуча, мелодійна – мені дуже подобається

(П. Робсон).

Вивчайте

цю мову

на знаменах,

в лексиці багряній.

Мова ця

велична і проста!

(В. Маяковський).

...Виплекана веснами і серцями чесними наша мова

(Н. Білоцерківець).

Хай розквітає веселково у невиданій красі наша мова калинова,
наше сонце у росі

(П. Тичина).

Трембітна мова. Музико. Калино. І споконвічно назавжди моя.
До тебе завше я душею лину...

(З. Кучерява).

Мова рідна, мова колискова – совісті народної дзвіниця

(В. Земляний).

... Серд цієї суєти не згублю тебе я, рідна мово! *(Л. Литвинчук).*

... В залізній мові, в залізнім реченні *(А. Малишко).*

Пам'ятайте серцем: ваша мова – пісня, і в словах любов

(Л. Кисельов).

О мова рідна!... Здаєшся звуком сопілки в полі, шептанням
збіжжя на різних нивах, шелестом верб, калини, тополі...

(І. Крациук).

Щира втіхо – рідна мово,

Краю отчого окраса, –

Є в тобі огонь Тараса,

Щира втіхо – рідна мово

(Д. Кононенко)

Мова невичерпна у творенні словесних форм *(І. Вихованець).*

Мова росте елементарно, разом з душею народу *(І. Франко).*

Мова – універсальна, але користування нею – вкрай
індивідуальне

(П. Мовчан).

Мова – найбільший духовний скарб, у якому народ виявляє себе творцем

(І. Вихованець).

Любіть Україну, ... красу її вічно живу і нову, і мову її солов'їну
(В. Сосюра).

У мене одна думка: як би нам нашу красну мову так високо підняти, як підняв її Шевченко...

(Панас Мирний).

Багато є таємниць у світі, і одна з найбільших з-поміж них – мова

(І. Вихованець).

Кожен день дає нам урок пізнання. І завжди і скрізь наш учитель – мова

(І. Вихованець).

З раннього дитинства і до глибокої старості людина невіддільно пов'язана з мовою

(І. Вихованець).

Чарівна криниця – наша мова рідна,
Кривить той душею, хто каже, що бідна,
Вслухайся в звучання, не цурайся слова,
Мелодійна пісня – наша рідна мова
(У. Данильцова).

Рідна мово материнська,
Ти - душа мого народу,
Будь від роду і до роду,
Рідна мово материнська
(Д. Кононенко).

Мово моя українська –
Батьківська, материнська,
Я тебе знаю невивчену –
Просту, домашню, звичну
(В. Бичко).

Солов'їну, барвінкову,
Колосисту – на віки –
Українську рідну мову
В дар дали мені батьки
(В. Лучук).

Синів і дочок багатьох народів
я зустрічав, які перетинали
морські кордони і, находив,
багато бачили, багато знали.
Я їх питав із щирою душею:
– Яку ви любите найбільше мову?
І всі відповідали:
– Ту, що нею співала рідна мати колискову
(Д. Білоус).

Рідна мово, перше слово,
Ти в устах моїх плекала,
Першу пісню колискову
Наді мною вознесла
(Б. Стельмах).

Пречиста рідна мова з непам'ятних глибин – співуча, як весілля,
живуча як верба...

(Б. Стельмах).

Мова козаків... дуже ніжна і сповнена пестливих виразів та не-
звичайно витончених зворотів

(П. Шевальє).

Краса і сила рідної мови таїться не в її фонетичних перевагах, ... а у здатності впливати на почуття людини, ...змушувати бриніти найтонші струни людської душі

(Б. Антоненко-Давидович).

Моя мово... ти даєш поету дужі крила, що підносять правду в вишину, вченому ти лагідно відкрила мудрості людської глибину

(В. Симоненко).

Забувши мову України,
Забули ви усе святе,
Тож рідна стежка із долини
Для вас тернами заросте

(М. Сом).

Українська мова за своїми виражальними можливостями, лексичними арсеналами, музичними пркметниками, історичними надбаннями... належить до найрозвиненіших мов світу

(Д. Павличко).

Нашій мові потрібен вогонь любові, потрібна духовна міць

(Д. Павличко).

Рідна мова... життя духовного основа *(М. Рильський).*

Рідна мова – найдорожчі золоті дукати *(Д. Третяк).*

Ой яка чудова українська мова!... Є в ній ліс – лісок-лісочок, пуца, гай, діброва... І така ж розкішна і гнучка, як мрія

(О. Підсуха).

Серцевиною мови є граматика *(І. Вихованець).*

Синтаксис душа мови *(М. Рильський).*

Переконлива мова – лікує душі *(Платон).*

... Мало знати мову, треба і в самій мові знайти щось. Треба зуміти взорувати її на чистім перводжерелі, треба так її скристалізувати, аби вона лилася невисихаючим струмком...

(Г. Ходкевич).

Мова – основа культури кожної нації, найбільший її скарб, і силою відібрати її в людини чи народу – всерівно, що відібрати усе минуле й сучане

(Г. Худьга).

Давність культури визначається давністю мови *(Г. Худьга).*

Мова в усьому своєму обсязі і кожне окреме слово відповідає мистецтву, притому не тільки за своїми стихіями, а й за способами їх поєднання

(О. Потебня).

Надзвичайна мова наша є ще таємницею. В ній всі тони й відтінки, всі переходи звуків від твердих до найніжніших

(М. Гоголь).

О, що за мова! Тільки скажеш слово – й воно співає так, неначе вітер струни торкнувся...

(М. Браун).

Мова – наша зброя, якою ми служимо народові *(М. Рильський).*

Красивий, щедрий рідний край і мова наша солов'їна

(І. Січовик).

Що твої промови, коли ти ні бе ні ме в правилах мови

(С. Олійник).

Мово твоя, Україно, з мови твоїх солов'їв *(Д. Кремінь).*

Розвивайсь і далі, мово наша рідна *(О. Підсуха).*

Вивчайте, любіть свою мову,

Як світлу Вітчизну любіть

(В. Сосюра).

Мово рідна! Колискова
Материнська ніжна мово!
Мово сили й простоти
(*І. Багрянний*).

Живе поезія у мові,
Якої мати вчила нас,
... в усмішці, любові,
В красі звичайній, без прикрас
(*М. Рильський*).

– Здрастуй, сонце! Добрий день, сонце! – Вітають його на
різних, але однаково дзвінких і однаково співучих, однаково пре-
красних і улюблених мовах

(*Ю. Збанацький*).

Я славлю спільність мов
І славлю їх одмінність
Основу всіх основ –
провічну їх родинність...
(*І. Муратов*).

Усі ми любимо нашу співучу та дзвінку українську мову. Але це
аж ніяк не означає, що нам є чужими чи далекими мови інших на-
родів

(*П. Тичина*).

КРАСНОМОВСТВО: ГАРМОНІЯ ДУМКИ І СЛОВА

Красномовство – це дар, який дозволяє нам оволодіти розумом і серцем співрозмовника

(Ж. Лабрюєр).

Красномовство – це мистецтво говорити так, щоб ті, до кого ми звертаємося, слухали не лише без труднощів, але із задоволенням

(Б. Паскаль).

Красномовство, тобто мистецтво говорити доладно, складно й гарно, не має ніякої певної галузі, межі якої його б сковували

(Цицерон).

Красномовство – це прекрасне світило таланту, яке робить нас здатними до красномовства і підготовленими до навчання

(Цицерон).

Джерело красномовства у серці *(Дж. Мілль).*

Якщо красномовство розуму з'єднається з красномовством серця, то майже немає і сил їм протистояти

(М. Кошанський).

Істинно красномовним є той, хто звичайні предмети виражає просто, великі – звеличено, а середні – помірно

(Цицерон).

Істинне красномовство – це вміння сказати все, що треба, і не більше, ніж треба

(Ф. Ларошфуко).

Уміння ненароком зронити фразу – один з найважливіших секретів красномовства

(С. Шамфор).

Немає нічого красномовнішого, ніж глибокі роздуми

(Н. Трюбле).

Красномовство... супутник і слуга мудрості *(Цицерон).*

Платон, поєднуючи мудрість із красномовством, майстерно схилив до себе серця і дух своїх слухачів не блюзнірством і хитрощами, але більш силою істини

(К. Віланд).

Мовлення дається багатьом, але мудрість нечисленним

(Катон Старший).

Красномовство – це не що інше, як вміння надавати красу логічним побудовам

(Д. Дідро).

Красномовство є вірний вираз істинного почуття *(Ж. Лагарп).*

Хто ясно мислить, той ясно й викладає *(А. Шопенгауер).*

... Стрімкість, яка є достоїнством красномовства, може бути плодом тільки душі полум'яної, чутливої й абсолютно прив'язаної до свого предмета

(А. Тома).

Ясність – краса глибоких думок *(К. Вовенарг)*.

Хто має справу з людьми... повинен мислити добре, але говорити ще краще

(М. Сперанський).

Якщо хто вирішив оволодіти красномовством по-справжньому, він повинен бути людиною справедливою

(Платон).

Заговори, щоб я тебе побачив *(Сократ)*.

Доки кожне слово вимовляється правдиво, доти і мистецтво слова удосконалюється...

(Дж. Рескін).

Прекрасна справа – уміти в усіх випадках володіти словом

(Дж. Боккаччо).

Хто володіє великою силою слова (а її у небагатьох можна знайти), навіть і той не буває вільний від постійних трудів

(Іоанн Златоуст).

Сила духа й пристрасть роблять людей красномовними

(Квінтіліан).

Багато говорити і багато сказати не є те саме *(Софокл)*.

Зброя красномовства вимагає мудрості й чесності *(Л. Сегюр)*.

Немає красномовства без думок... *(А. Тома)*.

Чим прекрасніша думка, тим дзвінкіша фраза *(Г. Флобер)*.

Ясний виклад думок – незмінний супутник розуму (*Ф. Вейсс*).

Красномовство... зібрало й утримує у своїх руках, можна сказати, сили усіх мистецтв

(*Платон*).

Добре говорити – значить просто добре думати вголос (*Є. Ренан*).

Гонористість – найбільша перешкода істинному красномовству
(*К. Гільті*).

Висловлюйтесь ясніше, не затуманюючи і не заплутуючи смисл
(*М. Сервантес*).

Мовлення, яке я люблю, це безхитрісне, просте мовлення, таке саме як на папері, так і на вустах... вільне від усякої набундюченості, невимушене, сміливе...

(*М. Монтень*).

Учися подобатися... вдалим вибором слів і точною зміною голосу. Той, хто вміє приємно говорити, прихиляє своїх слухачів, і тому, коли прийде час спонукати їх до чогось доброго чи відхилити від будь-чого злого, він матиме на них більший вплив

(*С. Пелліко*).

Надавайте перевагу простим словам, не збіднюючи при цьому свою мову

(*Р. Цільке*).

Ясність думки і ясність виразів, звичайно, зустрічаються разом
(*Т. Маколей*).

Природна течія думки дає, крім розумової, глибоку естетичну насолоду

(А. Коні).

Талант ніколи не говорить трьох слів там, де досить двох
(Г. Ліхтенберг).

Або якомога коротше, або якомога приємніше *(Плутарх).*

Красномовство необхідне таке, яке відкидало б усяку нещирість й манірність

(Ш. Роллен).

Справжнє красномовство полягає у сутності... *(Ш. Сент-Бев).*

Красномовство має бути діловим, а не марнослівним...

(Платон).

Основою красномовства... є пристрасті *(М. Сперанський).*

Красномовство є дар потрясати душі, переживати в них свої пристрасті і віддавати їм образ своїх понять

(М. Сперанський).

Навчати красномовства неможливо, бо неможна навчити мати пишну уяву й сильний розум. Але можна навчати, як користуватися цим божественним даром

(М. Сперанський).

Виникнення красномовства відноситься до перших часів суспільного життя, хоча воно тоді було більше даром природи, ніж плодом мистецтва

(О. Мерзляков).

У суспільстві, де зневажається істинне красномовство панує...
банальна балаканина

(А. Чехов).

Для інтелігентної людини погано говорити повинно б вважати-
ся такою ж непристойністю, як не вміти читати й писати, а у справі
освіти й виховання навчання красномовства слід було б вважати
неминучим

(А. Чехов).

...І коли якась країна вступає на шлях більш-менш інтенсивного
демократичного розвитку, як усі починають розуміти, яке хороше,
хлібне ремесло – ремесло володіння словом. Одразу виникають
школи софістики й одразу вчителі красномовства продають за
дзвінке золото мистецтво чарувати слухача, водити його, що на-
зивається за носа

(А. Луначарський).

Красномовство є мистецтво про всяку дану матерію красно (до-
бре) говорити і тим самим схиляти інших до своєї про це думки
(М. Ломоносов).

Все, що хочеш сказати, розглянь перш за все в голові своїй, бо у ба-
гатьох язик передеє і самій думці

(Ісократ).

...Бо що можна уявити собі принаднішим, приємнішим, солод-
шим, ніж красномовство, ...яке приховує і захоплює людські душі
(Ф. Прокопович).

Стріли, мечі... можуть мати владу над тілом, можуть підривати
мури, але не можуть подолати загартованого духу... Якою повинна
бути та сила, котрій міг би підкоритись дух? ...Такою (силою) є
красномовство

(Ф. Прокопович).

Багато благ як громадських, так і приватних... і вигід людського життя походять з красномовства. Суспільна його користь така: передусім, завдяки красномовству люди відокремились від тваринного дикого життя... заснували міста та встановили тверді закони

(Ф. Прокопович).

За допомогою красномовства ти можеш здобути найбільшу прихильність, найміцнішу дружбу, найбільшу відданість

(Ф. Прокопович).

... Говорить добре той, хто поширює роздуми цілого дня, тижня, місяця, а іноді цілого свого життя у мовленні, яке триває годину

(М. Ажам).

У всякому творі є певна пануюча думка, до сеї думки повинне все стосуватися. Кожне поняття, кожне слово, кожна буква повинні йти до свого кінця, інакше вони будуть введені без причини, вони будуть зайвими, а все зайве є нестерпним

(М. Сперанський).

...Навіть найцінніші думки можуть бути втрачені, якщо вони не оформлені в дієву словесну форму

(П. Пороховицьков).

ІСТИННИЙ ОРАТОР

Істинний оратор... своїм впливом і мудрістю не лише собі пошукує почит, а й багатьом громадянам, та й усій державі загалом приносить щастя й добробут

(Цицерон).

Найкращий оратор є той, хто своїм словом і повчає слухачів, і дає насолоду, і справляє на них сильне враження

(Цицерон).

Оратор – це просто людина, яка вміє користуватися у справах судових і громадських словами, приємними для слуху, і судженнями, переконливими для розуму

(Цицерон).

Оратор користується народною прихильністю лише тоді, коли завчасно продумує, що буде говорити: лише цим доводить він свою відданість народу, а той, хто не турбується, як буде сприйнята його промова, діє... як людина, яка більше спирається на силу, ніж на переконання

(Демосфен).

...Оратор повинен володіти дотепністю діалектика, думками філософа, словами мало не поета, пам'яттю законодавця...

(Цицерон).

Говорить просто, але водночас виразно й вишукано

(П. Пороховицьков).

...Щоб переконати інших, треба ретельно зважувати кожне слово

(П. Пороховицьков).

Оратором є лише той, хто в змозі говорити з кожного питання гарно, вишукано і переконливо...

(Таціт).

Немає такого предмета, який був би виражений гарно й достойно і не став би надбанням оратора!

(Цицерон).

Справа хорошого оратора – повернути предметам власну їх важливість і красу

(М. Сперанський).

...Оратор має безліч спільних точок зору зі своїми слухачами, але вважати, що всі люди в усьому схильні вчиняти так, як ми самі, це хоча й природно, але не правильно

(О. Бен).

Є три причини, які збуджують довір'я до мовця, тому що є рівно стільки речей, в силу яких ми віримо без доказів, – це розум, добро, чесність...

(Арістотель).

Оратор повинен... розв'язувати справи великої важливості і завжди прагнути перемогти

(Квінтіліан).

Оратор є красномовним тільки тоді, коли здається всім, що він говорить правду

(Квінтіліан).

Мета оратора – говорити переконливо... *(Цицерон).*

У душі оратора повинна лежати істина... (Г. Лансон).

Істина стає переконанням, коли вона є дорогою серцю (Л. Якунін).

Оратор, достойний уваги, є той, хто користується словами для думки, а думкою для істини й доброчесності

(Ф. Фенелон).

... Оратор багатий не лише словами, а й думками (Цицерон).

... Я уважно слухав обвинувальну промову і ловив себе на думці: яка велика могутність слова! Як примхливо, вільно і несподівано воно міняє зміст і значення фактів

(Я. Кисельов).

Оратор, який виступає на громадських зборах і який бажає прикувати увагу слухачів, повинен говорити з чистим серцем і відкритою душею

(Е. Фукс).

...Ораторові приходить на допомогу ще м'якість голосу, скромний вираз обличчя, ласкавість мовлення

(Цицерон).

Для оратора немає нічого важливішого при проголошенні промови, ніж прихилити до себе слухача

(Цицерон).

Це великий ораторський прийом – вміти іноді тільки вговорити людей, коли їх можна було б переконати

(Г. Ліхтенберг).

Виявлення своїх почуттів оратором є могутиній засіб захоплювати інших

(О. Бен).

Часто оратори надолужують довжиною те, чого не вистачає у них у глибину

(Ш. Монтеск'є).

Справжній оратор прикрашає свою промову тільки світлими істинами, найблагороднішими почуттями, виразами сильними й відповідними тому, що бажає він навіяти... він мислить, відчуває і слова йдуть

(Ф. Фенелон).

Істина завжди торжествує *(Цицерон).*

Ніщо не може бути світлішим та сильнішим істини...

(Іоанн Златоуст).

Сильне почуття і жваве уявлення для оратора необхідні абсолютно

(М. Сперанський).

Під пристрасним у слові я розумію ті місця, де серце оратора промовляє серцю слухачів

(М. Сперанський).

Якщо пристрасть у тобі не дихає ніколи слово твоє не оживить-ся, ніколи не запалиш уяви твоїх слухачів...

(М. Сперанський).

Майстерний ритор при збудженні й заспокоєнні пристрастей повинен дбати, аби подібні випадки так жваво, яскраво слухачам у слові зобразити, щоб вони пропоновану справу, як перед очима, ясно бачили

(М. Ломоносов).

Істинно, хто впадає у пристрасті до нерозумних похвал, той не матиме ніякої користі ні від яких багатьох трудів своїх, ні від сили свого слова

(Іоанн Златоуст).

Якщо йдеться про оратора дуже видатного у своєму мистецтві, то, як зауважив Сенека про Красса, "слухачі часто бояться, щоб він не перестав говорити"

(Ф. Прокопович).

Щасливий той, кому природа дарувала гнучкий, сильний, чистий... і дзвінкий голос

(М. Сперанський).

Часто один погляд, одне опускання брови говорить більше, ніж усі слова оратора... а особливо око – орган душі настільки сильний, настільки й виразний, як і мова

(М. Сперанський).

Пристойний вигляд, положення, виразність і зміни обличчя, рухи рук... повинні відповідати змісту мовлення й оживляти кожне слово

(О. Мерзляков).

Рухи тіла оратора повинні певним чином не тільки малювати характер його, але й усяку думку і почуття

(О. Мерзляков).

У слові чи розмові лежать три наміри оратора: навчання, переконання і мистецтво зворушити слухача

(О. Мерзляков).

... Записи в руках оратора на 50 % знижують інтерес до виступу... Важко примусити аудиторію витерпіти читання промови за папірцем

(Д. Корнегі).

Коли греки склали із красномовства науку, тоді з'явилися між ними так звані оратори, які використовували своє мистецтво або у справах державних, або у судових дослідженнях...

(О. Мерзляков).

Все, що тільки є у природі речей, може бути предметом (промов) оратора

(Ф. Прокопович).

Нехай уникає оратор бридких і низьких жартів, нехай вводить різноманітність

(Таціт).

Вчити – обов'язок оратора, давати насолоду – честь... справляти ж сильне враження – необхідно

(Цицерон).

Оратор ставить перед очі подвиги героїв, ... величаво прикрашає мужів, що здобули славу... виголошує похвали... Адже ж чеснота, якщо її хвалити, збільшується і росте не лише в душі однієї людини, а й інших закликає до наслідування

(Ф. Прокопович).

Мистецтво того хто хвалить, полягає не в брехні, а в ампліфікації (нагромадження позитивних якостей особи, речі, які ми хвалимо – *упоряд.*) правдивої похвали, у пишності, дотепі та витонченості стилю

(Ф.Прокопович).

...Ратаї слова приводячи словесних ягнят до духовного ярма і занурюючи... рало у мисленневих борознах, ...й засипаючи сім'я духовне, надіями майбутніх благ веселяться

(К. Туровський).

ПРО МИСТЕЦТВО ПРОМОВ

Перш, ніж взяти слово проголосити промову, її слід підготувати...

(Р. Цільке).

Добре підготовлена промова – це на 9/10 виголошена промова
(Д. Корнегі).

В чому полягає мистецтво промов: вони не повинні бути ні довгими, ні короткими, але в міру

(Платон).

Майстерна промова здатна голубити, запалювати, полонити...

(Ф. Бекон).

Найкращі виступи прості, зрозумілі, наповнені глибинним змістом
(А. Коні).

Розвиваючи думку в промові, слід спочатку схему її вкласти в розум слухача

(В. Ключевський).

Промова повинна розцвітати і розгортатися тільки на основі повного знання предмета

(Цицерон).

І найблискучіша промова набридає, якщо її затягти
(Б. Паскаль).

...Недостатньо знати, що слід сказати, але необхідно сказати це так, як терба; це значною мірою сприяє тому, щоб промова справила необхідне враження

(Арістотель).

Не робіть властивої майже усім помилки – не робіть спроби торкатися у невеликій промові надто великого кола питань! Візьміть один чи два аспекти теми й спробуйте висвітлити їх ґрунтовно
(Д. Корнегі).

Саме промова солідна, пишна, яка відповідає і поняттям, і думкам слухачів, становить невід’ємне надбання оратора
(Цицерон).

Стислість надає сили мові (О. Бен).

Істинна стислість полягає у тому, щоб говорити лише те, що достойне бути сказаним і, навпаки, не говорити того, що кожен сам може подумати. Але стислості ніколи не треба приносити в жертву ясність чи граматичну правильність мовлення...

(А. Шопенгауер).

Занадто багато слів затемнюють думку, яка повідомляється. Кожне зайве слово, хоча й поставлене для роз’яснення, справляє зворотню дію. Багато слів для небагатьох думок – неспростоване свідчення посередності; ознака видатної голови – багато думок у небагатьох словах

(А. Шопенгауер).

...Розумна промова надовго приковує увагу до однієї й тієї самої людини

(Жан-Жак-Руссо).

... Для переконливості слід уміти урізноманітнювати вирази. Факт, який не залишив враження в одній формі, може мати успіх при її зміні

(О. Бен).

Найпереконливіші промови саме ті, де міститься найбільше образів
(*К. Гельвацій*).

Текст без мелодії, що пташка без крил (*І. Колесса*).

Якщо хочеш переконати, прагни, перш за все, сподобатися;
прагни, щоб голос твій звучав гармонійно, ...щоб головні пункти у
твоїй промові та її висновках звучали сильно й голосно
(*Ф. Честерфілд*).

Достоїнство стилю полягає в ясності: доказом цього служить те,
що якщо промова не є ясною, вона недосягає мети
(*Арістотель*).

Стиль не повинен бути ні занадто низьким, ні занадто високим,
але повинен відповідати предметові мовлення
(*Арістотель*).

Стиль мовлення писемного – самий точний... (*Арістотель*).

Промова, яка турбується про істину, повинна бути простою і
немудровою
(*Сенека*).

Промова складається з трьох елементів: із самого оратора, з
предмета, про який він говорить, та особи, до якої він звертається
(*Арістотель*).

Тон промови слід обирати такий, який найбільшою мірою утри-
мує увагу слухачів і який не тільки їх усолоджує, а й насолоджує
без пересичення...

(*Цицерон*).

Промови достойної людини завжди спрямовані до вищого блага...
(Платон).

Тільки в промовах повчальних, які проголошуються заради навчання, у промовах про справедливість, красу й благо є ясність, досконалість, які варті старань

(Платон).

...Ніхто ніколи не міг ні пишності, ні переваги у красномовстві здобути без науки про промови і, що ще важливіше без всебічної освіти

(Цицерон).

Промова, так само як і наші вчинки, створює сприятливе враження тільки тоді, коли вона сповнена невимушеності, простоти й ширості

(Ф. Вейсс).

Промова, яка не творить у вас ніякого відчуття, яка служить тільки для звеселення вашого розуму... хоч би якою гарною вона здавалася, не може називатися красномовною

(Ф. Фенелон).

Виразний погляд, доречно зороблений рух... варті іноді значно більше усіх промов

(Г. Гайдар).

Коли промова складається з гарячих рухів, живих вигуків і різноманітних змін голосу, то уява має більше роботи й пристрасті зрушуються швидше

(Х. Блер).

Якщо думка стрибає з предмета на предмет, ...якщо головне постійно переривається, тоді таку промову, майже неможливо слухати
(А. Коні).

Для ясності промови необхідно, щоб кожне слово вживалося в якомусь із добре відомих його значень і щоб до думки добиралися найбільш доречні слова
(О. Бен).

...Ті, хто говорять або коротко, або стримано, можуть суддю про щось повідомити, але не схвилювати: а вся справа у цьому
(Цицерон).

Не слід дуже поспішати або зайву протяжність використовувати, тому що від першої промови буде слухачам незрозуміло, а від другої – нудно
(М. Ломоносов).

Промову виголошувати слід голосом чистим, безперервним... кожну фразу, склад і літеру вимоляти чисто і ясно
(М. Ломоносов).

Промова, прикрашена словами і думками, з приємністю сприймається слухачами
(Ф. Прокопович).

Стиль промов змінюється... відповідно до їхнього змісту
(О. Мерзляков).

Найславніші промови, які дійшли до нас належать Демосфену, Есхіну, Лізіасу та Сократу
(О. Мерзляков).

Стислість характеристики зовсім не є перевагою в судовій промові, коли з особистістю пов'язане пояснення справи

(П. Пороховщикова).

* * *

Як правило, з перших фраз промови адвоката, можна більш-менш точно визначити, який з нього захисник і який судовий оратор

(В. Молдован).

Судові промови відомих правників є зразком майстерності володіння словом

(В. Молдован).

...На якість судових промов впливають: загальна ерудиція, професійна майстерність риторика, вміння публічно говорити, підготовка до промови

(В. Молдован).

Змістом судової промови завжди є певні думки, ідеї, доводи, міркування, пропозиції...

(В. Молдован).

Важливе місце у структурі судової промови посідають етичні засади... Дотримання етичних норм сприяє повнішому, результативнішому виконанню учасниками судових дебатів своїх обов'язків

(В. Молдован).

Недопустимі у промові судового риторика приниження людської гідності, упередженість, однобокість...

(В. Молдован).

Етичні засади вимагають від судового риторика індивідуального підходу до кожної справи, яка розглядається; урахування особливостей учасників, які беруть участь у справі

(В. Молдован).

Логічні засади є тією базою, яка визначає обґрунтованість, переконливість і доказовість судової промови

(В. Молдован).

Промова кожного учасника судових дебатів повинна містити не лише відомості про досліджувані події, але й дані, які підтверджують правильність тлумачення цих подій

(В. Молдован).

Найкраща форма підготовки судової промови – це складання дельтальних тез промови...

(В. Молдован).

Тези дають можливість молодому риторю в творчій атмосфері проголосити промову, виробити необхідні професійні якості...

(В. Молдован).

Тези промови, а за ними і сама промова, не повинні бути переказом всього того, що проходило у судовому засіданні, оскільки все це бачили і чули судді...

(В. Молдован).

Молодий правник-ритор, проголошуючи судову промову за тезами і формулюючи думки під час промови, виробляє майстерність говорити публічно, без чого неможливо уявити належне виконання обов'язку судового ратора

(В. Молдован).

Правильна побудова тез судової промови вимагає від ратора чіткого розуміння, що є головним, а що другорядним і допоміжним

(В. Молдован).

Текст промови чи тез необхідно писати так, щоб він легко читався

(В. Молдован).

...Не лійнуйтеь перечитувати свої тези. Це допоможе виправити допущену помилку, вилучити те, що після промови попередніх риторів утратило свою актуальність...

(В. Молдован).

У тезах головне місце повинні займати твердження *(В. Молдован).*

Зміст захисної промови визначається темою виступу, матеріалами кримінальної справи, позицією, яку зайняв захисник у конкретній справі

(В. Молдован).

У тезах все повинно бути викладено фрагментами, без плавних переходів, без надмірного літературного тексту, який у промові не минучий

(В. Молдован).

Судова промова – це результат судового слідства *(В. Молдован).*

Продуктивно й ефективно збирає факти для промови лише той, хто бере активну участь в дослідженні доказів

(В. Молдован).

Зміст захисної промови складається із двох основних чинників – фактів і оцінюючих міркувань

(В. Молдован).

Судова промова захисника зумовлена його функцією у кримінальному процесі – функцією захисту

(В. Молдован).

Підготовка судової промови – це опрацювання зібраного матеріалу, відбір і систематизація фактів, додаткова перевірка міркувань, правильність яких підлягає доказуванню

(В. Молдован).

Вдалий початок судової промови допоможе установити необхідний психологічний контакт зі слухачами і створить сприятливу атмосферу безпосередності

(В. Молдован).

Закласти основу добрих стосунків із учасниками процесу, публікою у залі судового засідання – таке завдання покликаний поставити перед собою судовий ритор уже зі вступної частини промови

(В. Молдован).

МОВНИЙ ПРОСТІР ТРЕТЬОГО ТИСЯЧОЛІТТЯ

Душа тисячоліть шукає себе в слові
Ліна Костенко.

МОВА МОГО ПОКОЛІННЯ

Мова – це духовна криниця отчого дому; доленосна скарбниця рідного краю; національна гордість великого й мудрого народу, бо мова дозволяє йому бути саме народом, а не населенням певного географічного регіону

(Руслан Кацавець).

Мово рідна! Ти коріння роду нашого. Які найчарівніші музикальні звуки можуть зрівнятися з тобою?

– Білаша, Штрауса, Чайковського...

Мово рідна, ти линеш в ореолі тих незрівнянних мелодій до небес, випромінюєш ніжність, посилаєш тепло, підіймаєш дух, даєш насолоду...

(Руслан Кацавець).

Мова – це відлуння нашого безтурботного дитинства, гордої юності і перших професійних перемог... Врешті – це життя, що переливається мелодіями минулого, сучасного і майбутнього

(Руслан Кацавець).

Мова: калинова, солов'їна, п'янка, ніжна, запашна, могутня, велична, проста... Скількома епітетами винагороджують її творці! Здається, не можна сказати те, що б вже не було сказано... Але мовне багатство – невичерпне, ...бо джерело його – духовна криниця

(Руслан Кацавець).

Мова – наше коріння і наш обов’язок піклуватися про неї
(*Руслан Кацавець*).

Шануймо українську мову. Вона така прекрасна! (*Руслан Кацавець*).

Любити рідну мову – значить поважати себе; знати рідну мову – значить шанувати її; розвивати рідну мову – значить бути її вірним слугою...

(*Руслан Кацавець*).

Буква за буквою біжать на аркуші паперу. Автор, їх вірний слуга, збирає слово до слова і творить чарівну мову, таку ніжну й мелодійну, що пахне першими зеленими пагінцями й стиглими червоними яблуками

(*Руслан Кацавець*).

Слово до слова... зрештою, текст, що утворює змістовну, структурно-граматичну єдність речень, в якій розгортаються і конкретизуються думки та слушно упорядковуються

(*Руслан Кацавець*).

Не бійтесь слів. Завжди кажіть правду (*Руслан Кацавець*).

...Свої слова підтверджуйте діями (*Руслан Кацавець*).

Слово! Воно радісне, захоплююче, переконуюче, мудре, горде... А які стилістичні відтінки й образні значення воно відображає? – Все це рідне слово, слово роду твого, зрештою, вільне твоє слово – таке значуще і прекрасне

(*Руслан Кацавець*).

Хто зневажає рідну мову, стає смішним і збіднілим

(*Руслан Кацавець*).

Мова – це унікальне явище життя і професійної діяльності людини. Вона чітко визначає її національний характер, інтелектуальні і естетичні інтереси; виявляє ділові якості; свідчить про загальний розвиток людини

(Руслан Кацавець).

Писемна мова – це універсальний засіб спілкування людей, бо саме вона передає часопис від покоління до покоління...

(Руслан Кацавець).

Писемна мова – переважно монологічна і має свої особливості. Тож варто знати її лексикичні і стилістичні можливості, що прислужаться та звільнять від мовного непорозуміння

(Руслан Кацавець).

Освіченість людини, її обізнаність у певній галузі виявляється не тільки у доборі лексики, а й у поєднанні слів за відповідними мовними законами, які й визначають мовну культуру

(Руслан Кацавець).

Мовні закони визначають специфіку національної мови. Їх розуміння, правильне застосування – свідчить про рівень знань людиною особливостей мови та її норм взагалі

(Руслан Кацавець).

Головним засобом формування, вираження і повідомлення думки є речення – основна одиниця спілкування людей

(Руслан Кацавець).

Щоб досягти належного мовного рівня, необхідно вміло й грамотно слугуватися варіантами порядку слів у реченні... Порядок слів є одним з важливих способів організації мови у реченні, що забезпечує можливість найлегшого взаємного розуміння

(Руслан Кацавець).

Базперечно, одне просте слово може бути мірилом вираження сутності справи, ставлення до людини та її вчинків

(Руслан Кацавець).

Людина може мати гарне вбрання, щедру душу, цікаву роботу, – але це не робить її особистістю, якщо бракує знання мови

(Руслан Кацавець).

... Якщо людина не оволоділа тонкощами рідної мови, то чи може бути їй доступною мовна скарбниця іншого народу?

(Руслан Кацавець).

Небажання деяких індивідумів говорити рідною мовою – не що інше, як чванливість... про них кажуть: “Пани мої дрібнесенькі”... *

(Руслан Кацавець).

Багата й гарна мова вирізняє освічену, культурну людину; робить її принциповою, високоморальною, підкреслює гордий національний характер

(Руслан Кацаваець).

Мова, якою написані відомі твори українських письменників – неповторне естетичне явище. Насолоджуйтесь нею

(Руслан Кацавець).

---

* Скорочений вислів за приказкою: “Пани мої дрібнесенькі, а воші як біб” характеризує чванливих людей.

Виховану людину, насамперед, вирізняє міра володіння мовою

(Руслан Кацавець).

Інтелект людини, насамперед, визначає мова. Бо саме через мову розкриваються її внутрішні задатки, професійні здібності, духовні цінності

(Руслан Кацавець).

Мовна культура – це високий рівень професійного, державного і національного спілкування, це розвиток особистості взагалі

(Руслан Кацавець).

Піднесенню мовної культури дуже сприяють словники. Вони розвивають навички стилістичної майстерності; сповнюють влучними українськими словами, котрі не завжди можна почути, спілкуючись один з одним... Тож і користь від них велика

(Руслан Кацавець).

МОВЛЕННЯ, ЯКЕ Я ЛЮБЛЮ...

Усне мовлення: чисте, прозоре, зрозуміле, без перекручення і недомовленості... воно переконує, підбадьорує, шанує і звеличує людину... Це мовлення, яке я люблю

(Руслан Кацавець).

Хто вміє добре говорити, той має більше шансів на успіх

(Руслан Кацавець).

Якщо людина вміє гарно говорити, вона знаходить мудрі слова, що є золотим ключем у будь-якій справі

(Руслан Кацавець).

Розумний говорить гарно, коротко й чітко, а глупий – багато, швидко й убого

(Руслан Кацавець).

Я не люблю “езопівської мови”...* *(Руслан Кацавець).*

Буває, коли людині не має чого сказати, вона починає просто щось незрозуміле лепетати на зразок: люди говорять про книги, а він про китайські кросівки ...

(Руслан Кацавець).

Уміння говорити і уміння слухати – тримає шальки терезів на одному рівні

(Руслан Кацавець).

---

* Езопівська мова – вислів сповнений натяків, замовчувань, алегорій.

Мудре слово, сказане у потрібний час, може спрямувати слухача у потрібне русло

(Руслан Кацавець).

Іноді кажуть людині те, що вона бажає чути, але слід пам'ятати: прийде час і за кожне слово доведеться відповідати

(Руслан Кацавець).

Лагідне, щире слово, інтонаційно увиразнене, може зворушити навіть найсуровішого чиновника зі скам'янілим обличчям

(Руслан Кацавець).

Говоріть так, щоб слухачі не залишали аудиторію першими за вас

(Руслан Кацавець).

Культурна, вихована людина не нав'язує своєї розмови тому, хто цього не бажає. Тож треба добре відчувати співрозмовника

(Руслан Кацавець).

Не варто говорити про те, що мало відоме співрозмовнику. Йому це може бути не цікаво. А ви відчуватимете дискомфорт

(Руслан Кацавець).

Усне мовлення – діалогічне. Це – місток у просторі, що з'єднає людей таїною слова

(Руслан Кацавець).

Уміння гарно говорити не приходиться само собою. Цьому треба старанно учитись. Необхідно добре вивчати мову, збагачувати словниковий склад, виробляти голосові прийоми

(Руслан Кацавець).

... Ставлення людини до мови – ознака її мовного етикету

(Руслан Кацавець).

Спілкуючись, треба триматися скромно, впевнено... і гарний ма-
ти мовний смак

(Руслан Кацавець).

Мовозвчача некомпетентність – найбільша вада виступаючого

(Руслан Кацавець).

...Суттєвою вадою мовця часто буває бідний словниковий запас

(Руслан Кацавець).

Ознака низької мовної культури – вживання тавтологічних сло-
восполучень

(Руслан Кацавець).

Кожне слово гарне, якщо воно літературне і доречно вжите

(Руслан Кацавець).

Слово – це джерело інформації: як сказано, так інформацію
сприйнято

(Руслан Кацавець).

Усне мовлення кожної людини свідчить про рівень її освіченості
і культури взагалі

(Руслан Кацавець).

Грамотність, майстерність мовця, його впевненість за трибуною, насамперед, залежать від того, як викладено текст виступу, як його прочитано... Отож виступ має бути заздалегідь підготовленим і бездоганним

(Руслан Кацавець).

Важливо влучно підібрати слово, правильно наголосити на ньому і таким способом вказати на джерело думки або виразити впевненість, невпевненість, протиставлення...

(Руслан Кацавець).

Компетентність мовця поєднує добірне слово і грамотне послідовне формування думки... У мові навіть вставне слово, яке граматично не пов'язане з реченням, виражає ставлення мовця до висловлюваної ним думки

(Руслан Кацавець).

Мовець повинен говорити грамотно, чітко, переконливо... щоб думки довести до слухачів

(Руслан Кацавець).

Виступаючи перед аудиторією, необхідно виробити свою манеру спілкування; подбати про атмосферу приязності; передбачити реакцію слухачів

(Руслан Кацавець).

Щоб активізувати увагу слухачів, мовець може використовувати голосові прийоми... – це завжди надійний засіб мовлення

(Руслан Кацавець).

Володіти добірним, досконалим літературним мовленням має кожна культурна, вихована людина, яка шанує українську мову і прагне показати знання мовного багатства свого народу

(Руслан Кацавець).

Важливим атрибутом мовця є використання просодичних засобів. Це – висота тону звучання, темп, наголос, паузи – тобто все те, що може прислужитися для творення ритмічного, мелодійного, ладово-гармонійного мовлення

(Руслан Кацавець).

Будь-яке висловлювання має найважливіші щодо змісту слова... Тож головним чинником інтонаційної, ритмічної будови висловлювання є словесний наголос... Компетентний мовець слугується ним для увиразнення сказаного

(Руслан Кацавець).

Однією з індивідуальних особливостей мовця є темп його мовлення (швидкий або повільний), що залежить від стилю мовлення

(Руслан Кацавець).

Стиль мовлення кожної людини залежить від її характеру, стану, професійної діяльності, мовленнєвих обставин... і, звичайно ж, від рівня мовної підготовки

(Руслан Кацавець).

Завжди слід ураховувати мовленнєву ситуацію, за якої відбувається мовлення

(Руслан Кацавець).

Мовець має гарно знати аудиторію, її мотиви, інтереси, переконання

(Руслан Кацавець).

Кожен виступаючий, відповідно до своєї професійної позиції, чи іншої конкретної тематики, формулює свої думки, котрі мають стати слухними, переконливими, бо саме цього чекають слухачі

(Руслан Кацавець).

Уміння кваліфіковано переконати слухачів у тих чи інших фактах – компетентність мовця

(Руслан Кацавець).

Щоб переконати слухача, перш за все, треба грамотно й чітко думку сформулювати, а потім сказати так, щоб слухач задумався і погодився

(Руслан Кацавець).

Засоби мовної виразності (прислів'я, приказки, афоризми) – теж є надійним фактором впливу на слухачів

(Руслан Кацавець).

Мова виступу гарна, якщо вона проста, врівноважена; зрозуміло передає і доносить реальні думки, явища, події, факти широкому колу слухачів

(Руслан Кацавець).

МОВА І ПРОФЕСІЯ

Професійне мовлення – це вільне володіння мовою взагалі і мовою професійного спрямування зокрема

(Руслан Кацавець).

Рівень володіння професійною мовою визначає основний критерій: знання фаху і мови

(Руслан Кацавець).

Оскільки мова... є засобом пізнання й діяльності, то правильному професійному спілкуванню людина вчиться все своє життя

(Руслан Кацавець).

Глибокі знання професійної мови – це підвищення ефективності праці, зміцнення ділових відносин, розширення їх сфери функціонування... зрештою, виробнича етика спілкування

(Руслан Кацавець).

Від уміння слугуватися мовними засобами – залежить ефективність ділових паперів

(Руслан Кацавець).

Безперечно, мова юридичного спрямування – специфічна... Тож особливої обережності потребує добір слів, що передають відомості з фактичного боку злочинів

(Руслан Кацавець).

Мова – це засіб не лише спілкування, а й формування нових професійно-ділових відносин у виробничій сфері

(Руслан Кацавець).

Професійна культура вимагає глибокої фахової підготовки, бездоганного знання професійної мови і традицій національної мови

(Руслан Кацавець).

Мова – елемент соціальної сфери, тобто вона пов'язана з виробництвом, його галузями і процесами..., а значить, є інструментом здобуття знань і засобом діяльності людини

(Руслан Кацавець).

Мовні знання – один з основних компонентів професійної підготовки

(Руслан Кацавець).

Мовлення – один з важливих моментів фахівця-початківця

(Руслан Кацавець).

Як керівник реагує на мовлення молодого фахівця, який шукає роботу, вже майже точно можна сказати про “успіх” чи “не успіх” його працевлаштування

(Руслан Кацавець).

Культура мовлення – важливий чинник ділового спілкування... Вона залежить від того, якими лексичними засобами володіє людина, яку має вимову, інтонацію, як виявляє емоції та слугується жестами, мімікою...

(Руслан Кацавець).

... Правдиве відображення і грамотне записання конкретних фактів – це два важливі взаємопов’язані компоненти, що складають професійний діловий документ

(Руслан Кацавець).

Текст ділових паперів має відповідати загальним правилам мови, якою ведеться справочинство та вимогам щодо складання документів

(Руслан Кацавець).

Уміння правильно складати ділові документи свідчить про рівень професійної і мовної підготовки фахівців

(Руслан Кацавець).

Культура ділових паперів, це зокрема, їх унормований текстовий виклад і усталена форма побудови

(Руслан Кацавець).

Мовна норма і професійна достеменність – створюють істинний документ

(Руслан Кацавець).

Вивчення термінології, усвідомлення її комунікативної й інформаційної значимості... – обов'язковий компонент професійної і загальномовної культури фахівців

(Руслан Кацавець).

Володіти мовою професії – означає добре знати закони і принципи національної мови; вміло слугуватися професійною лексикою, термінологією і активно застосовувати ці знання у фаховій діяльності

(Руслан Кацавець).

Мова професії – це не тільки знання термінів, але й коректне слугування ними; етичне висловлювання, як у колективі, так і в громадських місцях

(Руслан Кацавець).

Яка мова – такий і фахівець *(Руслан Кацавець).*

Грамотно й етично слугуватися мовою фаху – норма професійного буття

(Руслан Кацавець).

Будь-яка професійна діяльність здійснюється на основі психологічних, логічних і етичних міркувань. Це вимагає певних закономірностей, переконань, принципів... Тож нормативність літературної мови має забезпечити точність визначень, чіткість суджень, обґрунтувань... і правильне розуміння висловлюваних думок

(Руслан Кацавець).

Мова становить основу професіоналізму... Вона є базою здобуття фаху у вищому навчальному закладі і основним засобом подальшої професійної діяльності

(Руслан Кацавець).

МОВА, СУСПІЛЬСТВО, ДЕРЖАВА

Мова – це надзвичайно визначальна характеристика суспільства, тому ставлення до мови має бути досить серйозним

(Руслан Кацавець).

У незалежній демократичній державі постала у всій своїй чарівності і неповторності її Величність – українська Мова...

(Руслан Кацавець).

Мова – це світ матері і дитини, друзів і колег, народу взагалі і держави зокрема... і хороша репутація в тих, хто не руйнує цього зв'язку, а всіма зусиллями і за будь-яких обставин зберігає його

(Руслан Кацавець).

Мова – це світ людини, її бачення, сприйняття і передача того, що відбувається у навколишньому середовищі, зрештою – це засіб її порозуміння у суспільстві

(Руслан Кацавець).

Знати і шанувати мову держави – одна з чеснот українця

(Руслан Кацавець).

Державна мова – це мова офіційного спілкування, професійного буття... Кожен, хто поважає себе, свою професію і свою державу – має знати і шанувати державну мову

(Руслан Кацавець).

Шануймо рідну мову, бо з нею – наше майбутнє і майбутнє держави

(Руслан Кацавець).

ДОДАТКИ *

Серце людини обмірковує свій шлях, але Господь керує ходою її
(*Книга притч Соломонових*).

І все чого ви в молитві попросите з вірою, то одержите
(*Євангеліє від Матвія 21:22*).

Кожен, хто вірить в Христа не буде засоромлений (*Пр. Павло*).

Величає душа моя Господа... (*Євангеліє від Луки 1:46*).

Не те, що входить до уст, людину сквернить, але те, що виходить із уст, те людину сквернить (*Євангеліє від Матвія 15:11*).

Не судіть, щоб і вас не судили; бо яким судом судити будете, таким же осудять і вас, і якою міркою будете міряти, такою відміряють вам

(*Євангеліє від Матвія 7: 1, 2*).

Не чини за порадами нечистивих

(*Іоанн Златоуст*).

Кожен час має свій дух і кожен дух має свій час

(*Святитель Інокентій*).

Не бувай переможений злом, а бувай переможений добром

(*Апостол Павло*).

Малому бути вірним, щоб отримати велике

(*Апостол Павло*).

---

* Друкується вибірково за виданням: *Кацавець Руслан*. “Золоте джерельце. Висловлювання відомих людей про слово, мову, красномовство”. Навч. посіб. К., 3-тє вид. 2007.

З РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ

1. ПОСТИ

Початок Різдвяного посту:

28 листопада – закінчується 7 січня. (6 січня – нічого не їдять до появилення Першої зірки).

18 січня

Строгий піст. Навечр'я Богоявлення.

Великий піст (Пасхальний).

Перехідний день. Великий піст складається із Чотиридесятниці: (40 денного посту за прикладом посту Ісуса Христа), Лазаревої суботи (в цей день християни згадують, як Спаситель воскресив Лазаря), Вербної неділі (Вхід Господній в Єрусалим) і шести днів страсної седмиці.

Страсна седмиця (Страсний тиждень) – це останній тиждень перед Пасхою. Присвячується спогадам про останні дні земного життя Спасителя. За значимістю всі дні страсної седмиці називаються Великими. Понеділок, вівторок, середа цього тижня присвячені спогадам про останні бесіди Ісуса Христа з народом і учнями.

У Страсний Четвер церква згадує Таємну Вечерю Ісуса Христа. ...Причастивши апостолів, Господь заповів завжди здійснювати це таїнство. Таїнство це здійснюється і здійснюватиметься завжди. За богослужінням – називається Літургією. Цього вечора віруючі причащаються.

У Велику П'ятницю з алтаря на середину Храму виноситься Плащаниця. Відповідно до церковного уставу виконується обряд: відбувається обхід Храму (церкви) з Плащаницею. Протягом трьох днів Плащаниця знаходиться на середині Храму.

Страсна Субота. Всі в очікуванні півночі: початку світлої пасхальної радості найбільшого свята – Воскресіння Спасителя Ісуса Христа.

“І зрадіє серце ваше, і радості вашої ніхто не відбере у вас”

(Ін. 16, 22).

Петрів піст

Перехідний день. Седмиця друга П'ятдесятниці. Тривалість посту: найкоротший – 8 днів, найдовший – 6 тижнів, закінчується 12 липня – первоверховних ап. Петра і Павла.

Початок Успенського посту:

14 серпня – закінчується 28 серпня.

За строгістю (Спасівка) рінозначний великому посту.

Одноденні пости:

Понеділок, середа, п'ятниця.

11 вересня:

Строгий піст. Жінки не беруть ніж в руки. У цей день їсти борщ – вважається великим гріхом.

27 вересня

Строгий піст. Воздвиження чесного і животворчого Хреста Господнього.

2. ЗНАМЕННІ ДАТИ – БЛИЗЬКІ СЕРЦЮ КОЖНОГО ХРИСТІЯНИНА

Церковна назва	Дата
Пасха. Воскресіння Христове (Найголовніше християнське свято)	Перехідний
Вхід Господній у Єрусалим	Перехідний
Вознесіння Господнє	Перехідний
Вшестя Святого Духа на Апостолів (День Святої Трійці, Зелені свята).	Перехідний
Різдво Христове	7 січня
Новий рік за старим стилем	14 січня
Святе Богоявлення. Хрещення Господнє. (Водохрещтя)	19 січня
Післясвято Богоявлення. Собор Івана Предтечі	20 січня
Прп. Антонія Великого	30 січня
Свт. Григорія Богослова	7 лютого
Перен. мощей свт. Іоанна Золотоустого	9 лютого
Собор. Свт. Василя Великого, Григорія Богослова та Іоанна Золотоуста	12 лютого
Стрітєння Господнє	15 лютого
Перше і друге знайдення глави Іоанна Предтечі	9 березня
40 мчч. що в Севастійському озері мучилися (40 святих мучеників)	22 березня
Прп. Олексія (теплого Олексі)	30 березня
Благовіщення Пресвятої Богородиці	7 квітня
Собор архангела Гавриїла	8 квітня
Георгія Побідоносця	6 травня
Ап. і Євангл. Іоанна Богослова	21 травня
Перен. мощей свт. Чудотворця Миколая	22 травня
Рівноап. Константина і Єлєни	3 червня
Третє знайдення глави Предтечі Хрестителя Господнього Іоанна	8 червня
Різдво чесного славного пророка Предтечі та Хре-	7 липня

Церковна назва	Дата
стителя Господнього Іоанна (Івана Купала)	
Первоверховних апп. Петра і Павла	12 липня
Собор славних і всехвальних 12 апп.	13 липня
Прп. Антонія	23 липня
Собор архангела Гавриїла	26 липня
Рівноап. вел. кн. Володимира, у хрещ. Василя	28 липня
Прп. Макрини	1 серпня
Пророка Іллі	2 серпня
Мчч. Бориса і Гліба	6 серпня
Успіння прав. Анни, матері Пресвятої Богородиці	7 серпня
Вмч. і цілителя Пантелеймона	9 серпня
Винесення чесних древ Животворного Хреста Господнього (Маковія, Медовий Спас)	14 серпня
Преображення Господнє (Спаса)	19 серпня
Успіння Пресвятої Богородиці (Перша Причиста)	28 серпня
Післясвято успіння. Перен. з Єдеси до Константинополя Неркотоворного образу (Убруса) Господа Ісуса Христа.	29 серпня
Усікновення глави Іоанна Хрестителя	11 вересня
Спомин чуда Архистратига Михаїла в Хонах	19 вересня
Різдво Пресвятої Богородиці	21 вересня
Перед Воздвиженням. Післясвято Різдва Пресвятої Богородиці	22 вересня
Воздвиження чесного і животворчого Хреста Господнього (Воздвиження)	27 вересня
Іоанна Богослова	9 жовтня
Покрова Пресвятої Богородиці	14 жовтня
Ап. і евангл. Луки	31 жовтня
Казанської ікони Божої Матері	4 листопада
Вмч. Дмитрія	8 листопада
Чудотв. Косми та Даміана	14 листопада
Собор Архистратига Михаїла та інших Небесних Сил безплотних	21 листопада

Церковна назва	Дата
Ап. Филипа (заговини на Різдвяний піст)	27 листопада
Введення в Храм Пресвятої Богородиці	4 грудня
Вмц. Катерини	7 грудня
Ап. Андрія Первозваного	13 грудня
День тезоіменитства Святійшого Патріарха Філарета	14 грудня
Вмц. Варвари	17 грудня
Прп. Сави Освяченого	18 грудня
Святителя Миколая Чудотворця	19 грудня
Зачаття прав. Анною Пресвятої Богородиці	22 грудня
Свт. Спиридона	25 грудня

Звичаї народу – це ті прикмети, по яких розпізнається народ не тільки в сучасному, а й в його історичному минулому

О. Воропай.

Звичаї, а також мова – це ті найміцніші елементи, що об'єднують окремих людей в один народ, в одну націю

О. Воропай.

3. НАРОДНИЙ НОТАТНИК: ЗВИЧАЇ, ВІРА ЛЮДЕЙ (Перекази й приказки чув, випадки й дійства бачив і записав – Руслан Кацавець)

Новий рік (1 січня; 14 січня – за ст. стилем).

На нього припадає свято Василя, який вважався покровителем землеробства. Ось тому за традицією вдосвіта ходили посипальники. Хлопчики, засіваючи хату зерном жита й пшениці, примовляли: “На щастя, на здоров’я! Роди, Боже, жито, пшеницю і всяку пашницю. Будьте здорові з Новим роком та Василем”. Зазвичай, перших посипальників господиня садовила на поріг і роззувала, щоб ”краще кури неслись”.

На Новий рік прибавляється дня на заячий скік.

Святвечір (6 січня).

Останній день зимового посту. Цього дня варять кутю, узвар та готують дванадцять пісних страв. Увечері господар виходить на подвір’я і, звертаючись до явищ природи, примовляє:

- Морозе, морозе йди до нас на вечерю.
- Як не йдеш, то не йди і на жито-пшеницю, усяку пашницю.

Різдво Христове (7 січня). Світле свято Різдва зріднює увесь світ.

Небо і земля співає – Бога возвеличає.

Ой, радуйся земле, Син Божий народився!

Христос Народився! – Славимо Його!
Ходімо колядувати, Ісуса Христа прославляти!

Водохреща (19 січня).

Цього дня вода набуває чудодійної сили. Вважається святою в усіх криницях, водоймах. Освячену воду зберігають у господі на почесному місці та використовують протягом року при необхідності. Допомагає.

За традицією, люди купаються в ополонках річок та озер.
Тріщи, не тріщи, а вже минули водохреща.

Стрітєння (15 лютого).

Цей день символізує зустріч Старого і Нового завіту. Тобто, зустріч 360-річного Семиона і Немовляти Ісуса, якого принесли Йосип і Марія у храм хрестити.

За народним повір'ям:

Яка погода буде цього дня, такою виявиться і весна.

Якщо день теплий, сонячний – рання весна, а якщо морозець – пізня.

Як півень з калюжі нап'ється, то віл на Миколая напасеться.

Як капатиме зі стріх водичка, так прибуватиме до вуликів мед.

Сщмч. Харлампія (23 лютого); **Сщмч. Власія** (24 лютого)

Вшановуймо Харлампія і Власа, щоб худоба велася.

Прийшов Влас – з печі злязь.

Явдоха (14 березня).

Який день – таке й літо.

Сорок святих (22 березня).

За звичаєм печуть сорок бубликів, або випікають жайворонки із дзьобиком і крильцями.

День дорівнює ночі.

Якщо цього дня тепло – сорок день буде теплих, якщо холодно – буде сорок холодних ранків.

Теплий Олекса (30 березня).

Якщо на Олекси тепло, то й весна буде теплою.

День сонячний – рік медовий.

Якщо бджоли зроблять перший виліт, медозбір буде щедрим.

Цього дня виставляють бджолярі вулики на літню пасіку. І неодмінно беруть із собою ікону покровителів бджільництва – Зосима і Савелія.

Прощена неділя (перехідний день).

Сиропусна, прощена неділя. Переддень початку Великого посту. Цього дня ходять у гості до батьків, відвідують близьких. Готуючись до Великого посту, люди намагаються примиритися, забути чвари; просять пробачення в тих, кого образили, прощають кривдників... Адже тільки з вірою, з чистою душею і совістю постуючи мають ввійти у Великий піст.

Цього дня – заговини на Великий піст.

Великий піст (перехідний день).

У Великім пості – не ходи у гості.

Постуючі обмежуються в розвагах; частіше ходять до церкви, моляться. Дуже добре буде читання Святої Євангелії. Євангеліє – це найкраща книга. Читаючи її, людина переосмислює життя взагалі і власне зокрема, по-іншому сприймає духовні цінності, котрі не мають матеріальних вимірів.

Початок Великого посту (понеділок).

Перший день Великого посту – понеділок – по народному називають “жилавий понеділок”.

Не прийнято жінкам в цей день ходити до людей у хати (квартири). Першим до господи має зайти чоловік. Цього дня печуть пісні коржі. Тісто готують: вода, сіль, борошно. Викладають на сковор-

ду, роблять ножом дві полоски навхрест і випікають. Потім збризкують часниковим окропом. Коржі називаються ”Жиляники”, а звідси, очевидно, відповідно до говору певної групи людей, і назва “Жилавий понеділок”.

Благовіщення (7 квітня).

Будь-яка робота у цей день – гріхом великим вважається.

На Благовіщення птиця гніздо не в’є, а дівка косу не плете.

На Благовіщення весна зиму поборолла.

Як хороша погода на Благовіщення, то буде добрий урожай.

На Благовіщення дощ – родиться жито.

Вербна неділя (перехідний день).

У вербну неділю, прийшовши із церкви, освяченою вербою хльоскають дітей і примовляють: “Верба б’є, не я б’ю. За тиждень Великдень, будь великий, як верба, а здоровий, як вода, а багатий, як земля!” І освячену вербу ховають за ікону. Використовують для потреб.

Великий Четвер (Страсний тиждень)

За народним звичаєм цей день називають “Чистий четвер”. Люди купаються до схід сонця. Ввечері йдуть до Церкви. Відбувається богослужіння – Літургія. Віруючі причащаються. Приносять із церкви додому запалену свічку, яка зберігається в оселі й використовується при необхідності.

Велика п’ятниця (Страсна п’ятниця).

У Страсну п’ятницю нічого не їдять до вечора.

У Страсну п’ятницю з алтаря на середину Храму виноситься Плащаниця. Відбувається обхід Храму з Плащаницею.

Протягом трьох днів Плащаниця знаходиться на середині Храму. Люди приходять до Плащаниці.

Великдень. Пасха. Паска (перехідний день).

У цей день з особливою музикальністю виспівують церковні дзвони, на увесь світ оповіщають велику радіть: Христос Воскрес! Люди йдуть до церкви освятити паску, крашанки та всяку скоромнину. З уст лине радісна вість: “Христос Воскрес! – Воістину Воскрес!” Свячена вода ”скроплює паску і нашу долю”.

Дороге яєчко – к Великому дню.

На Великдень перший раз зозуля кує.

Вознесіння (перехідний).

На 40-й день після Великодня святкується Вознесіння Господнє, яке завжди припадає на четвер. Ісус Христос явився своїм учням в Єрусалимі і звелів чекати пришествя Святого Духа. Він піднявся з учнями на гору Єлеонську, де востаннє благословив їх та вознісся на небо.

Кажуть, як на Вознесіння цвіт, то буде хліб.

Трійця. Зелена неділя. Зелені або Троєцькі святки (перехідний).

Це свято залежить від Паски, його відзначають на сьому неділю після Великодня. Свято починається із п'ятниці. Жінки до схід сонця йдуть до лісу, щоб зібрати лікарські трави. Дехто їх зриває ”на дев'яти межах”, потім дають коровам, щоб було багато молока. Цього дня також збирають росу, нею лікують очі. Найурочистіша святкова підготовка – в суботу. Оселю прикрашають запашним зіллям (материнка, чебрець, м'ята), притрушують долівку лепехою. А вечером клечають оселю, ворота, тини, повітку, одвірки хати, стріху – гіллям клена, липи, ясеня. Окремо обтикають гіллям стежку, яка веде від дороги до порога. Першого дня Трійці дівчата йдуть в поле або в ліс, плетуть вінки і тримають їх до Петрівки (ворожать на вінках).

Дощ на зелені святки – будуть великі достатки.

Вмч. Георгія Побідоносця (6 травня).

Зазвичай, цього дня господарі до схід сонця вперше виводять худобу на пасовище (“на росу”). Кажуть, щоб худоба не переводилась та молока багато давала.

Миколая Чудотворця (весняного – 22 травня; осіннього – 19 грудня).

День Миколая (осіннього) особливо полюбляють діти, напередодні загадують бажання. Батьки готують дітям дарунки.

Миколай Чудотворець – поборник правди, покровитель автомобілістів, подорожуючих, закоханих та всіх знедолених. Захищає людей перед стихіями, а найбільше – на воді. Виходячи в море на промисел, рибалки беруть з собою образ святого Чудотворця. Образ святого Миколая бажано мати в автомобілі. Захищає.

До весняного Миколая не буває літа (тепла), до осіннього – зими (холоду).

Душею не криви, Миколая Чудотворця не гніви.

До Миколая не сій гречки і не стрижи овечки.

Купала. Купайла. Івана Купала (7 липня).

Збігається з літнім сонцеворотом. Цього дня відбуваються різні дійства, основним є купальський вогонь. Він має горіти цілу ніч.

За легендою, хто знайде і зірве в ніч на Івана Купала цвіт папороті – буде щасливий. Шукайте, дівчата, щастя!

Велика роса на Івана – буде врожай огірків.

Петрівка.

Початок Петровського посту (перехідний день). У перший день Петрівки – нічого не роблять в огороді. Кажуть, щоб “тіло не вкрилося виразками”.

Петра та Павла (12 липня).

Початок жнив. Цього дня виготовляють печиво (мандрики), їх печуть із сиру, розмішаного на сметані, пшеничному борошні та яй-

цях. Тому побутує іменне прислів'я “На Петра зозуля мандрикою вдавилася” (зозуля кує до Петра).

На Петра і душа тепла.

Соловейко співає до Петра.

Як на Петрів день спека, то на Різдво – мороз.

На Петра качають мед.

Антонія (23 липня).

У цей день нічого не роблять. Прп. Антоній оберігає від вогню.

Ілля (2 серпня).

Від дня св. Іллі – не купаються в морі, річці, водоймі.

Мчч. Бориса і Гліба (6 серпня).

Життя братів Бориса і Гліба – взірець мужності, терпіння, благодаті та вміння прощати ворогам. Всі, хто звертається до них з молитвою – отримують зцілення.

Пантелеймона Цілителя (9 серпня).

Виконувати будь-яку роботу в цей день – великий гріх.

Був такий випадок. В цей день Г. займалась хатньою роботою. Знявши із вогню велику посудину з кип'ятком, спіткнулась... і весь кип'яток вилився на обличчя, шию... В мить все затьмарилось... Отямившись, Г. молилась Ісусу Христу, Матері Божій, Пантелеймону Цілителю, просила допомоги. І тут осінила думка: йди до церкви.

...Божий Дім – Володимирський Собор (Київ). Саме в цей час біля ікони св. Пантелеймона Цілителя відбувалась Божа Служба. Наприкінці – священник приклав до обличчя Г. Святу Книгу.

... Була велика радість, коли, повернувшись додому Г. побачила, що від пролитого кип'ятку – не було опіків... де-не-де ледве рожевілі плямочки. А третього дня – й сліду не залишилось.

Молитва – всесильна. Вона неможливе робить можливим. “Бо для Бога немає неможливої жодної речі” (Євангеліє від Луки 1:37).

Маковія (14 серпня).

На Маковія печуть шулики (коржі) з маком. В цей же день святкується перший Спас (медовий), благословляється новий збір меду. Освячуються колоски; букети, в які зібрано зілля, чорнобривці, маківки. За переказами, освячений букет зіцілює, приносить удачу. Тож настоєм чорнобривців – дівчата умиваються, щоб хлопці кохали; маком – обсипають оселю, кажуть, “від злого ока”.
Прийшов медовий Спас – іде літо від нас.

Спас яблучний (19 серпня).

Освячуються яблука. Кажуть, що в цей день і старець з’їсть яблуко.
Минув спас – держи кожух про запас.
Минув спас – тримай рукавиці про запас.

Обжинки (серпень).

Завершення жнив. Завершуючи косовицю, жінці доручають вижити останні стебла найкращому косареві і найвправнішій в’язальниці. Приготувавши обжинковий сніп (що використовується для проведення обжинкових свят), жінці качаються на стерні, борюкаються, щоб не боліла спина, а земля-матінка давала нові сили.

Спасівка.

Спасівка – ласівка (лакомка).

Пречиста (28 серпня).

Прийшла Пречиста – надворі чисто.
Перша Пречиста – одягла природа намисто.

Івана Предтечі (11 вересня).

Іван Предтеча – змушує птахів до втечі.

Неопалима Купина (17 вересня). Ікона Божої Матері йменується "Неопалимою Купиною" (1680 рік). Цього дня нічого не роблять в огороді та в полі. За віруванням, образ Неопалимої Купини оберігає оселю від вогню.

Михайла (19 вересня).

На Михайла зима саньми приїхала.

Від Михайла зима морози кує.

Якщо на Михайла вітер з півдня, то буде довго тепло.

Воздвиження (27 вересня).

Воздвиження чесного і животворчого Хреста Господнього.

На середину храму виноситься Хрест Господній і відбувається Божя Служба.

Свитку на Здвиження скидай, а кожух надівай.

Покрова (14 жовтня).

Покрова всю землю листовою покриває.

Прийшла Покрова – висохла діброва.

Прийшла Покрова, сиди, чумак, дома.

Як на Покрову віє з півдня, буде тепла зима.

Якщо до Покрови журавлі не відлетять, зима запізниться.

Покрівонько, Покрівонько, покрий мені голівоньку шлюбним вінцем (дівоче замовляння).

Апостола і Євангеліста Луки (31 жовтня).

Цього дня печуть пиріжки із смаженою цибулею.

Вмч. Артемія Верпольського (2 листопада).

Сильне зіцлення від нього тим, хто потребує, молиться і прохає.

Кузьми. Дем'яна (14 листопада)

Останній день пасуть на пасовищі худобу.

Пилипа (27 листопада).

Заговини на Різдвяний піст.

Як іній на Пилипа, буде овес, як липа (кучерявий).

Пилипівка

Яка ніч у Пилипівку, такий день у Петрівку.

Як хочеш лози, то в Пилипівку вози.

Введення. Введення в Храм Пресвятої Богородиці (4 грудня).

За віруванням, перший, хто прийде зранку в цей день, приносить у хату щастя або невдачу. Якщо першим увійде молодий, гарний чоловік, та ще й з грішми – добра ознака.

Дівчата-чарівниці в цей день займаються чаклуванням. Бережіться, хлопці.

Андрія Первозванного (13 грудня).

Дай же, Боже, знати, з ким весілля грати.

Варвари (17 грудня).

Варвара – ночі ввірвала, а дня доточила.

Якщо на Варвари мороз, то ховай сани, а витягай воз.

Якщо на Варвари болото, то буде зима красна як золото.

Варвара є покровителькою дівочої долі.

* * *

Бережи своє рідне, бережи, ... щоб не забути народу, з якого ти вийшов

(І. Огієнко).

Бережіть свою віру, звичаї, свою мову, і тим збережете національну істоту свою

(І. Огієнко).

ЛІТЕРАТУРА

Вихованець І. Р. Таїна слова. – К., 1990.

Кацавець Г. М., Паламар Л. М. Мова ділових паперів. Підручник для студентів вищих навчальних закладів, 3-тє видання. – К., 2006.

Кацавець Р. С. Українська мова: професійне спрямування. Підручник для студентів вищих навчальних закладів, К., 2007.

Кацавець Р. С. Правова культура: мовний аспект. Підручник для студентів вищих навчальних закладів, К., 2007.

Кацавець Р. С. Культура мови у професійному спілкуванні юристів. Навч. посіб. для студентів вищих навчальних закладів, К., 2007.

Кацавець Руслан. Золоте джерельце. Висловлювання про слово, мову, красномовство. Навч. посіб. для вищих навчальних закладів, – 3-є видання. К., 2007.

Молдован В. В., Кацавець Р. С. Судова риторика: практикум. Навч. посіб. К., 2006.

Молдован В. В., Кацавець Р. С. Кримінальний процес України: практикум. Навч. посіб. К., 2006.

Молдован В. В., Кацавець Р. С. Юридична клініка. Навч. посіб. К., 2007.

Олійник О. Б. Судова документація. Навчальний посіб. К., 2007.

Олійник О. Б., Гребницький Г.М. Українська мова та література. Навч. посіб. К., 2006.

Олійник О. Б., Кацавець Р. С. Мистецтво правового письма. Навч. посіб. К., 2007.

Паламар Л. М., Кацавець Г. М. Українська ділова мова. Навчальний посібн. – К., 2007.

Пономарів О. П. Культура слова: Мовно-стилістичні порали. – К. – 1999.

Русанівський В. М. Мова в нашому житті. – К., 1989.

Сагач Г. М. Риторика. – К., 2000.

Сучасна українська мова: Підручник для студентів / За ред. *Пономаріва О. Д.*, – К., 1997.

З М І С Т

ПЕРЕДНЄ СЛОВО.....	3
---------------------------	----------

Розділ I

МОВА – НАЙВАЖЛИВІШИЙ ЗАСІБ

СПІЛКУВАННЯ ЛЮДЕЙ..... 5

Тема 1. Літературна мова в житті українського народу.....	5
Тема 2. Мовна норма – історично-обумовлене явище.....	9
Тема 3. Стильові різновиди сучасної української мови.....	12
Тема 4. Словниковий склад української мови.....	17
Тема 5. Слово: його значення у мові.....	21
Тема 6. Словосполучення: його функції у мові.....	25
Тема 7. Речення як основна одиниця спілкування.....	29
Тема 8. Іншомовні слова у складі української лексики.....	32
Тема 9. Особливості усної і писемної мови.....	36
Тема 10. Вживання та принципи чергування деяких службових слів.....	39
Тема 11. Розділові знаки у тексті.....	44
Тема 12. Фразеологізми: багатство й окраса української мови.....	49

Розділ II

ОРАТОРСЬКЕ МИСЛЕННЯ:

РОЛЯ МОВИ В ОФОРМЛЕННІ ДУМКИ..... 53

Тема 1. Устами блискучих риторів.....	53
Тема 2. Основні види красномовства.....	60
Тема 3. Комунікативні якості мовлення.....	66
Тема 4. Невербальні форми інформування.....	69
Тема 5. Мова і стиль процесуальних документів.....	72
Тема 6. Про творення мелодійного мовлення.....	75
Тема 7. Публічний виступ: мова – форма думки.....	79
Тема 8. Спілкування із судовою аудиторією.....	84
Тема 9. Три основні засади судової промови.....	87

Розділ III

НОРМИ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ	91
Вживання апострофа	91
Правопис префіксів.....	92
Звертання	94
Правопис закінчень у звертаннях.....	95
Імена по батькові	96
Складні випадки відмінювання прізвищ	97
Правопис географічних назв у ділових паперах	99
Частина мови.....	101
Іменник	102
Число іменників	103
Відмінки іменників	104
Відмінювання іменників	104
Правопис закінчень родового відмінка однини іменників II відміни	108
Правопис складних іменників	109
Прикметник	111
Розряди прикметників	111
Ступені порівняння прикметників	112
Повні і короткі форми прикметників	113
Тверда і м'яка групи прикметників.....	113
Правопис складних прикметників.....	115
Числівник.....	117
Порядкові числівники.....	118
Відмінювання числівників	119
Займенник.....	122
Розряди займенників.....	123
Відмінювання займенників	125
Прислівник	129
Правопис прислівників.....	130
Дієслово	132
Дієприкметник	135
Дієприслівник.....	137
Прийменник.....	140
Правопис прийменників.....	140
Сполучник	142
Правопис сполучників.....	143
Частки	145

Правопис частки не	146
Правопис частки ні	147

Розділ IV

ПРАКТИЧНИЙ ЦИКЛ: КРИМІНАЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНІ ДОКУМЕНТИ	149
--	-----

Процесуальні документи стадії порушення кримінальної справи	150
Процесуальні документи, що стосуються загальних положень досудового слідства	153
Процесуальні документи, що стосуються провадження слідчих дій	157
Процесуальні документи, що стосуються забезпечення права підозрюваного, обвинуваченого на захист	165
Процесуальні документи, що стосуються притягнення як обвинуваченого	168
Процесуальні документи, що стосуються застосування заходів процесуального примусу	169
Процесуальні документи, що стосуються зупинення та відновлення досудового слідства	172
Процесуальні документи, що стосуються закінчення досудового слідства	174

УЧІМОСЬ МИСЛИТИ

СКЛАДАЯТИ ДОКУМЕНТИ	176
Фабули справ для складання процесуальних документів	180
Правовий путівник: термінологія	194

РОЗДІЛ V

МУДРІСТЬ ВІД МУДРИХ:

ВИСЛОВЛЮВАННЯ ВІДОМИХ ЛЮДЕЙ	200
ДОДАТКИ	283

ЛІТЕРАТУРА	300
-------------------------	-----

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КАЦАВЕЦЬ Руслан Сергійович

Мова у професії юриста

2-е видання, перероблене та доповнене

Підручник

Керівник видавничих проектів – *Б.А.Сладкевич*

Друкується в авторській редакції

Дизайн обкладинки – *Б.В. Борисов*

Підписано до друку 07.08.2007. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Гарнітура PetersburgC.

Умовн. друк. арк. 19.

Наклад 1000 прим.

Видавництво “Центр учбової літератури”

вул. Електриків, 23

м. Київ, 04176

тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63

8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)

e-mail: office@uabook.com

сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №2458 від 30.03.2006